

Michael Löwy

Che Guevara – en revolutionär humanist

Första svenska upplagan utgiven 2000 (Bokförlaget Röda Rummet)

Översättning (från franska): Maria Sundvall

Innehåll

Inledning till den svenska utgåvan	1
Förord av Janette Habel.....	2
Che Guevara: etik och politisk kamp	2
Mot dogmatismen.....	6
Förord till andra upplagan Är det ännu möjligt att förstå Ernesto Che Guevara 1997?.....	11
Några årtal	14
Ches teoretiska bidrag	17
Ches filosofi	19
1. Che och marxismen	19
2. Det är människor som gör revolution.....	23
3. Den nya människan	26
4. De humanistiska värdena.....	28
Ches ekonomiska tänkande	31
1. Inledning.....	31
2. Produktivkrafter och produktionsförhållanden	33
3. Värdelagen och socialistisk planering.....	36
4. Budgetfinansieringssystemet.....	40
5. Materiella och moraliska incitament	42
6. Frivilligarbete och kommunism	47
Det revolutionära kriget	49
1. Revolutionens sociala krafter	51
2. Gerillan.....	55
3. Generalstrejken.....	62
4. Världsrevolutionen	65
Arvet efter Guevara	68
Bilagor till den svenska utgåvan	71
Böcker på svenska.....	71
Ord- och namnförklaringar.....	71

Inledning till den svenska utgåvan

SAMMA DAG som jag satte mig vid datorn för att börja översätta den här lilla boken, såg jag tre ynglingar på sta'n med T-shirts med Che Guevara på.

Är det betydelselöst? ”En myt utan mening” som Janette Habel befarar i sitt förord. Kanske, kanske inte. Det väcker i vart fall en önskan, att den här boken ska ha något av substans att ge åt dem som bär Ches bild på magen, men som inte ens var födda när Löwy skrev den 1969.

I strömmen av artiklar och böcker inför trettioårsdagen av Ches död, är det här ett av de få verken som analyserar Ches tänkande, inte bara hans spektakulära liv. Det är en lättillgänglig och systematisk genomgång, och oundgänglig för att kunna besvara frågan, om vad Che Guevara har att ge oss idag.

Michael Löwy föddes 1938 i Brasilien, sedan hans föräldrar flytt från det tysk-ockuperade Österrike. Sedan 1961 har han levt i Paris, där han idag är universitetslärare. Han har gett ut en lång rad böcker om Marx, Rosa Luxemburg, Georg Lukács, marxismen i Latinamerika, befrielsesteologin med mera. Han har också hållit täta kontakter med radikala rörelser i Latinamerika, från arbetarpartiet PT i Brasilien till sandinistregeringen i Nicaragua.

På svenska finns böckerna *Förtvivlan, förhoppning, försoning* (Arkiv, Lund 1986) och *Förlossning och utopi* (Daidalos, Göteborg 1990). Flera artiklar av honom har publicerats i tidskriften *Fjärde Internationalen* (numera *Röda Rummet*), bland annat ”Marxism, modernism och det nya århundradet” (*Fjärde Internationalen* 1/1994).

Janette Habel, som skrivit förordet, har deltagit i solidaritetsrörelsen med Kuba sedan sextiotalets början. Hon gav 1989 ut en bok om krisen i Kuba.

Det politiska språket har förändrats mycket sedan 1969. Marxistiska termer som man då kunde använda i dagstidningsartiklar är idag bortglömda. Händelser som då var dagsaktuella är sannolikt okända av dagens Che-tröjebärare. Vi har därför i den svenska utgåvan lagt in ett kapitel med *Ord- och namnförklaringar*. Vi hänvisar också till kapitlet *Några årtal*, som vi utvidgat för att ge en något fylligare bakgrund till den tid då Che levde och verkade.

Översättaren september 1997

Förord av Janette Habel

Che Guevara: etik och politisk kamp

1967-1997: han skulle ha varit sextionio år gammal i år. I en världsordning han aldrig kunde ha tänkt sig, på en kontinent som härjats av nyliberalismen, på en ö i dollariseringens tvångströja. Hur kan vi idag utveckla vår syn på Che? Bilden av Che har grumlats i en kaotisk värld, och pendlar mellan misstolkningar och förhånanden. En myt utan mening eller en utopisk myt med totalitära, självdestruktiva drag. För några var han en hjältemodig gerillakämpe men en dålig militär, för vissa en usel organisatör, och för ytterligare andra en självplågande puritan som obarmhärtigt missbrukade makten, och vars ansvarslöshet och politiska orubblighet — utan den smidige Fidel Castros genialitet — skulle ha lett till nederlag för revolutionen i Kuba, lika väl som i Kongo och Bolivia.

Hur ska vi mot slutet av detta sekel kunna förstå betydelsen av en kamp som fördes på sextioalet, detta revolutionära årtionde? Det hör till förtjänsterna med Michael Löwys bok att den återskapar dessa eldfångda år. Idag vet vi mer om Ches liv, men hans — otaliga — skrifter finns i Kuba och är än idag inte tillgängliga. Hans ideologiska utveckling återstår att utforska.

Hans politiska liv var kort (tretton år från CIA:s seger över president Jacobo Arbenz i Guatemala till Ches död i Bolivia, åtta år i Kuba varav sex efter revolutionens seger) och den historia som han deltog i att skapa accelererade våldsamt. Det gör tolkningen av vissa av hans texter ännu mer komplicerad. Ches tänkande utvecklades hela tiden.

Även om han inte såg sig som teoretiker och även om han aldrig tillhörde ett politiskt parti före sitt engagemang på Kuba är alla vittnesmål samstämmiga: i gerillan i Sierra Maestra, liksom under maktövertagandet, var han en av dem som främst — ja, till och med den som allra mest — drev på revolutionens radikala utveckling. Men hans politiska medvetenhet förändrades på djupet under några år. Det gick knappt sex år mellan hans positiva omnämnande av ”järnridåns” länder i Sierra Maestra (i ett brev till en av 26 juli-rörelsens ledare,¹ René Ramos Latour, ett brev som han senare skulle kalla för ”idiotiskt”) till den obarmhärtiga kritik av Sovjetunionen och länderna i Östeuropa som han förde fram under åren 1964-65.

I oktober 1960 reser han till Moskva. Kuba förkvävs under den amerikanska handelsblockaden som hade införts 13 oktober. Från sovjetblocket får han krediter och får byta ett stort parti kubanskt socker mot olja (Kina skulle sedan köpa resten av sockret). Han deltar vid årsdagen av den ryska oktoberrevolutionen och hyllas av folkmassan. Han är säker på att ett amerikanskt angrepp är omedelbart förestående (invasionen av Grisbukten ägde rum fyra månader senare) och återvänder till Kuba övertygad om att ”Sovjetunionen och alla socialistiska länder är beredda att gå i krig för att försvara vår suveränitet”.² I oktober 1962 blir Kubakrisen en svidande dementi av denna illusion. Och gerillakämpen som blivit minister kommer att få egna erfarenheter av den sovjetiska handelspolitiken och av Moskvas diplomati under raketkrisen. Han upptäcker den byråkratiskt auktoritära socialismens trista verklighet och ser makthavarnas privilegier. På industriministeriets konferenser angriper han det man då ännu inte döpt till den ”reellt existerande” socialismen.

Hans iakttagelser stärker honom i en humanism som grundmurats under hans resor i Latinamerika. Som argentinare känner han till president Peróns styre med dess korruption och

¹ 26 juli-rörelsen, har fått namnet efter det datum — 26 juli 1953 — då Castro och hans anhängare genomförde attacken mot Moncadakasernen. Se avsnittet ”Några årtal”.

² Paco Ignacio Taibo II, *Ernesto Guevara también conocido como el Che*, Ed. Planeta 1996. Citaten i den här boken från den franska översättningen, Éd. Métaille/Payot 1997.

populism. Han kommer senare att upptäcka de privilegier som ges åt ”direktörer” och ansvariga inom partiet. Det är i opposition mot stalinistisk praktik som han vill skapa den ”nya människa”, av vilken man senare gjort en totalitär karikatyr, som han ålägger sig själv som ledare ett exemplariskt uppförande och som han inför frivilligarbetet. Han vägleds av en moralisk syn på maktutövningen vilken också härrör ur en politisk nödvändighet.

När han 1961 tillkännager för sockerarbetarna att bristsituationen kommer att förvärras (kött och mjölk ska ransoneras), ger han ett löfte som väcker deltagarnas entusiasm:

”I den nya etappen av den revolutionära kampen kommer ingen att få mer än andra, det kommer varken att finnas privilegierade ämbetsmän eller storgodsägare. De enda privilegierade på Kuba kommer att vara barnen.”

Befolkningen drabbas redan av många umbäranden och för att kunna göra motstånd mot den amerikanska invasionen fordras det en enorm folklig mobilisering, som inte skulle vara möjlig om det revolutionära projektet saknade stöd. På annat sätt går det inte att förklara segern vid Grisbukten 1961, det första imperialistiska nederlaget i Latinamerika.

Che skiljer sig mycket från de latinamerikanska ledarna, *caudillos*, med deras korruption och svågerpolitik, och han framstår som en sträng ledare som kräver lika mycket av sig själv som av andra.

Anekdoterna är oräkneliga: han drar in det extra matstödet till sin familj, han förklarar offentligt varför han som sjuk provisoriskt förfogar över en bostad vid havet som han inte skulle ha råd att betala med sin lön. Che förstod mycket snabbt nödvändigheten av att bekämpa privilegierna. Enligt honom måste det revolutionära projektet fostra ledare som är fria från all korruption, och för vilka ord och handling stämmer överens. Hans strama livsföring var legendarisk.

Han för en oupphörlig kamp mot byråkratiseringen av den nya administrationen och försöker införa radikalt nya styressätt. Han misslyckas och ”argentinaren”, som vissa ämbetsmän föraktfullt kallar honom, får många fiender.

Ibland har man tolkat hans oförsonlighet i psykoanalytiska termer. Då har man inte förstått att den nya makten på Kuba med nödvändighet tvingas markera ett radikalt brott med den gamla regimens korruption. Annars återställs ”naturens ordning” snabbt. Ett exempel är de gerillasoldater från 26 juli-rörelsen som efter den strategiska segern vid Santa Clara, då Batista besegrats, lade beslag på polisens Cadillacbilar och begav sig till Havanna. De bestraffades omedelbart av Che. Idag sägs de att dessa reprimander, ja till och med stränga bestraffningar, var uttryck för en speciell form av stalinism, ett tropiskt Gulag. På så sätt blandar man ihop allt. Disciplinen inom en gerillarörelse som bekämpar en USA-stödd diktatur och avrättningarna av Batistas torterare i Cabañakasernen efter maktövertagandet ses som första steget mot en förtryckarregim. Man glömmer att Che vårdade de sårade fångarna för att därefter släppa dem, man glömmer hans stränga men gränslösa generositet.

En oavslutad betraktelse

Vid en omläsning av Ches sista texter i den stora offentliga ekonomiska debatten som han förde med anhängarna av de sovjetiska sextiotalsreformerna — vilka förebådade 80-talets *perestrojka* —, av hans essä *Människan och socialismen på Kuba* och hans sista tal, särskilt det tal han höll i Alger 1965, framträder en kritisk och profetisk syn på övergångssamhällets problem i Sovjetunionen. I en bok han påbörjade kort tid före sin död, och som han aldrig hann avsluta, skrev han:

”Många överraskningar väntar mänskligheten före hennes slutliga befrielse men — och det är vi övertygade om — den kommer inte att förverkligas om inte de socialistiska stormakterna ändrar sin strategi radikalt. Kommer en sådan förändring att bli resultatet av imperialismens

oundvikliga tryck eller av utvecklingen hos massorna i dessa länder, eller kommer det att bli en kedjereaktion av olika faktorer? Historien kommer att ge oss svaret. Vi för vår del drar vårt anspråkslösa strå till stacken och fruktar att företaget ska överstiga våra krafter.”³

Han blev snabbt medveten om de svårigheter Kuba riskerade att hamna i på grund av sitt beroende gentemot sin sovjetiske ”storebror”.

Redan från maktövertagandet hade han förstått, att det var nödvändigt att bryta med den ensidiga sockerodlingen för att minska landets beroende, och att det var viktigt att försöka få igång en mer autonom ekonomisk utveckling. Den vikt som lades vid industrialiseringen var ett uttryck för denna prioritering. Men världsmarknadens järnhårda lagar gav sig snart till känna: produktionen av den främsta exportprodukten, sockerrör, sjönk och kunde inte längre betala för den import som behövdes för den ekonomiska utvecklingen i ett land utan energiresurser, och vars inkomster huvudsakligen kom från odlingen av denna enda gröda, vilken hade införts av kolonistatorerna på 1800-talet. Det blev nödvändigt att korrigera linjen.

”Vi ville accelerera industrialiseringen. Det var en dumhet. Vi ville ersätta all import och tillverka förädlade varor utan att se de enorma svårigheterna med importen av halvfabrikat”, sade Che senare till den uruguayanske författaren Eduardo Galeano.⁴

Handeln med Sovjetunionen och särskilt oljeleveranserna efter den totala brytningen med USA skulle ge valutastabilitet och en verkligt rättvis handel mellan ett litet ekonomiskt beroende land och en stormakt, som kallade sig socialistisk och som förfogade över kärnvapen och nyss hade kastat sig ut i erövringen av rymden.

Det dröjde inte länge innan Che — till skillnad från andra kubanska ledare — började begripa riskerna och svagheterna i dessa handelsrelationer.

Övergång och underutveckling

Mycket snart började han tvivla om inrikespolitiken. Förslag om att införa marknadsreformer av den typ som förespråkades av sovjetiska ekonomer som Liberman och Trapetsnikov blev föremål för många debatter, samtidigt som landet redan stod inför tvånget att förändra sin utvecklingsstrategi.

Den stora ekonomiska debatten som fördes mellan 1963 och 1965 inom industriministeriet, och därefter inom den kubanska ledningen, handlade om bygget av socialismen, närmare bestämt om villkoren för övergången från kapitalism till socialism på en ö som lider av att vara beroende av en enda produkt, socker, som direkt drabbas av den internationella marknadens tryck och vars utveckling hindras av den blockad som införts av den främsta ekonomiska världsmakten.

Motsättningen gällde värdelagens roll under övergångsperioden, graden av centralisering av företagen, betydelsen av materiella och moraliska incitament. De som betonade värdelagens betydelse gav marknadsmekanismerna en stor roll i den planerade ekonomin. De menade att det var nödvändigt att ge företagen stor ekonomisk autonomi och hävdade att det behövdes penningstimulans för att öka arbetsproduktiviteten. Che och hans anhängare lade framför allt vikten vid ett centraliserat styre, som skulle kunna ta hänsyn till den ojämna utvecklingen i landet. Så var till exempel telekommunikations- och transportnätet utvecklat samtidigt som det rådde en dramatisk brist på arbetskraft, och blockaden, den låga utvecklingsnivån och särskilt valutabristen gjorde det nödvändigt med en rigorös kontroll av tillgångarna.

Han hävdade att företagens finansiella autonomi äventyrade de nationellt beslutade priorite-

³ Opublicerad text. Källa: Carlos Tabladas manuskript.

⁴ Taibo II, s. 424. Den politik Che beskriver här kallas ”imports substitution” och rekommenderades vid den här tiden av FN för Latinamerikas länder.

ringarna och gynnade vissa skikt. Företagens autonomi riskerade också att göra direktörerna mer självständiga i frågor om investeringar och löner, och den kunde på så sätt leda till en ojämlig och obalanserad utveckling. Om arbetet bara skulle organiseras utifrån ekonomiska incitament, fruktade han konsekvenserna och menade att det med nödvändighet skulle leda till sociala klyftor.

Han skrev profetiskt:

”Man talar om marknadsteorin. Varje marknadsorganisation syftar till materiella incitament [...] och det är alltid direktörerna som tjänar mest. Det räcker att se på DDR:s senaste planer, och den betydelse man ger åt företagsledningen, eller snarare åt den lön direktörerna får för att leda företagen.”⁵

Tjugo år senare såg vi konsekvenserna av detta då folkmassorna reste sig i Östtyskland, trötta på den ekonomiska nedgången, på bristen på politisk frihet och på de korrumpierade ledarnas privilegier. Che vägledades av en skarp antibyråkratisk känslighet, och använde sociala och politiska argument när han uttalade sig mot att prioritera marknadsrelationer under uppbygget av socialismen — men det innebar aldrig att han hade några illusioner om att det skulle gå att plötsligt avskaffa marknadsrelationerna. Fjärran från den karikatyr man gjort av hans ståndpunkter, hävdade han behovet av moraliska incitament, som han såg som kollektiva stimulanser till arbete, och som skulle kopplas till en lönepolitik som gynnade utveckling av kompetens. Det viktigaste var att ”på rätt sätt välja medlet för massornas mobilisering” — utan det var socialismen enligt honom dömd till nederlag.

Jämlikhetsreformerna och socialiseringen av ekonomin — vilken utan tvivel hade drivits för långt — hade varit avgörande för det folkliga motståndet. Gentemot de utländska angreppen byggdes det upp en ny värld, som det tycktes värt att kämpa för. Men han hävdade rätten att ta fel och preciserade att om hans uppfattningar skulle visa sig vara ”en farlig broms för produktivkrafternas utveckling, kommer beslut att fattas om att bryta och falla tillbaka på mer beprövade tillvägagångssätt”.⁶

Utvecklingen av det revolutionära medvetandet och den ökade utbildningen skulle bidra till att skapa en kommunistisk inställning till arbetet (och därför satte han själv ett exempel inte av självplågeri utan av nödvändighet). ”Skapandet av en ny människa och teknikens utveckling” skulle hindra att övergången till socialismen gick fel. Förhållandet mellan socialismen och människan stod i centrum för hans tänkande. Människan sågs som revolutionens huvudfaktor, ”aktören i det egendomliga och gripande drama som uppbygget av socialismen utgör”. Skolning och medvetande utgjorde hjärtat i detta mer rättvisa samhälle.

”I denna period av socialismens byggande kan vi bevittna den nya människans födelse. Hennes bild är ännu inte fullständigt fixerad och den kan aldrig bli det, eftersom denna process sker parallellt med utvecklingen av nya ekonomiska strukturer. [...] Det är människan av det kommande tjugoförsta århundradet som vi måste skapa, trots att det ännu endast är en subjektiv icke-systematiserad strävan.”⁷

Så Ches utgångspunkter var inte stalinistiskt förvrängda utan humanistiska och revolutionära. Men det är sant att han alltför mycket betonade den ekonomiska kritiken av marknadsrelationernas tyngd och otillräckligt framhävde det sovjetiska politiska systemets karaktär av förtryckande polisstat. Det är utan tvekan en av de största bristerna i hans tänkande. En av hans levnadstecknare, Roberto Massari,⁸ understryker (i likhet med journalisten K.S. Karol)

⁵ Ernesto Che Guevara, *Ecrits d'un révolutionnaire*, Ed. La Brèche, Paris 1987.

⁶ Bettelheim, Guevara m.fl. *Planeringsdebatten på Kuba*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1972, s. 57.

⁷ Guevara, *Vi skall segra!*, artikeln ”Människan och socialismen på Kuba”, Rabén & Sjögren, Stockholm 1968, s. 133.

⁸ Roberto Massari, *Che Guevara pensiero e politica dell'utopia*, Ed. Associate, Rom 1987.

de svagheter i Ches analys, som flera av hans tal och texter fram till ungefär 1963 vittnar om. Denna svaghet åtföljs av en viss naivitet, särskilt i hans omdömen om ledningen i det gamla Folkliga socialistpartiet (PSP).

Det är först 1966, när han kommenterar den sovjetiska handboken i ekonomisk politik, som han fördjupar sin teoretiska betraktelse. Han skriver då:

”Stalins förfärliga historiska brott” kommer att visa sig vara ”att han föraktat den kommunistiska skolningen och infört obegränsad ledarkult.”⁹

Mot dogmatismen

”Ett uppror mot oligarkierna och mot de revolutionära dogmerna.” Det var så han i sin dagbok i Bolivia hyllade minnet av 26 juli-rörelsen. Han kritiserade livligt ”den skolastik som hämmat den marxistiska filosofins utveckling och förhindrat en systematisk behandling av denna period, vars politiska ekonomi inte analyserats”. (*Människan och socialismen på Kuba*).¹⁰

Hans uppfattning om ett avantgarde, vars ledare skulle vara föredömen vittnade om en kritisk men ofullständig syn på partiets roll och plats i förhållande till massorganisationerna. Han ironiserade: ”Partiet har redan beslutat för dig och du har inget annat att göra än att svälja det.”¹¹ Och han slog fast:

”Vi skall inte skapa löntagare som underkastar sig det officiella tänkandet, inte heller stipendiater som lever gott på sina stipendier och utövar en frihet inom citationstecken.”¹²

Men han analyserade inte det enda och statsbärande partiets missgärningar — därtill var hans erfarenhet av sex år i den kubanska statens ledning för kort. Han var präglad av kriget, av den omfattande konflikten med Washington och av det specifika i de kubanska lärdomarna.

I Sierra Maestra hade han gått emot 26 juli-rörelsens avdelningar i städerna, vilka sågs som en högerströmning. Fram till 1965 fanns det tre olika politiska strömningar (26 juli-rörelsen, PSP och Revolutionära direktoratet¹³), vilket visade sig vara ett hinder för revolutionens enhet. Det enade partiet bildades inte formellt förrän 1975, vid det kubanska kommunistpartiets första kongress — så stora var svårigheterna att enas. I det krigsklimat som rådde under revolutionens första år var det väsentliga att härda ut. Pluralismen sköts på framtiden.

Inte desto mindre praktiserade han en i grunden annorlunda politisk stil än den som den nya makten införde. Under det första nationella produktionsmötet 1961 är det öppenheten som råder. Misstagen och de ansvariga nämns offentligt: ”Ni har just tagit emot mig med varma applåder [...] Men jag vet inte om det är som konsumenter eller som medbrottslingar [...] Jag tror att det snarare är som medbrottslingar”, förklarar han inför 3 500 regeringstjänstemän.

Han var den ende — och det ledde till kritik — som i industriministeriets tidskrift lät föra en offentlig och motsättningsfylld debatt om landets ekonomiska system. Ministeriet var för övrigt en tillflykt för dem som avlägsnats från andra ansvarsposter. Så anställde han till exempel den förre kommunikationsministern Oltuski sedan denne fått lämna regeringen i juli 1960. Det är så mycket mer betydelsefullt, som Che hade fört en hård debatt just med Oltuski under upproret. Oltuski var medlem av 16 juli-rörelsens vänsterflygel och bedömdes som alltför antisovjetisk vid denna tid, då närmandet till Sovjetunionen stod på dagordningen.

⁹ Opublicerade kommentarer till Sovjetiska vetenskapsakademiens handbok i politisk ekonomi. Citeras i Juan Antonio Blanco, *Tercer Milenio*, s. 83, Havanna 1995.

¹⁰ *Vi skall segra!*, s. 130.

¹¹ Opublicerat, ur Tabladas manuskript.

¹² *Vi skall segra!*, s. 134.

¹³ Revolutionära direktoratet, en studentorganisation som deltog i kampen mot diktaturen.

Che vägrade på samma sätt att ge efter för påtryckningarna från en facklig ledare, som krävde att en bankanställd som anklagades för att ha varit Batistaanhängare skulle avskedas. Che försvarade bankmannens heder och avvisade redan från början varje ansats till häxjakt.

I en mycket klagörande text (*Un pecado de la revolución*, ”En revolutionssynd”) påminner Che om de misstag, som han menar att man gjort gentemot den ”andra Escambray-fronten”,¹⁴ som marginaliserades under marschen mot Havanna. Han menar att dessa misstag ledde till att många medlemmar lämnade rörelsen. Denna självkritiska betraktelse om enhetsarbetet före maktövertagandet är den enda självkritik som överhuvudtaget hittills publicerats.

Han var mer medveten än alla andra ledare i tredje världen vid den tiden om den reellt existerande socialismens skavanker. Han var fientlig till byråkraternas kodade språk och drog sig därför inte för att framföra sin kritik offentligt och i hårda ordalag. I ett offentligt tal i Alger 1965 (hans sista officiella tal som kubansk representant) angrep han på ett afroasiatiskt seminarium den sovjetiska ledningens ”tysta samförstånd” med den imperialistiska utsugningen och bevarandet av den ojämlika handeln. Det var också för att han förutsåg de helvetiska svårigheter som bygget av socialismen på en enda ö skulle möta, och insåg behovet av andra revolutionära segrar, som han i sitt budskap till Tricontinental-konferensen lanserade det berömda slagordet ”Skapa två, tre, flera Vietnam” — ett slagord som ofta karikerats. Han upprördes av ”den batalj av krokben och invektiv som redan för tämligen lång tid sedan inleddes av representanter för det socialistiska lägrets två stormakter” och greps ”av ångesten i detta mänsklighetens ödesdigra ögonblick” gentemot ”Vietnams ensamhet”.¹⁵ Med klarsynthet förutsåg Che den historiska utvecklingen och faran med isolerade uppror i en värld som under kalla kriget tragiskt dominerades av imperialismen och stalinismen, och där den senares undergångsväg redan var utstakad.

Från 1962, ett år efter det officiella utropandet av den kubanska revolutionens socialistiska karaktär och två år efter upprättandet av privilegierade förbindelser med Sovjetunionen, hade raketkrisen rubbat hans förtroende för alliansens hållbarhet och stödets pålitlighet. Han hade fått i uppdrag att förhandla med Moskva om militärt stöd gentemot de allt tydligare hoten om amerikansk intervention efter misslyckandet i Grisbukten 1961. Förslaget att installera kärnvapen på Kuba — ett förslag som Moskva hade ansvar för — syftade till att avskräcka Pentagon från att utlösa ett sådant angrepp. Men i själva verket rubbade förslaget atomvapenjämvikten, eftersom närheten till USA:s territorium innebar att en sovjetisk attack skulle kunna komma mycket snabbare och amerikanerna inte skulle kunna svara lika effektivt. Hotet om kärnvapenkrig ökade. Kennedy krävde att raketerna skulle dras tillbaka och hotade med en termonukleär konflikt: världen stod vid randen av krig. Den sovjetiska regeringen accepterade att montera ned de offensiva vapnen under amerikansk kontroll.

Men tillbakadragandet av raketerna och förhandlingarna mellan Chrusjtjev och Kennedy skedde i den sovjetiska diplomatins byråkratiska tradition utan att rådfråga någon, och med totalt förakt för den kubanska suveräniteten. Kubanerna blev oerhört överraskade och indignerade och oktoberkrisen (”de ljusa och svåra dagarna” som Che skrev i sitt avskedsbrev) utgjorde utan tvivel den första sprickan i relationerna mellan Kuba och Sovjetunionen.

Sovjetunionens utrikespolitik — och särskilt det småsnåla stödet till det vietnamesiska folket — skulle komma att förstärka hans alltmer kritiska syn på det socialistiska lägret.

¹⁴ Den andra Escambrayfronten, en utbrytning ur Revolutionära direktoratet, bildades under ledning av Eloy Gutierrez Renoyo. Den utslöts under marschen mot Havanna, samtidigt som Che hade lyckats ena alla rebellstyrkor i regionen. Det tycks ha varit Fidel Castro som fattade beslutet.

¹⁵ Debray, Guevara m.fl. *Kontinent i uppror*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1967, ur artikeln ”Vietnam får inte lämnas ensamt!” s. 144. xxx

Den mystiska avfärden

Hur ska vi förstå hans avresa från Kuba? Var det övertygelsen om att det var omöjligt med vidare utveckling för en isolerad ö? Var det en önskan att bege sig ut i striden igen? Var det viljan att bryta det kubanska beroendet av Sovjetunionen, en vilja som han delade med Fidel Castro? Den arbetsdelningen mellan statsmannen och upprorsmannen var kanske resultatet av en kompromiss. Men den arbetsfördelningen räcker inte för att förklara de sprickor och konflikter som fanns före hans avresa, och den räcker inte för att förstå vad som hände senare. Är han medveten om att han allt mindre passar in i det politiska system som håller på att upprättas? Hans krav irriterar ämbetsmännen och de politiska ledarna. Hans livsstil är en utmaning mot den nomenklatura som håller på att födas och vars inkompetens han kritiserar. Bristen på ekonomiskt utbildade ledare är katastrofal, men han anklagar också sig själv för att vara ansvarig för misstagen:

”Vi är skyldiga och det måste vi säga öppet. Vill arbetarklassen döma oss för det? Må den fördöma oss, må den ersätta oss, må den avrätta oss, må den göra vad den vill. Där ligger problemet.”

Han angriper de fackliga ledarna, som i flertalet fall inte har någon massbas och tror sig bara ha rättigheter och inga skyldigheter. Han hävdar:

”I den här situationen skulle fackföreningarna kunna upphöra att existera och överföra sina funktioner till kommittéer för arbetets rättvisa. Bara den fackliga byråkratin skulle ha något emot det, eftersom den skulle tvingas återvända till produktionen [...] de mest berörda svarar på detta att de har varit fackliga ledare i arton år.”

På samma sätt angriper han mycket tidigt urartningen hos Kommittéerna till försvar för revolutionen (CDR), vilka han ser som ett fäste för opportunister. Han påminner medlemmarna i säkerhetstjänsten om att ”kontrarevolutionär är någon som kämpar mot revolutionen, men den som använder sitt inflytande för att få en bostad och därefter skaffar sig två bilar, den som bryter mot ransoneringen, som äger allt det som folket inte har, är också en kontrarevolutionär.”

Den biografi som nyligen publicerades av Paco Ignacio Taibo II illustrerar mycket väl den växande spänning som skapas av klyftan mellan bristande ekonomiska och mänskliga resurser och nödvändigheten av snabb utveckling i ett land under angrepp utifrån.

”Vi befinner oss i en svår situation: vi kan inte unna oss lyxen att bestraffa misstagen, kanske kan vi det om ett år. Vem ska avskeda industriministern som i november skrev på en plan för att producera 10 miljoner skor och några andra dumheter?”

Han tycks förbrukas i en utmattande strid och skärper sin kritik och sin självkritik mot ett alltför krävande funktionssätt:

”Beslut som ska verkställas, uppgifter som inte diskuteras [...] till slut ser vi inte folk som mänskliga varelser utan som soldater, som nummer i ett krig som det gäller att vinna. Spänningen är så stor att vi inte ser något annat än målet [...] och vi glömmer så sakta den dagliga verkligheten [...] Vi måste göra något för att det här ministeriet ska bli lite mer mänskligt.”¹⁶

Che slåss på alla terränger. Samtidigt som han genomför en omorganisering inom industrin deltar han i teoretiska debatter om sökandet efter en annan socialism, allt mer övertygad om Sovjetunionens misslyckande. Men den ekonomiska debatten — som handlar om Kubas utvecklingsstrategi — sluter med ett nederlag för Che. Han ger sig av på en lång resa. Det mycket Moskva-kritiska tal som han håller i Alger tas illa emot. Flera vittnesmål bekräftar

¹⁶ Citaten i detta stycke från Taibo II.

det¹⁷ och talet kommer aldrig att publiceras i sin helhet i den kubanska pressen. En av attachéerna vid den sovjetiska ambassaden som idag lever i exil (och som vill förbli anonym) bekräftar att den sovjetiska regeringen meddelade, att ett sådant tal från en kubansk ledare var oacceptabelt. Che togs emot av Fidel Castro på flygplatsen, och stängde in sig med honom under två dagar— efter det uppträder han aldrig mer offentligt.

En månad senare avreser han i hemlighet till Kongo. Att Havanna såg Afrika som en av de viktigaste terrängerna i konflikten mellan tredje världen och imperialismen på sextioalet står bortom tvivel. Men det är tveksamt om Ches deltagande fanns med i de ursprungliga planerna. Bortsett från de diplomatiska problemen, måste hans närvaro skapa svårigheter för de afrikanska ledarna (bland dem Kongos nuvarande ledare Laurent-Désiré Kabila), som inte drog sig för att tala om det. Även om den kubanska utrikespolitiken vid den tiden var djärv — och den var verkligen utomordentligt djärv — verkar det inte troligt att man tänkt, att den främste kubanske ledaren efter Fidel Castro skulle delta. Enligt Taibo II tog Che i februari 1965 upp med Nasser, att han eventuellt skulle delta i kampen i Kongo, men gav upp idén sedan han övertygats av den egyptiske ledarens argument. Hur ska man förklara denna tvekan och dessa omsvängningar som var så föga typiska för hans person?

Några månaders deltagande räckte för att han skulle inse hur orealistiskt företaget var med tanke på de afrikanska befrielseörelsernas svagheter. Han beslöt att organisera reträtten. En inställning som motsäger att han skulle ha drivits av böjelser för "självmod". Han gick emot Fidel Castros förslag att skicka ytterligare kubaner.¹⁸ Han är realistisk och pragmatisk och bedömer reträtten som oundviklig. Hans dagbok i Afrika (som han ville kalla "Minnen från det revolutionära kriget: Kongo") publicerades endast i delar, trettio år senare. Hans korrespondens med Fidel Castro är okänd.

Han stannade flera månader i Prag, "ett säkert ställe där han ska bestämma sig för vad han vill göra".¹⁹ Hans närvaro är hemlig, eftersom han misstror den tjeckiska säkerhetstjänsten djupt. Man vet inget om motiven för denna långa vistelse eller om de brev han skickar till Fidel Castro. Han återvänder i hemlighet till Kuba och tränar sig några månader underjordiskt.

Hur förbereds avfärden till Bolivia i slutet av 1966? Hur ska man förklara den roll som det bolivianska kommunistpartiet får, trots att deras relationer sedan tidigare är konfliktfyllda? Che mötte 1964 på Kuba ledaren för en utbrytning ur bolivianska kommunistpartiet vilken förespråkade väpnad kamp, och redan det hade lett till generalsekreteraren Mario Monjes vrede. Denne uteslöt andra bolivianska vänsterkrafter innan han övergav gerillan.²⁰

Hur ska vi förstå bristerna, "planernas avsaknad av genomskinlighet och deras tvetydighet", enligt Taibo II, när vi vet hur sträng och minutiös Che var? Den franske förläggaren François Maspéro upptäckte senare, att han själv var den främste stöttepelaren i det utländska nätverket. Régis Debray reste för att rekognoscera och studera terrängen — ett tungt ansvar för en fransk student vars bedömning sedan kom att ifrågasättas.

Enligt Taibo II som citerar en CIA-rapport skulle CIA ha blivit informerade redan i slutet av 1966 om förberedelserna för gerillan.²¹

Räcker det oförutsedda händelseförloppet med den för tidiga upptäckten av träningslägret, vilket tvingade gruppen ut i oförutsedda strider, som förklaring till de dramatiska händelserna

¹⁷ Raúl Roa ringer upp Che när denne återvänt till Havanna (i mars 1965) för att be honom ta emot journalisterna Huberman och Sweezy samt för att gratulera honom till talet i Alger. Che svarar: "Det är nästan ingen jävel utom du som gillar det talet." (Muntlig redogörelse, Paris 1997.)

¹⁸ Framgår av utdrag ur Ches dagbok, som publicerats i Taibo II m.fl. *L'année où nous n'étions nulle part*. Ed. Métaille, Paris 1995.

¹⁹ Enligt en kubansk säkerhetsagent, citeras i Taibo II.

²⁰ Taibo II, s. 614.

²¹ Taibo II, s. 635.

och den slutliga utgången? Ingen kan svara på den frågan idag.

Deformerad och mumifierad överlever Che. Efter Berlinmurens fall, i ruinerna av 1900-talets revolutioner. Besegrad och segrare. Var ligger kraften i hans budskap? En övertygelsens man, krigsledare och misslyckad poet, upprorisk och engagerad, minister och därefter gerillasoldat. Han förkroppsligar föraktet mot makten, han återupprättar politiken. Det har inte funnits, det finns inte någon "guevaristisk" modell för uppbygget av socialismen. Men det finns ett sökande efter andra samhällsliga organisationsformer, ett samhälle till nytta för *los de abajo* (dem där nere) och inte *los de arriba* (de där uppe), som man säger idag i Latinamerika. Bärare av en moralisk syn på makten, politisk ledare av en ny typ vars ord och handlingar stämmer överens, vildsint kritiker av socialismens avvikelser — det som gör honom modern är denna blandning av humanism och integritet. "Guevara har anlänt, slut på maskeraden", skrek redan demonstranterna i Montevideo 1961...

Maj 1997

Förord till andra upplagan Är det ännu möjligt att förstå Ernesto Che Guevara 1997?

VI KAN BARA med svårighet tänka oss en värld mer olik vår än sextiotalets. Det var en tid av kallt krig, men också av förhoppningar och utopier. Nyliberalismen var bortglömd eller sågs som en anakronism från 1800-talet. En revoltens vind blåste genom tredje världen och Kuba sågs som ett socialistiskt alternativ till den sovjetiska modellen. Länderna i Syd var inte föremål för humanitärt medlidande utan för frigörande solidaritet. I korthet var det en period av förblindelser och illusioner men också av klarsynta strider och logiska revolter.

Det är som François Maspéro så väl uttryckte det i förordet till den franska nyutgåvan 1995 av *Ches Dagbok från Bolivia*:

”Eftersom vår tid är en tid då två nyckelord ständigt upprepas: historiens slut och det enda tänkandet” måste vi för att förstå Guevara ”återvända till den tid, då historien gick framåt och motstridiga tankar ständigt konfronterades”.

I själva verket är denna radikala scenförändring på trettio år inte så överraskande: År 1901 — vad fanns då kvar av Pariskommunens drömmar från 1871? Och 1974 — vad fanns kvar av förhoppningarna från befrielsen från den tyska ockupationen 1945?

Och ändå finns det något i denna argentinsk-kubanske läkares och gerillasoldats liv och budskap som ännu talar till nya generationer 1997. Hur ska vi annars förklara överflödet av böcker, artiklar, filmer och debatter? Det handlar inte bara om att intresset ökar på grund av trettioårsdagen av Ches död — vem intresserade sig 1983, trettio år efter hans död, för Josef Stalin?

Bortom språket, terminologin, vissa föråldrade teman och käpphästar finns det fortfarande i Che Guevaras gestalt en glödande kärna som fortsätter att brinna.

Den här lilla boken skrevs 1969, ungefär två år efter Ches död och ett år efter maj -68. Den har översatts till spanska (i femton upplagor), till portugisiska, tyska, engelska, grekiska, turkiska, persiska och thailändska. Den uttrycker en viss *Zeitgeist*, en atmosfär, ett historiskt sammanhang som idag verkar avlägset. Och ändå vill jag inte avsvära mig det jag skrev då: med risk att framstå som en flygödlas eller någon annan förhistorisk fågel, envisas jag med att tro att många av Guevaras idéer fortfarande utmanar oss. Det betyder inte att jag skulle ha redigerat boken på samma sätt idag: på detta avstånd ser jag mycket väl mina luckor, misstag och begränsningar.

Den första delen, om Ches humanism, tycks vara den som bäst stått emot tidens tand. Det är kanske också den sida av hans verk som mest attraherar den europeiska ungdomen idag, den ungdom för vilken det aktiva engagemanget — mot rasismen eller i solidaritet med tredje världen — inspireras av etiska och humanistiska motiv. Det inflytande som en ”anti-humanistisk” och strukturalistisk läsning av marxismen kunde få på sextiotalet har sedan länge försvunnit.

Marxismen kommer inte att åter kunna bli en intellektuell kraft i de nya rebelliska generationernas ögon, om den inte, som Che, införlivar värden som mänsklig frihet och värdighet. Inför dagens uppsving för nationalismen har marxismens maning till en aktiv och vaksam internationalism, som är redo att solidarisera sig med orättvisans offer var de än finns, inte förlorat något av sin moraliska och politiska kraft.

Däremot har andra delen om Ches ekonomiska tänkande och problemen i övergången till socialismen allvarliga brister. Mindre för vad den säger, än för vad den inte säger, vad den förtiger: frågan om den socialistiska demokratin.

Det är inte det att Che Guevaras argument för ekonomisk planering mot marknadsmekanismer skulle vara felaktiga. De har tvärtom fått en ny aktualitet i striden mot dagens förhärskande nyliberala bibel. Men de skyler över den politiska nyckelfrågan: vem planerar? Vem fattar beslut om de stora vägvalen i den ekonomiska planen? Vem bestämmer vilken produktion och vilken konsumtion som ska prioriteras? Utan verklig demokrati — det vill säga, utan a) politisk pluralism, b) fria diskussioner om prioriteringarna, och c) befolkningens fria val mellan olika alternativa ekonomiska förslag och plattformar — blir planeringen oundvikligen ett byråkratiskt system, en auktoritär och ineffektiv ”diktatur över behoven”, som Sovjetunionens historia ger så rikliga exempel på. Med andra ord, de ekonomiska problemen under övergången till socialismen går inte att skilja från frågan om det politiska systemet. Den kubanska erfarenheten under de senaste tjugo åren visar, även den, att avsaknaden av demokratiska, socialistiska institutioner får negativa konsekvenser. Ändå har Kuba kunnat undvika de värsta byråkratiska och totalitära avvikelserna i andra så kallat ”realsocialistiska” stater.

Ches polemik mot marknadsideologin var helt berättigad. Men hans argument för planering skulle vara mycket mer övertygande, om de ingick i ett perspektiv på arbetarnas demokratiska kontroll över planeringen. Som den belgiske ekonomen Ernest Mandel en gång underströk i ett annat sammanhang, så gives det ett tredje mellan marknadens återvändsgränd å ena sidan och den byråkratiska planeringens å den andra. Detta tredje är ett demokratiskt och centraliserat självstyre, de förenade producenternas planerade självstyre.¹ På det här området var Guevaras idéer — trots hans misstro mot den sovjetiska modellen och trots hans stora anti-byråkratiska känslighet — långt ifrån klara, och min presentation av hans ståndpunkter väl okritisk...

Denna brist på distans visas också i mitt avsnitt om det revolutionära kriget. Det är desto viktigare som Guevaras arv i Latinamerika i hög grad handlat om detta. Frågorna som jag ställer i slutet av kapitlet *Gerillan* är högst otillräckliga och berör inte de grundläggande begränsningarna i Ches politiska och militära strategi.

Det skulle vara fel att reducera hans tänkande till idén om gerillakärnor (*foco* på spanska). Hans idéer om den latinamerikanska revolutionen är mycket djupare än så. Hans berömda formulering från 1967, i budskapet till Tricontinentalkonferensen — ”Endast två alternativ återstår: antingen en socialistisk revolution eller en karikatyr av revolutionen” — hjälpte en hel generation av revolutionärer att befria sig från den sovjetiska doktrinen om ”revolution i etapper”.²

Inte desto mindre finner man i hans skrifter — antingen det gäller de kubanska erfarenheterna eller Latinamerika — och ännu mer i hans tragiska försök i Bolivia en tendens att reducera revolutionen till väpnad kamp, den väpnade kampen till landsbygdsgerilla och den sistnämnda till den lilla kärnan, *foco*. Den tendensen har varit dominerande i Guevaras arv i Latinamerika, även om det också finns passager i hans verk som nyanserar den uppfattningen. Till exempel insisterar han på vikten av politiskt massarbete, eller hävdar att väpnad kamp är olämplig i ett land där det finns en demokratisk regim. För att nu inte tala om hans uttryckliga och kategoriska förkastande av attentat och blind terrorism.³

De organisationer som inspirerades av Guevara led nederlag i länderna på Latinamerikas södra kon. En hel generation av revolutionära aktivister offrade sina liv i kampen mot obarmhärtiga militärregimer: Inti Peredo, Carlos Marighela, Carlos Lamarca, Roberto Santucho, Miguel Enríquez och många andra. Det hindrar inte att arvet från Guevara, med hans revolutionära känslighet och okuvliga motstånd mot den etablerade ordningen, förblir

¹ Ernest Mandel, ”In Defense of Socialist Planning”, *New Left Review*, nr 159, september 1986. [sv. övers. [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)]

² *Kontinent i uppror*, s. 146.

³ Se texten i essän [Guerillakrig: en metod](#), på svenska i *Guerillakrig*, Bo Cavefors 1968.

livskraftigt inom den radikala vänstern i Latinamerika, lika väl som i vissa folkliga rörelser, som de jordlösas rörelse, MST, i Brasilien. Det gäller också de gerillaorganisationer som finns kvar, som MRTA i Peru eller UCELN i Colombia.

Det är framförallt i Centralamerika som gerillarörelser, vilka från början inspirerades av Guevara, lyckats utveckla sin politiska och militära strategi påtagligt och därmed uppnått viktiga resultat. Det gäller främst Nicaragua och (i mindre grad) El Salvador och Guatemala. Sandinistfronten FSLN i Nicaragua gick vidare från *foco*-teorin till ett bredare och mer varierat synsätt. Den kombinerade landsbygdsgerilla och stadsbaserade aktioner, politiskt arbete i fattigkvarteren och lokala uppror, politiska allianser och masstrejker. Men om den inte, under inflytande från Guevaras tänkande, hade valt den väpnade resningens väg, skulle den inte ha störtat Somozadiktaturen i juli 1979...

I El Salvador lyckades befrielsefronten FMLN under åttiotalet bli en politisk och militär kraft med djupa rötter bland städernas och landsbygdens fattiga och utslagna. Även om den inte som FSLN lyckades "ta makten", kunde den åtminstone genom fredsavtalen genomdriva en viss demokratisering av landet. Detsamma gäller för gerillafronten URNG i Guatemala, där vissa delar (som EGP, Folkets gerillaarmé) fortfarande stöder sig på Guevaras idéer.

Det zapatistiska upproret nyligen i Chiapas i Mexiko utgör en ny, ganska överraskande, form av landsbygdsgerilla. Zapatisterna strävar inte efter att "ta makten", men ser sig själva som en kraft i det civila mexikanska samhällets tjänst i kampen för demokrati. En strömning som inspirerats av Guevara är representerad i den kärna som bildade EZLN, zapatistarmén. Denna rörelse, som under åttiotalet blev det "organiska" uttrycket för indianbefolkningen i Chiapas, har sedan resningen i januari 1994 prioriterat politiska aktioner och mobiliseringar underifrån, från det "civila samhället" mot det mexikanska statsbärande partiets auktoritära regim. Genom sin frihetskänsla, sin självironi, sin vägran att ta makten, sin internationalistiska appell till kamp mot nyliberalismen, har zapatismen vunnit ett brett eko, långt utanför Mexikos gränser. Som i de andra, tidigare nämnda rörelserna, är det nya oskiljaktigt förbundet med det gamla. Men det är klart att arvet från Guevara är en av de väsentliga ingredienserna i denna sjudande och oförutsebara revolutionära kultur.

I alla dessa revolutionära aktiviteter i Latinamerika skymtar vi spåren, än synliga, än osynliga, av Ches tänkande. Det är lika närvarande i de kämpandes kollektiva fantasi som i deras debatter om metoder, strategi och kampens karaktär. Man kan se det som ett frö som har grott under de senaste trettio åren i den latinamerikanska vänsterns politiska kultur. Den har skapat grenar, lövverk och frukter. Eller man kan se det som en av de röda trådar med vilka man från Patagonien till Río Grande väver revolutionens drömmar, utopier och handlingar.

Dagens värld, efter Berlinmurens fall, efter slutet för de auktoritära regimerna i Östeuropa, efter den kapitalistiska globaliseringens seger och under dominansen för nyliberala ideologier — dagens värld tycks befinnas sig på ljusårs avstånd från den värld som såg Ernesto Che Guevara leva och kämpa. För dem som inte tror på idén om "historiens slut", eller på den liberalkapitalistiska marknadsekonomins eviga fortbestånd; för dem som vägrar acceptera himmelsskriande sociala orättvisor och "den nya världsordningens" marginalisering av folken i Syd — för dem är Ches humanistiska och revolutionära budskap fortfarande ett fönster som står öppet mot framtiden.

Michael Löwy

Några årtal

1928

Ernesto Guevara Lynch föds 14 juni i Rosario, Argentina.

1946

Ernesto Guevara kommer in på medicinska fakulteten i Buenos Aires.

General Juan Perón väljs till argentinsk president. Hans regering står för en begränsad borgerlig nationalism, men stöds av fackföreningar och fattigfolk.

1951

Ernesto Guevara reser med sin vän Granados på en resa genom Amerika: Chile, Peru, Colombia, Venezuela, USA.

Den progressive översten Jacobo Arbenz väljs till president i Guatemala.

1952

Augusti: Ernesto Guevara återvänder till Argentina.

Revolution i Bolivia. Paz Estenssoro, från Nationella revolutionära rörelsen, MNR, blir president. Jordreform och nationalisering av gruvorna.

Statskupp i Kuba: general Fulgencio Batista tar makten. Advokaten Fidel Castro kräver att Batista ska ställas inför rätta och dömas.

1953

Guevara blir färdig läkare men reser genast till Bolivia, därefter till Peru och Guatemala, där han lär känna Hilda Gadea, som ska bli hans första maka.

26 juli: Fidel Castro och ett hundratal andra unga kubaner attackerar Moncada-garnisonen i Santiago de Cuba i protest mot diktaturen. De misslyckas och de flesta mördas. Fidel Castro ställs inför rätta och håller sitt berömda försvarstal ”Historien skall frikänna mig!”. Han döms till femton års fängelse.

1954

Guevara ställer sig till förfogande för Jacobo Arbenz' regering, vilken tänker genomföra en jordreform.

Maj: Vietnamesiska styrkor under ledning av general Vo Nguyen Giap segrar mot franska kolonialtrupper i Dien Bien Phu. I de efterföljande fredsförhandlingarna drar sig Frankrike tillbaka och Vietnam delas i en nordlig demokratisk republik under kommunistisk ledning, och en sydlig del med en USA-stödd regim.

Juni: Regeringen Arbenz i Guatemala störs av Castillo Armas i spetsen för en militär invasion som organiseras av CIA och United Fruit Company, med den guatemalanska arméns samtycke.

September: Guevara lämnar Guatemala och söker sin tillflykt i Mexiko.

1955

Juli: Guevara möter Fidel Castro, som frigivits och gått i exil i Mexiko. Che beslutar att ansluta sig till Castros 26 juli-rörelse.

I Argentina störs Perón i en statskupp.

1956

December: Båten Granma landsätts på Kuba med 26 juli-rörelsens kämpar, under ledning av Fidel Castro. Guevara är en av de tolv överlevande från landstigningen.

1957

Guevara som först är gerillans läkare — och som bland sina kamrater är känd som ”Che” efter ett typiskt argentinskt utrop — blir kommandant för en av grupperna i bergskedjan Sierra Maestra.

Maj: En attack mot presidentpalatset i Havanna misslyckas.

Juli: Frank País, ledare för 26 juli-rörelsen i Santiago de Cuba dödas.

1958

Det skapas en andra front i Orientprovinsen under ledning av Fidel Castros bror Raúl.

April: En generalstrejk som skulle stödja gerillan misslyckas.

Maj: Bakslag för regeringsoffensiven mot gerillan i Sierra Maestra.

Augusti: Början på gerillans slutoffensiv. Guevara leder en av de kolonner som går ned mot slätten.

December: Che Guevara besegrar Batistaregimens trupper i staden Santa Clara.

1959

Januari: Diktaturen faller. Batista flyr. Revolutionärerna tar makten. Castro blir premiärminister och Urrutia president. Che Guevara blir kommendant för den militära fästningen La Cabaña i Havanna. Han gifter om sig med Aleida March, en kamrat från gerillan.

Februari: Guevara blir kubansk medborgare och utses till ansvarig för avdelningen för de väpnade styrkornas utbildning. Han skriver boken Gerillakrig.

Juni — september: Guevara reser till en rad länder i Asien och Afrika.

Juli: Den första jordreformen genomförs och Urrutia avgår. Oktober: Guevara utses till chef för industriavdelningen vid Nationella jordreforminstitutet.

December: Guevara utnämns till Nationalbankens ordförande, vilket leder till att den amerikanske ambassadören lämnar en indignerad protest till president Dorticos.

1960

Augusti: Nationalisering av USA-företagen.

Oktober: Nationalisering av bankerna och de största kubanska företagen.

Oktober—december: Che reser till länder i öst (Tjeckoslovakien, DDR, Sovjetunionen, Kina, Nordkorea).

December: Den första Havannadeklarationen utfärdas som svar på hot från USA och dess allierade i Latinamerika.

1961

Januari: USA bryter de diplomatiska förbindelserna med Kuba.

Februari: Che blir industriminister.

April: 1500 kontrarevolutionära kubaner som utbildats och utrustats av USA invaderar landet vid Grisbukten. Che tar militär ledning över provinsen Pinar del Río. Fidel Castro förklarar revolutionen som socialistisk. Invasionen krossas på 74 timmar.

Augusti: Vid den interamerikanska konferensen i Punta del Este (Uruguay) angriper Che den ”Framstegsallians” som Kennedyregeringen i USA föreslagit.

1962

Den andra Havannadeklarationen mot USA:s aggression utfärdas. Oktober: Den så kallade Kubakrisen, då USA:s president Kennedy kräver att sovjetiska raketbaser på Kuba ska nedmonteras. Chrusjtjev accepterar USA:s villkor utan att rådfråga Castro.

1963

Ekonomisk debatt i Kuba om värdelagen, plan och marknad, ekonomiska styrmetoder. Debatten står mellan Che och anhängarna av den sovjetiska modellen.

Juli: Under en resa till Alger, håller Che ett tal som angriper det ojämna handelsutbytet (även med så kallat socialistiska länder).

1964

Che Guevara representerar Kuba på olika internationella möten, bland annat vid den internationella konferensen om handeln i Genève (i mars) och i FN i december. Han håller flammande tal mot USA-imperialismen.

Augusti: USA provocerar fram det så kallade Tonkin-intermezzot utanför Vietnams kust,

och president Lyndon B. Johnson får USA-kongressens stöd för en massiv militär upptrappning i Vietnam.

November: Guevara besöker Moskva för den ryska revolutionens 47-årsdag. Militärkupp i Bolivia: general Barrientos störtar presidenten Paz Estenssoro.

1965

Januari—mars: Che reser till Afrika.

Mars: Che återvänder till Kuba och försvinner.

Oktober: Fidel Castro offentliggör det avskedsbrev som Che Guevara hade skickat till honom.

Che deltar i Lumumba-gerillans strider i Kongo.

1966

Januari: Tricontinental(trekontinents)-konferensen i solidaritet med folken i Afrika, Asien och Latinamerika hålls i Havanna. Che Guevara skickar ett budskap till konferensen.

November: Che anländer till Bolivia och bildar en gerillagrupp med kubanska och bolivianska kämpar. Den kallas ELN, Nationella befrielsearmén. Han koncentrerar sina styrkor kring den bolivianska floden Nanchahuasu.

1967

Mars—april: ELN-segrar i strider mot bolivianska militärer. Juli—augusti: OLAS, Latinamerikanska solidaritetsorganisationen, håller konferens i Havanna. De främsta gerillarörelserna på kontinenten samlas.

8 oktober: Ernesto Che Guevara grips och mördas på order från CIA och från general Barrientos' bolivianska militärregim.

Ches teoretiska bidrag

DET HAR REDAN skrivits flera biografier över Che, men ingen djupare analys av hans tänkande. Det är sant att hans liv var helt enastående: från den astmatiske medicinstudenten i Buenos Aires till gerillakommendanten, från soldaten i Sierra Maestra till ordföranden i nationalbanken, och slutligen, från industriministern till gerillakämpen som CIA lät spåra upp och mörda i Bolivia. Det är ett bländande, meteorsnabbt och exemplariskt liv. Det är livet för den man som den franske författaren Sartre beskrev som ”den mest fullständiga i sin epok”. En man som lätt låter sig jämföras med renässansens jättar, genom sin mångfasetterade och unika personlighet: läkare och ekonom, revolutionär och bankman, militärteoretiker och ambassadör, djuplodande politisk tänkare och folkslig agitator, en man som med samma ledighet använde penna och kulspruta.

Det är detta ovanliga liv, som saknar motstycke under 1900-talet, som förklarar och belyser hur myten Che kunnat uppstå: den romantiske äventyraren Che, den röde Robin Hood, kommunismens Don Quijote, den nye Garibaldi, den marxistiske Saint-Just, Cid Campeador för jordens fördömda, tiggarnas Sir Galahad, den världslige Kristus, San Ernesto de la Higuera som tillbes av de bolivianska bönderna, bolsjevik-demonen med kniven mellan tänderna som stör de besuttnas sömn, ”den röde pyromanen” (*Der Spiegel*) som överallt anlägger upprorrets eldar och så vidare.

Men bakom denna mytiska och romantiska bild — som Guevara var medveten om och som han lekte ironiskt med, när han jämförde sig med Don Quijote i sista brevet till sina föräldrar¹ — gömmer det sig något djupare, som belyser och ger verklig mening åt Ches liv: att teori och praktik, tal och handling hängde ihop strikt, totalt och som gjutet i ett stycke.

Det är bara i ljuset av detta samband som vi kan förstå hans beslut — som var så överraskande och så svårt att förena med den vanliga bilden av ”politikern” och ”statsmannen” — att lämna sin ministerpost i Kuba för den bolivianska djungeln, för att genomföra en mycket speciell politisk uppgift: att bryta den kubanska revolutionens isolering och öppna en andra front för att komma till Vietnams hjälp.

Sensationspressen och det förhärskande ideologiska systemet kan försöka ”återverövrå” myten om det hjältemodiga äventyret — men de kommer inte att kunna ”smälta” den konsekvente revolutionären som omsatte sina idéer i handling. Ches hjältemod var inte ett abstrakt hjältemod utan ett hjältemod i tjänst hos en sak, en idé, den socialistiska revolutionen, så som han såg den:

”När vi tänker på Che, tänker vi inte i första hand på hans militära duglighet. Nej! Kriget är ett medel och inte ett ändamål — kriget är revolutionärernas verktyg. Det viktiga är revolutionen — det viktiga är revolutionens sak, de revolutionära idéerna, de revolutionära målen, de revolutionära känslorna, de revolutionära dygderna !”²

Ches revolutionära idéer är alltså inte ”återvinningsbara” och kan inte omvandlas till harmlösa konsumtionsvaror. Tvärtom utgör de ett värdefullt arv, vars rikedom och betydelse har uppfattats av den revolterande ungdomen, inte bara i Latinamerika utan på alla kontinenter.

”Ches skrifter, Ches politiska och revolutionära tänkande kommer att få ett bestående värde för den revolutionära utvecklingen på Kuba och för den revolutionära utvecklingen i Latinamerika. Och vi tvivlar inte en sekund på att hans idéer som en handlingens man, en tankens man, och en de obefläckade moraliska förtjänsternas man, som en man med en mänsklig känslighet som söker sin like, som en man vars uppträdande var utan vank och tadel,

¹ *Vi skall segra!* s. 159.

² *Minnen från det revolutionära kriget på Kuba*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1968, s. 18. I detta och andra citat i boken har vi gjort smärre ändringar i den tidigare översättningen.

äger och alltid skall äga ett universellt värde.”³

Ett teoretiskt arv, vilket, liksom arvet från Marx, Engels, Lenin, Trotskij, Rosa Luxemburg och Gramsci, bidrar inte bara till att tolka utan även till att förändra världen.

Det här arbetet vill vara ett bidrag till studierna av Ches tänkande, ett tänkande som samtidigt är ortodox marxistiskt och våldsamt antidogmatiskt. Ett tänkande med sina rötter i den kubanska revolutionens mylla och samtidigt bärare av ett universellt budskap. Ett tänkande som är djupt realistiskt samtidigt som det får liv av en mäktig profetisk inspiration. Uppmärksam i detalj på konkreta tekniska problem i den ekonomiska administrationen eller i den militära taktiken, samtidigt som det är besatt av den kommunistiska framtidens filosofiska utmaningar. Ett tänkande som är strängt, oböjligt, intolerant, oförsonligt på principernas nivå, men mjukt, nyanserat och varierat när det gäller principernas tillämpning i en komplicerad och föränderlig verklighet.

Målet med vårt arbete är att visa att Guevaras tänkande utgör en sammanhängande helhet, som bygger på marxismens och leninismens grundförutsättningar, och där alla filosofiska, humanistiska, etiska, ekonomiska, sociologiska, politiska och militära teman står i samklang med marxism och leninism. Vi vill också visa sambandet mellan detta tänkande och tänkandet hos Marx och hos olika marxistiska strömningar under 1900-talet. Vi vill understryka att Guevaras arbete tycks oss bryta med stalinism och reformism, och återvända till den revolutionära kommunismens levande källor. Slutligen ska vi försöka visa hur Ches teorier utgör ett originellt och stimulerande bidrag till marxismen, framförallt när det gäller följande tre nyckelproblem:

- Kommunismens mänskliga betydelse.
- Den politiska ekonomin hos regimer i övergång till socialismen.
- Den politiska och militära strategin för tredje världens revolutioner.

Listan är långt ifrån uttömmande, och Che har också givit viktiga bidrag till andra frågor som vi inte tar upp i den här boken: kampen mot byråkratin, imperialismens ekonomiska konsekvenser, gerillans rent militära taktik, industrialiseringen i Kuba, partiets och partimedlemmarnas roll i bygget av socialismen.

³ *Minnen...* s. 20.

Ches filosofi

1. Che och marxismen

”Enligt välunderrättade källor [...] är Guevara en av kommunismens internationella underjordiska agenter.”

(*US News and World Report*, 9 november 1959, s. 41)

MYTEN OM CHE som den kommunistiske agenten som nästlade sig in i Kuba, som spreds av amerikanska nyhetsbyråer inom kort efter gerillans seger 1959, var bara en förhatlig karikatyr av en viktig sanning: att Che hade blivit marxist långt tidigare än majoriteten i den kubanska revolutionens ledning.¹

Man kan mer eller mindre säkert fastställa tid och plats för hans ”upptäckt” av marxismen. Det var i Guatemala 1954, under det dubbla inflytandet från hans hustru Hilda Gadea, som tillhörde vänsterflygeln inom den peruanska progressiva organisationen APRA, och från Demokratiska ungdomsalliansen, en massorganisation som var knuten till Guatemalas arbetarparti, PGT, och som han hade gått med i. Det är i Hildas och i ungdomsalliansens bibliotek som han för första gången lär känna Marx' och Lenins skrifter.²

Enligt vittnesbörd från kubanen Mario Dalmau, som lärde känna Che i Guatemala vid den tiden, hade han redan läst ”ett helt marxistiskt bibliotek” och hade ”ett mycket klart marxistiskt tänkande”.³ Givetvis var denna upptäckt av marxismen inte bara en enkel intellektuell produkt av bokläsande, utan också resultatet av mycket konkreta, verkliga upplevelser av de latinamerikanska massornas elände och förtryck, vilket han hade sett under sina resor genom kontinentens landsbygdsområden.⁴

Vidare är det troligt att hans tänkande definitivt formades i marxistisk och leninistisk riktning av den avgörande händelse som skulle komma att märka en hel generation av latinamerikaner: invasionen av Guatemala som genomfördes av Castillo Armas' legoknektar 1954. Carlos María Gutiérrez har skrivit att Castillo Armas blev Ches ”negative läromästare”. I själva verket upplevde Che kontrarevolutionen i Guatemala direkt och personligen och han försökte till och med — förgäves — organisera väpnade motståndsgupper mot invasionen. Invasionen visade honom också ”pedagogiskt” vilken roll de stora monopolen (United Fruit), USA-imperialismen (utrikesminister John Foster Dulles), den borgerliga armén i Guatemala och Arbenz' pacifism spelade.

Ches marxistiska radikaliserings och hans beslut att ta upp den väpnade kampen är i hög grad

¹ Fidel Castro berättar generöst om det i en intervju från 1965: ”Jag tror att vid den tiden då jag lärde känna Che, hade han mer ideologiskt utvecklade revolutionära ståndpunkter än jag. Från en teoretisk synpunkt var han mer skolad, han var en mer utvecklad revolutionär än jag.” Citat ur Lee Lockwood, *Castro's Cuba, Cuba's Fidel*, MacMillan, New York 1967, s. 143.

² Che hade en del kritik av PGT för dess sektarism. Enligt en välkänd historia som återberättas av hans tidigare vän Ricardo Rojo (en något osäker källa), hade hälsoministeriet i Guatemala nekat honom en anställning som läkare, därför att han inte var medlem i PGT. ”Ser ni, kamrat”, svarade Che, ”den dag då jag går med gör jag det av övertygelse och inte av tvång, förstår ni?” När det gäller vänsterflygeln inom APRA, som Che mötte redan under sin tid i Peru 1953, är det intressant att veta att ur den kommer på 60-talet MIR (Revolutionära vänsterrörelsen) under Luís de la Puente Ucedas ledning att bildas. Den blev en av de första organisationerna i den nya kommunistiska vänstern i Latinamerika.

³ *Granma*, (fransk upplaga) 29 oktober 1967.

⁴ ”På grund av omständigheterna för min resa, kom jag i nära kontakt med fattigdomen, svälten och sjukdomarna. Jag upptäckte att de sjuka barnen inte kunde få vård på grund av bristen på medel, och jag såg undernäringens och det ständiga förtryckets förnedring.” Tal från 19 augusti 1960. Man kan jämföra med de ”röda läkarna” på 1800-talet i Europa, vilka särskilt i Tyskland genom sina yrkeserfarenheter kom att närma sig de revolutionära lärorna.

ett resultat av denna tragiska erfarenhet från Guatemala. En liknande utveckling har vi sett hos andra intellektuella och politiskt aktiva i Latinamerika efter liknande händelser, som Brasilien efter kuppen mot president Goulart 1964, Dominikanska republiken efter USA:s invasion 1965 och så vidare.

I Mexiko, dit Guevara gått i exil efter kontrarevolutionärernas seger i Guatemala, fortsatte han och fördjupade sina marxistiska studier. En argentinsk vän, Arnaldo Orfila Reynal, som var direktör för Mexikos främsta förlag (*Fondo de Cultura Económica*) lånade honom *Kapitalet* i tre delar. Sedan han träffat kubanerna från 26 juli-rörelsen i exil försökte han dela med sig av sina kunskaper till dem. Enligt Dario López, en kubansk aktivist som kände honom vid den tiden, var det Che som valde de marxistiska verk till biblioteket som polisen sedan fann i 26 juli-rörelsens träningsläger i Mexiko, och som användes för den politiska skolningen.

Så till skillnad från de flesta av de kubanska ledarna, kom inte Che fram till marxismen genom egna erfarenheter från revolutionen. Tvärtom försökte han mycket tidigt att förstå denna revolution genom att använda sig av marxistiska referenser. Och det var för att han redan var marxist, som han blev den förste att begripa den fulla historiska och sociala betydelsen av den kubanska revolutionen. I juli 1961 förklarade han att revolutionen ”med sina egna metoder” hade upptäckt ”de vägar Marx anvisat”.⁵

Ches antidogmatiska marxism

En av de väsentliga egenskaperna hos Ches marxism är dess passionerat antidogmatiska karaktär. För honom var Marx grundaren av en ny vetenskap som kan och måste utvecklas i takt med verklighetens egen utveckling. Det är i det ljuset som man, enligt vår mening, bör tolka den — en smula förvånande — jämförelse mellan Marx och Newton som han gör i sina Anteckningar för studier av den kubanska revolutionens ideologi (1960).⁶ Marx var för Che inte en påve som av den helige anden begåvats med ofelbarhet, inte heller var hans skrifter lagens tavlor som nådigt överlämnats på berget Sinai. Han understryker i samma text att Marx, även om han var en tankens gigant, hade begått misstag som man kunde och borde kritisera. Som latinamerikanska exempel nämner Guevara Marx' tolkning av frihetshjälten Bolívar eller den analys av Mexiko som han gjorde tillsammans med Engels, ”där han gav uttryck åt vissa teorier om raser och nationaliteter som i våra dagar blivit oacceptabla”.⁷

Guevara klagar vid flera tillfällen över ”den skolastik som hämmat den marxistiska filosofins utveckling” och som till och med systematiskt förhindrat studier av socialismens uppbygg-nadsperiod.⁸ Mot denna skolastik (och han menar uppenbarligen stalinismen) och mot varje tendens att frysa marxismen till ett vackert system av eviga, orörliga och oföränderliga sanningar, som låter sig fromt begrundas av de trogna, använder Che Guevara samma argument som Lenin använde mot Andra internationalens förstenade ”ortodoxi”: vi får inte glömma att marxismen i sista hand måste vara en vägledning till handling.

Vi finner alltså hos Guevara en skarp medvetenhet om behovet av att utveckla marxismen och leninismen på ett kreativt sätt, särskilt inför de nya problem som reses av övergångssam-hällena. När det gäller dessa utgör Marx' och Lenins skrifter bara en värdefull och nödvändig introduktion, men de är otillräckliga. Det innebär inte att Ches tänkande inte skulle ha varit ortodox i ordets egentliga bemärkelse, det vill säga uppbyggt utifrån den revolutionära marxismens grundläggande principer och med den materialistiska dialektiska metoden.

⁵ ”Till Latinamerikas ungdom”, tal från 28 juli 1960, i Guevara, *Textes politiques*, Maspéro, Paris 1968, s. 25.

⁶ ”Det är lika naturligt att vara 'marxist' som det är att vara 'newtonian' i fysiken eller 'pasteurian' i biologin, om man betänker att nya fenomen för med sig nya begrepp, samtidigt som de gamla begreppen fortfarande åtminstone till en del är sanna.” *Textes politiques*, s. 37.

⁷ *Textes politiques*, s. 73.

⁸ *Vi skall segra!* s. 130.

Antidogmatismen i Ches tänkande avspeglas i hans ekonomiska och politiska teser, vilka ”systematiskt” överskrider de gränser den stalinistiska byråkratin uppsatt.⁹ Vi kan säga att Che jämförelsevis, och åtminstone i Latinamerika, spelade samma roll av revolutionär förnyare mot den officiella vänsterns förstelnade ”marxism”, som Lenin hade spelat gentemot Andra internationalens ”marxistiska” socialdemokrati.

Den marxistiska humanismen

För Che utesluter inte den verkliga marxismen humanismen: den inlemmar tvärtom humanismen som en nödvändig del av sin egen världssyn. Det var som humanist Che betonade att den kubanska revolutionen var originell och betydelsefull i sitt försök att skapa ”ett sammanhängande, eller ungefärligen sammanhängande, marxistiskt och socialistiskt system, där människan ställs i centrum, där man talar om individen, personen och hennes betydelse som nödvändig faktor i revolutionen.”¹⁰

Vi vet att Fidel Castro 1959 definierade den kubanska revolutionen som en humanistisk revolution. När revolutionen växte över i socialism och Fidel Castro anslöt sig till marxismen och leninismen 1960-61, innebar det inte att denna humanism helt enkelt avskaffades. Istället kom den att förnekas — bevaras — överskridas (Aufhebung i Marx' mening) i de kubanska revolutionärernas nya marxistiska humanism. I ett tal från 1961 underströk Fidel Castro uttryckligen den humanistiska inspirationen till Marx' och Lenins tänkande:

”Vem har sagt att marxismen innebär att försaka mänskliga känslor..? När det i själva verket var just kärleken till människan och mänskligheten och önskan att bekämpa den misär, orättvisa, det lidande och den utsugning som proletariatet utsattes för, som fick Marx att utveckla marxismen, vid den tidpunkt då just en sådan lära kunde växa fram och framträda som en verklig möjlighet, och mer än så: när den sociala revolution som Karl Marx gjorde sig till tolk för kunde framstå som historiskt nödvändig. Men vad var det som gjorde det möjligt för den att växa fram, om inte flödet av mänskliga känslor hos män som han själv, som Engels, som Lenin.”¹¹

För Che är den här delen av Fidel Castros tal absolut central och han rekommenderar alla medlemmar i det kubanska partiet att gravera in den i sitt minne som ”det mest effektiva vapnet mot alla avvikelser.”¹²

Kring 1963-64 upptäcker Che den unge Marx' verk. Det var troligen den stora ekonomiska debatten, som började i Kuba vid den tiden, som fick honom att läsa Marx' ekonomisk-filosofiska manuskript från 1844. Che insåg de teoretiska begränsningarna hos den unge Marx. Han talar om att ”tyngden av det tänkande, som skulle bidra till hans utveckling, satt så tydliga spår till och med i hans språk” och om att Marx' ekonomiska idéer ”ännu ej var så exakta” och inte uppnått Kapitalets vetenskapliga stränghet. Ändå betonar han dessa manuskripts betydelse. De tar upp problemen med människans frigörelse som samhällsvarelse, det vill säga synen på kommunismen som lösning på de motsättningar som skapar människans alienation.¹³

Och Kapitalet? Är inte det, till skillnad från den unge Marx' skrifter, ”rent vetenskapligt”, ja till och med ”anti-humanistiskt”? Denna ny-positivistiska syn på Kapitalet var mycket utbredd

⁹ Che var för övrigt medveten om sambandet mellan dogmatism och byråkrati. I en text om den så kallade 'Escalante'-affären skrev Che i april 1962.: ”I hela landet hade det uppstått ett ödesdigert fel som vi absolut måste bekämpa: avlägsnande från massorna, dogmatism, sekterism. På grund av detta hotade byråkratismen oss.” *Textes politiques*, s. 89.

¹⁰ ”Planen och människan”, *Il Manifesto* nr 7, december 1969, s. 36. Det handlar om ett stenografiskt protokoll över samtal som 1964 fördes på industriministeriet.

¹¹ Fidel Castro, *Révolution cubaine*, Maspéro, vol I, s. 117.

¹² *Textes politiques*, s. 136.

¹³ *Planeringsdebatten*, s. 44-45.

under Andra internationalens epok och har återuppstått på sextiotalet i en annan form. Den tar inte hänsyn till att förkastandet av kapitalismens omänsklighet och möjligheten av dess överskridande till förmån för ett samhälle som kontrolleras förnuftigt av människorna är ett avgörande tema i detta Marx' viktigaste verk. Det är ett tema som inte motsäger verkets vetenskapliga karaktär utan tvärtom är dialektiskt knutet till denna. Che Guevara hade däremot till fullo förstått Kapitalets humanistiska dimension, lika väl som varför denna dimension inte alltid ”syns” för den oförberedde läsaren:

”Väldigheten hos detta minnesmärke över mänskligt skarpsinne är sådan, att den ofta fått oss att glömma det — i ordets bästa bemärkelse — humanistiska draget i hans lidelse. Produktionsförhållandenas mekanik och dess konsekvens, klasskampen, undanskymmer i viss mån det självklara förhållandet, att det dock är människor som verkar i den historiska processen.”¹⁴

”Humanistisk i ordets bästa bemärkelse” — så antyder Che att det är nödvändigt att skilja Marx' humanism från humanismerna ”i ordets sämsta bemärkelse”: den borgerliga humanismen, den traditionella kristendomen, filantropin och så vidare.

Mot varje abstrakt humanism som anser sig ”stå över klasserna” (och som därför i sista hand är borgerlig) antar Ches humanism, liksom Marx', ett uttalat proletärt klassperspektiv. Han vänder sig med kraft mot den ”dåliga humanismen” genom att sätta upp följande grundläggande förutsättning: människans frigörelse och utvecklingen av hennes möjligheter kan bara komma till stånd genom den proletära revolutionen, som avskaffar människans utsugning av människan och gör människorna till förnuftiga härskare över sitt samhällsliv. Det är möjligt och till och med troligt att Che påverkats i sin syn på humanismen av den argentinske tänkaren Anibal Ponce (1898-1938), en av Latinamerikas marxistiska pionjärer, och vars bok *Borgerlig humanism och proletär humanism* (1935) återutgavs i Kuba 1962. Ponce visar på den grundläggande motsättningen mellan borgerlighetens och arbetarnas humanism, och understryker att ”den nya människan”, ”den totala människan” som förenar teori och praktik, kultur och arbete, bara kan förverkligas genom proletariatets maktövertagande.¹⁵ Ches marxistiska humanism är således framförallt en revolutionär humanism som uttrycker sig i hans syn på människornas roll i revolutionen, i hans kommunistiska etik och i hans syn på den nya människan.

¹⁴ *Planeringsdebatten*, s. 45.

¹⁵ A. Ponce, *Humanismo burgués y humanismo proletario*, Imprenta Nacional de Cuba, 1962., s. 113.

2. Det är människor som gör revolution

FÖR CHE VAR marxismen framförallt filosofin om praxis, teorin om den revolutionära handlingen. Han menade att Marx representerade ett kvalitativt språng i samhällstänkandets historia, inte bara därför att han bidrog med en vetenskaplig tolkning av historien, utan även och framförallt därför att han införde en djupt revolutionär idé: det räcker inte att tolka världen, det är nödvändigt att förändra den.¹

Vi vet att för Andra internationalens ekonomistiska marxism tenderar frågan om den revolutionära handlingen att försvinna och ersättas av tesen om de ”järnhårda lagar som styr världens oundvikliga omvandling”. Kautsky uttryckte denna syn på historien praktfullt i följande anmärkningsvärda citat:

”Socialdemokratin är ett revolutionärt parti, men icke ett parti, som tillverkar revolutioner. Vi veta, att våra mål blott genom en revolution kunna uppnås, men vi veta också, att det lika lite står i vår makt att tillverka denna, som det står i våra motståndares att kunna förhindra den. Det faller oss därför alls icke in att vilja anstifta eller förbereda en revolution.”²

Lenin, däremot, betonade redan i sina första debatter med de ryska ”ekonomisterna” 1902 och med Plechanov under 1905 års revolution den viktiga roll som avantgardets och folkets historiska initiativ spelade under revolutionens gång.

I Latinamerika utgör Ches tänkande utan tvivel en väg tillbaka till leninismens levande källor, och den står mot flertalet traditionella kommunistpartier och deras mensjevism. Lenin, skriver Che, visar oss att ”övergången från ett samhälle till ett annat inte skedde automatiskt”, att förutsättningarna kunde utlösas av vissa katalysatorer. Den revolutionära leninismen innebär 1917 och innebär idag i Latinamerika följande:

”Om det finnes ett proletärt avantgarde som kunde föra fram proletariatets viktigaste krav, som klart kunde se vägen framåt och försöka ta makten för att upprätta ett nytt samhälle, skulle det vara möjligt att gå framåt och hoppa över etapper.”³

Det vill säga att, som Che ser den historiska materialismen, innebär den inte att historien bestäms ”på något mekaniskt sätt enbart genom att ekonomiska krafter skulle ha dämpats upp”. En revolutionär omvandling innebär alltid ur ”den politiska och historiska synvinkeln, en samhällsklass' överflyglande av en annan”. Med andra ord: ”Man [...] kan aldrig göra en ekonomisk analys fristående från klasskampens historiska verklighet.” Det innebär också att man aldrig kan bortse från ”människan, det levande uttrycket för klasskampen”.⁴

xxxxMot den vänta-och-se-attityd i Kautskys anda som finns hos vissa partier inom den traditionella vänstern, vilka vägrar att handla och hänvisar till att ”förhållandena inte är mogna”, understryker Che att marxistiska partier inte kan sitta och ”vänta med armarna i kors” på att alla objektiva och subjektiva villkor ska vara redo för att ”makten ska falla i folkets händer som en mogen frukt”. Che utgår från gerillans erfarenheter på Kuba, där den genom sin egen aktivitet skapat ett av revolutionens subjektiva villkor: vissheten om att en förändring är möjlig. Utifrån den erfarenheten formulerar Che följande allmänna princip för alla teorier om revolutionär praxis: avantgardepartiernas roll är att bidra till att skapa nödvändiga villkor för att ta makten, ”och inte bli nya åskådare till den revolutionära våg som föds i folket”.⁵ Det är mot denna bakgrund vi måste se Castros och Guevaras teori om att gerillakärnan kan fungera som en katalysator. Vi återkommer till den.

¹ *Textes politiques*, s. 38. Detta tema återkommer från den första skrift där Che presenterar sig som marxist, *Anteckningar till studiet av den kubanska revolutionens ideologi*, 1960.

² Karl Kautsky, *Vägen till makt*, Arkiv, Lund 1979 s. 58.

³ *Textes politiques*, s. 145.

⁴ *Planeringsdebatten*, s. 161-162.

⁵ *Textes politiques*, s. 129, 131.

Det innebär inte att Che ser revolutionen som en ren viljehandling. Han är inte okunnig om att det är en samhällsformations inre motsättningar, som skapar de nödvändiga objektiva villkoren för den ”revolutionära situationen”. Men han vet också att utan avantgardets, och därefter folkmajoritetens, medvetna aktivitet kan revolutionen inte lyckas. Så, när Guevara analyserar Kubas övergång till socialismen, konstaterar han att avantgardet ”vidtar mått och steg [...] för att påskynda händelseutvecklingen”, men han erkänner också att den bara kan påskyndas ”inom ramen för det objektivt möjliga”.⁶ Den synen går längre än såväl den ekonomistiska determinism som inspireras av 1700-talets metafysiska materialism (”omständigheterna skapar människan”) som en idealistisk subjektivism som överbetonar det fria valet.

Det är precis samma syn som Marx själv gav uttryck åt, när han i *Louis Bonapartes 18:e Brumaire* skrev att människorna gör sin egen historia — inte godtyckligt, men inom givna ramar. På samma sätt ska man tolka Ches berömda slagord: ”En revolutionärs plikt är att göra revolution”. Det är inte alls en onödig upprepning (det räcker att jämföra med Kautskys ord för att inse det), men tecken på en full förståelse av den historiska materialismens grundtanke, att den mänskliga historien skiljer sig från naturhistorien, på så sätt att vi gör den förra men inte den senare.⁷ Eller, som Guevara skriver, produktionsförhållandenas mekanismer får inte dölja det objektiva faktum att ”det är människor som verkar i den historiska processen”.⁸

Även om människor alltid skapat historien, så är det först med den socialistiska revolutionen som de börjar att göra det medvetet. Det historiskt specifika med den proletära revolutionen — inte som enstaka handling men som en permanent process från kampen om makten till kommunismens upprättande — är att det för första gången rör sig om ett fullständigt medvetet mänskligt företag:

”Efter oktoberrevolutionen 1917 [...] har människorna fått ett nytt medvetande. Den franska revolutionens män, som gett så vackra saker åt mänskligheten [...] var ändå bara historiens enkla redskap. [...] De kunde ännu inte styra historien, skapa sin egen historia medvetet. Det var först efter oktoberrevolutionen man uppnådde det.”⁹

Detta innebär, att till skillnad från det förflutnas stora samhällsomvandlingar ”är kommunismen ett mål som mänskligheten uppnår medvetet”. Detta tema utgör ett av Ches rikaste och mest betydelsefulla bidrag till utvecklingen av den marxistiska humanismen. Han tar som utgångspunkt en fras hos Marx i de *Ekonomiska-filosofiska manuskripten*: ”Kommunismen utgör lösningen på historiens gåta — och vet om det.” Det är för övrigt en rätt tvetydig mening, och den tolkas av Che inom ramen för hans egen uppfattning om kommunismen:

”Ty Marx tänkte på frigörelsen av människan och såg kommunismen som lösningen på de motsättningar, vilka framkallat hennes främlingskap, men som en medveten akt [...] Nej, människan är historiens medvetne aktör. Utan denna medvetenhet, som innefattar att hon är medveten om sig själv som samhällsvarelse, kan det inte finnas någon kommunism.”¹⁰

Det konkreta politiska och ekonomiska uttrycket för den principen i ett övergångssamhälle är planen, det verktyg med vilket människorna medvetet styr den ekonomiska och sociala utvecklingen i riktning mot kommunismen. Ches ekonomiska tänkande står alltså i fullkomlig samklang med hans allmänna teori om kommunismens tillblivelse. Vi återkommer till det.

⁶ *Planeringsdebatten*, s. 159.

⁷ Karl Marx, *Kapitalet*, första boken s. 323.

⁸ *Planeringsdebatten*, s. 45.

⁹ Tal vid ceremoni för att dela ut intyg om kommunistiskt arbete, januari 1964, publicerat i *Obra Revolucionaria*, Ed. Era, Mexiko 1968 s. 391.

¹⁰ *Planeringsdebatten*, s. 46-52. Jämför också *Banken, krediten och socialismen* som trycktes i *Cuba Socialista* nr 3120, mars 1964: ”Vi ser inte kommunismen som en mekanisk summa av mängden konsumtionsvaror i ett givet samhälle, utan som resultatet av en medveten handling.”

Det är också ett tema i den bok av Anibal Ponce som redan nämnts, och som Che mycket troligt läste kring 1962-63:

”Människan som medveten faktor i utvecklingen: människan som omvandlar naturen och samhället efter en minutiöst utarbetad plan; människan som inte längre är en undertryckt eller förtvivlad slav utan som blivit helt och fullt herre över sina krafter — se där sovjetmänniskan som använder sin vilja där det inte tycks finnas några öppningar [...] Genom att socialisera produktionsmedlen och genom att en gång för alla riva ned hindren för en fri utveckling av samhällskrafterna, börjar proletariatet för första gången i historien att utstaka människans historia i fullkomlig visshet om vad det vill och vad det gör.”¹¹

Det handlar givetvis inte om en medveten handling hos en ledare eller enbart hos avantgardet. Framtidens kommunistiska samhälle är inte en julklapp från en allvetande och förutseende fadersgestalt, eller från en elit av visa och dygdiga medborgare. Det är folket självt som verkligen måste bli ”sin historias skapare, ledaren för sin historia, som skapar lyckan med sina egna händer”. Ches politiska tänkande byggs, liksom Marx' och Lenins, upp kring denna grundläggande axel i varje verkligt revolutionär teori: arbetarnas frigörelse måste vara deras eget verk. Det är därför som Che, samtidigt som han talar om att de revolutionära institutionerna i Kuba har brister, betonar den avgörande betydelsen av att i Kuba ”skapar massorna nu historia såsom en medveten enhet av individer som kämpar för samma sak”.¹² Han betonar betydelsen av att det kubanska folket består av individer som blivit medvetna om vad som måste göras, människor som kämpar för att lämna nödvändighetens rike och inträda i frihetens rike.¹³ Så tänkte också Lenin då han skrev i april 1918:

”En sådan revolution kan genomföras framgångsrikt endast genom självständigt historiskt skapande arbete av befolkningens flertal och framförallt av flertalet av de arbetande. Endast om proletariatet och de fattiga bönderna förmår uppbringa tillräcklig medvetenhet, idétrohet, självupppoffring och uthållighet kommer den socialistiska revolutionens seger att tryggas.”¹⁴

¹¹ A. Ponce, s. 163, 169.

¹² *Vi skall segra!* s. 128.

¹³ Tal januari 1964 i *Obra Revolucionaria*, s. 399. Se även Människan och socialismen på Kuba i *Vi skall segra!* s. 119 ff. Det finns en förbluffande överensstämmelse mellan Ches teser och den ungerske marxisten Georg Lukács' bländande ungdomsverk från tiden för den ryska revolutionens första år. Se till exempel Lukács, *Historia och klassmedvetande*, Bo Cavefors, Staffanstorps 1968.

¹⁴ V.I. Lenin, *Sovjetmaktens aktuella uppgifter i Staten och revolutionen*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1973, s. 178.

3. Den nya människan

ALLA STORA REVOLUTIONÄRER, från Rousseau till Lenin, har drömt om att förändra inte endast "världen" utan också "människan". För dem var revolutionen inte bara en omvandling av samhällsstrukturer, institutioner, regimer utan också en djup, radikal och "omvälvande" omvandling av människan, av hennes medvetande, moral, värderingar, vanor och sociala relationer. Det är en verklig revolution bara om den förmår skapa denna "nya människa".

För Rousseau handlar det om att upprätta den sanne medborgaren, hos vilken det förnuftiga allmänintresset styr över de egoistiska passionernas snäva egenintresse. (Givetvis kan Rousseaus tänkande, på grund av sitt sociala innehåll och sitt historiska sammanhang, inte överskrida vissa gränser, särskilt när det gäller att tänka sig vilka konkreta samhällsförhållanden som skulle göra det möjligt för människor att bli "medborgare".)

I *Ekonomisk-filosofiska manuskripten* talar Marx med beundran om de kommunistiska arbetarna, framtidens överbringare, för vilka "människornas broderskap inte är en tom fras" och för vilka samhället blir ett mål i sig.¹ Det är den exakta motsatsen till definitionen av ordet "borgerlig" i *Om judefrågan* (1844): isolerad enhet, egoistisk atom, som drivs enbart av sitt futtiga privatintresse.

För Lenin, slutligen, kommer kommunismen att skapa en ny generation av fria människor som följer samhällslivets regler, utan att det behövs våld, underkastelse eller tvång.²

Ches tänkande skriver in sig i denna tanketradition. Även för honom var revolutionens främsta och slutliga uppgift att skapa en ny människa, en kommunistisk människa, den dialektiska motsatsen till individen i det kapitalistiska samhället som förvandlas till en alienerad människovara, eller till ett rovdjur i det imperialistiska maskineriet, en "vargmänniska i vargsamhället". Ty det borgerliga samhället grundas i sista hand på djungelns lag. Det är bara de andras misslyckande som möjliggör egen framgång. Objektivt sett, med nödvändighet, oundvikligen, oavsett den "goda viljan", kristen eller ej, blir människan i detta samhälle människans fiende.

Samhällets radikala omvandling kräver samtidigt en djup omvandling av individens mentala strukturer. När maktövertagandet väl skett, borgarklassen störtats och den ekonomiska strukturen förändrats, hur kan vi då utplåna det gamla samhällets lyten som lever kvar i det individuella medvetandet? Genom direkt och indirekt skolning, genom att höja den kulturella nivån, genom propaganda och ideologiskt arbete: "Samhället i sin helhet måste bli en gigantisk skola."³

Men den skolningen är inte och kan inte vara ett rent passivt inlärande. Den måste också, och framförallt, vara självskolning. På vägen till kommunismen måste folket utbilda sig självt.

Att utplåna det borgerliga samhällets efterlämnade moraliska och ideologiska arv är inte ett automatiskt och direkt resultat av samhällsekonomiska förändringar. Det är nödvändigt men inte tillräckligt att omvandla ekonomin. Det fordras också ett medvetet och specifikt ingripande på överbyggnadens nivå. Samtidigt riskerar den djupa mänskliga omvandlingen att omöjliggöras, ifall de ekonomiska metoder som används i uppbygget av socialismen bär det gamla samhällets stämpel. Även produktionsprocessen måste bidra till massornas politiska skolning och till framträdandet av den nya människan.

Vad kännetecknar denna nya människa, den kommunistiska människan eller tjugoförsta

¹ Karl Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskripten* finns utgivna i Marx, Engels, *Skrifter i urval, Filosofiska skrifter*, Bo Cavefors, Staffanstorp 1977, s. 145 ff.

² *Staten och revolutionen*, s. 115.

³ *Vi skall segra!* s. 125.

århundradets människa? Che vägrar att bygga en utopi utan begränsar sig till några allmänna hypoteser, som med nödvändighet blir abstrakta. Dessa hypoteser grundas för övrigt på den kubanska verkligheten, där han kan se de första förebuden om framtiden: Revolutionärerna, gerillasoldaterna som slogs om att få de farligaste uppdragen, utan annan belöning än att ha fullgjort en plikt ("i våra kämpande kamraters inställning kunde vi redan skönja bilden av framtidens människa"⁴). Folkmassorna själva och deras mod och självupppoffring i revolutionens kritiska ögonblick, som vid Grisbukten och vid raketkrisen i oktober 1962. Den kommunistiska ungdomen som var ett levande exempel på revolutionär glöd och internationalistisk anda.

Den kommunistiska människan måste nödvändigtvis vara en mer ansvarsfull människa med ett rikare inre, knuten till andra människor genom verklig solidaritet, ett konkret universellt broderskap. Hon måste vara en människa som finner sig själv i sitt verk, och som när väl alienationens kedjor sprängts, "kan bli verkligt och fullständigt medveten om sina sociala villkor, vilket innebär att hon förverkligar sig själv"⁵. En människa för vilken det är möjligt att nå det som Marx i *Teser om Feuerbach* kallade "den samhälleliga mänskligheten": det vill säga, ett upphävande av det borgerliga samhällets åtskillnad av "privat" och "offentligt", det "allmänna" och "särskilda" intresset, "människan" och "medborgaren", individen och samhället.⁶

Hör det till den romantiska utopismens ideologiska universum, när Guevara talar om den kommunistiska människan? Vi anser inte det. Utopism är inte att förutse möjligheten av en "ny människa" utan snarare tron på en evig och oföränderlig "mänsklig natur". Kommunismen är för Che inte alls "en utopisk regim grundad på människans godhet i sig",⁷ utan en objektiv möjlighet som han kan skymta utifrån den kubanska revolutionens konkreta erfarenheter.

Tanken på den nya människan som slutmål, som den socialistiska revolutionens polstjärna, är prövostenen, den centrala idén i Ches revolutionära humanism, i vars ljus vi måste se hela hans politiska tänkande.⁸

⁴ *Vi skall segra!* s. 120.

⁵ *Vi skall segra!* s. 529.

⁶ Marx, Engels, *Skrifter i urval, Filosofiska skrifter*, s. 249 ff.

⁷ *Textes politiques*, s. 114.

⁸ *Textes politiques*, s. 114.

4. De humanistiska värdena

PROBLEMET MED MORALVÄRDENAS teoretiska ställning inom marxismen har alltid varit föremål för en filosofisk debatt med politiska konsekvenser. De klassiska ståndpunkterna finns hos de olika strömningarna inom den tyska socialdemokratien före 1914: Å ena sidan, den idealistiska, abstrakta, eviga moralismen som står ”över klasserna”, med drag från filosofen Kant, vilken vi finner hos till exempel Bernstein. Å andra sidan Kautskys vetenskapliga ”anti-moralism” med positivistisk återklang.

Ett nyligt exempel på den senare ståndpunkten finns i den franske ekonomen Charles Bettelheims skrifter i polemik mot Che. Bettelheim förkastar så väl humanistiska som moraliska frågor (särskilt frågan om alienationen) som icke-marxistiska. Han grundar sig på en sen text av Engels, där denne skriver till sin lärjunge Lafargue:

”När man är en 'vetenskapligt arbetande' människa har man inga ideal, man utvecklar vetenskapliga resultat, och när man är partimedlem kämpar man för att föra ut resultaten i praktiken. Men när man har ett ideal kan man inte vara vetenskapsman, för då har man redan valt sida.”¹

Detta stycke — som inte alls tycks oss representativt för Marx' tänkande — härrör ur en helt naturvetenskaplig och positivistisk syn, som inte är någon lösning på problemet. Det är självklart att partimedlemmen inte kämpar för att ”föra ut vetenskapliga resultat i praktiken”, om han inte ser resultaten som ett ideal. Å andra sidan är inte frågan om alienationen alls helt frånvarande i Marx' mogna verk. I *Kapitalet* skriver Marx till exempel:

”Alltmer visar sig kapitalet som en samhällelig makt, vars funktionär kapitalisten är [...] Den blir en alienerad, oberoende samhällsmakt som likt ett ting står i motsättning till samhället och i denna egenskap är kapitalistens källa till makt.”²

Begreppet alienation, som framstår som ”antropologiskt” och abstrakt i *Ekonomisk-filosofiska manuskripten* blir mer historiserat och konkret i *Grundrisse* och i *Kapitalet*.³ Rosa Luxemburg har gjort ett försök till dialektiskt upphävande (Aufhebung) av denna motsättning. Å ena sidan erkänner hon att marxismen medför en humanistisk moral, men å andra sidan understryker hon att (så länge kommunismen inte upprättats) har all moral och all humanism med nödvändighet en klasskaraktär. Det är osäkert men inte troligt, att Che kände till socialdemokratiens debatter före första världskriget eller Rosa Luxemburgs verk. Däremot är det möjligt att han läst det som skrivits av José Carlos Mariátegui, det peruanska kommunistpartiets grundare och den latinamerikanska marxismens ”store stamfader”, vars verk just höll på att ”återupptäckas” och publiceras på nytt i Kuba. I ett kapitel av sin bok *Till marxismens försvar* med rubriken ”Etik och socialism” (ett kapitel som för övrigt publicerades i det första numret av tidskriften *Tricontinental*), tillbakavisar Mariátegui uppfattningen om marxismens omoral. Han menar att en sann proletär moral ”inte uppstår mekaniskt ur det ekonomiska intresset: den formas i klasskampen, när den förs med hjältomodig anda och passionerad vilja”.⁴ Det är i ljuset av denna uppfattning som vi kan förstå Ches revolutionära humanism.

Vilka är de etiska värden som Guevara uttryckligen åberopar sig på och som vägleder hans revolutionära kamp och hans ideal om den nya människan?

Varje verklig humanism kan bara ha mänskligheten själv som främsta värde:

”Människans liv har mening endast i den utsträckning [...] som det levs i tjänst hos något

¹ Charles Bettelheim, *Övergången till den socialistiska ekonomin*, Coeckelberghs, Halmstad 1970, s. 53.

² Karl Marx, *Kapitalet*, tredje boken, Bo Cavefors, Staffanstorps 1973, s. 2.40.

³ Jämför Ernest Mandel, *Marx' ekonomiska tänkande*, Zenit/Rabén & Sjögren, Uddevalla 1973, kap 10, s. 118 ff.

⁴ *Tricontinental* (fransk upplaga), nr 1, 1968, s. 20 ff.

oändligt. För oss är mänskligheten oändlig.”⁵

Dessa ord skrevs 1929 av en bolsjevikisk ledare (Adolf Joffe i dennes avskedsbrev till Leo Trotskij), och tecknar med precision den etiska horisonten för den marxistiske revolutionären, för vilken mänskligheten är det universella värdet, den konkreta helheten som inlemmar och överskrider individen och nationen som delmoment, och som i sista hand identifieras med världsproletariatet.

Det är i den meningen som Che talar om kärlek till folken, kärlek till mänskligheten, generösa känslor utan vilka det är ”omöjligt att tänka sig en äkta revolutionär”.⁶ Kärnan i dessa känslor uttrycks klart i det krav som han formulerade inför de unga kommunisterna: att alltid se mänsklighetens stora problem som personliga problem. Den erfarenheten härrör inte ur en abstrakt och vag ”filantropi” utan finner sitt konkreta och politiska uttryck i folkens internationella solidaritet, i arbetarinternationalismen, vilken så länge klasserna existerar är det enda verkliga uttrycket för ”kärleken till mänskligheten”. (Låt oss tillägga att denna ”kärlek” inte alls är den traditionella kristendomens kärlek, för den kan mycket väl åtföljas av sin motsats, hatet, det oförsonliga hatet mot fienden: ”Ett folk utan hat kan inte besegra en brutal fiende.”)

Mänskligheten som värde innebär med nödvändighet ett värdesättande av människolivet självt. Che, som utvecklade teorier om det revolutionära kriget, om det frigörande våldet och den väpnade kampen; Che, som talade om ”död utan förskoning åt förtryckarna”, som trodde att det var nödvändigt för revolutionären att bli en ”effektiv, våldsam, beräknande och iskall dödsmaskin”⁷ — i själva verket visade denne kommandant Che alltid en djup och äkta respekt för människoliv. Det är för att han ser liv som ett värde, som han kritiserar den blinda terrorismen som skapar oskyldiga offer. Det är därför han kräver att gerillasoldaterna ska behandla de försvarslösa besegrade med välvilja, förespråkar nåd gentemot fångna fiendesoldater och kategoriskt deklarerar att en sårad fiende ”är helig och bör få bästa möjliga vård”.⁸

Sedan Che hade gripits och mördats i Bolivia, skrev en amerikansk tidskrift en ärekränkande kommentar om att Che, ”som alltid hade predikat att man inte skulle ta fångar” inte hade något att beklaga sig över. Det är en skamlös lögn. Så här skrev Che i frågan i *Gerillakrig*:

”Men gentemot de fiendesoldater som slåss för att uppfylla sina militära förpliktelser (eller åtminstone vad de tror vara detta) bör man förfara med största möjliga mildhet. Inga fångar bör tas när basområdet inte är tillräckligt stort eller svårtillgängliga tillflyktsorter saknas: överlevande fiendesoldater bör försättas på fri fot och de sårade vårdas med all omsorg.”⁹

Flera stycken i hans *Minnen från det revolutionära kriget på Kuba*, liksom vittnesmål från stridskamrater bekräftar att hans uppförande strikt sammanföll med denna revolutionära etiska norm. Att djupt respektera livet och samtidigt vara beredd att ta till vapen, och om nödvändigt orsaka död, är ingen motsättning annat än i den kristna humanismens eller pacifismens ögon. För den revolutionära humanismen, för Che, är folkkriget det nödvändiga, det enda möjliga svaret från de utsugna och förtryckta på förtryckarnas brott och institutionaliserade våld: ”Vi drivs till denna strid; vi kan inte göra annat än att förbereda den.”¹⁰

Å andra sidan kan den verkliga respekten för människolivet inte begränsas till bara den

⁵ Adolf Joffes brev finns i tidskriften *Fjärde Internationalen*, nr 4/1991, s. 103 ff. Se också Isaac Deutscher, *Den avväpnade profeten*, Trotskij 192.129, Coeckelberghs, Stockholm 1973, s. 2.71, där omständigheterna kring Joffes självmord beskrivs.

⁶ *Vi skall segra!* s. 136.

⁷ *Kontinent i uppror*, s. 153.

⁸ *Guerillakrig*, s. 48.

⁹ *Guerillakrig*, s. 29

¹⁰ *Kontinent i uppror*, s. 153.

fysiska överlevnaden. Det handlar lika mycket, om inte mer än om kroppens liv, om att respektera andens liv: värdigheten. Det begreppet som ständigt återkommer hos Che, Fidel och de andra kubanska revolutionärerna, har flera betydelser, men hänger framförallt ihop med rättvisekänslan. Det finns några ord hos Martí som Che tyckte mycket om, som han ofta citerade i sina tal och där han såg ”värdighetens fana”: ”Varje äkta människa bör känna på sin egen kind det slag som ges åt vilken annan människa som helst.”

Värdigheten som tema har utan tvivel djupa rötter i den spansk-amerikanska kulturen (”La dignidad — värdigheten — i Latinamerika har ingen betydelse i ett alltför eländigt liv, och det är därför ordet är så laddat med förhoppningar, att det utlöser folkliga uppror och ger signal till revolutioner.”¹¹) Det stycket hos Martí för genast tanken till Don Quijote, en bok som Che läste i Sierra Maestra i den ”litteraturkurs” som han gav åt gerillans bonderekryter. Det var den hjälte som han ironiskt identifierade sig med i sitt sista brev till sina föräldrar. Vi vet dessutom att Don Quijote var den första bok som de kubanska revolutionärerna lät trycka i massupplaga genom Nationella bokinstitutets försorg, efter maktövertagandet 1959. Det vore fel att se begreppet värdighet som något främmande för marxismen. Marx själv har skrivit: ”Proletariatet behöver sin värdighet ännu mer än sitt bröd.”¹²

Frågan om värdigheten leder också till ett annat värde som Che åberopar sig på: friheten, som uppenbarligen har en annan betydelse för honom som marxist än den har för den borgerliga individualistiska humanismen.

För Marx är inte friheten individernas ”fria spel” när de möts på marknaden, utan människornas förnuftiga kontroll över naturen och samhällslivet. Det innebär i själva verket avskaffandet av den ”fria marknaden” och varje form av alienation — det vill säga, av människornas underkastelse under deras verk, och framförallt under produktionsprocessen.

Den uppfattningen om frihet är också Ches. För honom förutsätter människans frigörelse konkret ”lösningen av de motsättningar som leder till hennes alienation”. Det är därför som han inte tvekar att förklara att den viktigaste revolutionära strävan är att se människan fri från hennes alienation, det vill säga, att först och främst befrias från oket i kapitalismens blinda lagar, en befrielse som är människans första steg mot frihetens rike. För Che är människans frigörelse inte en enstaka handling, utan en process: friheten måste byggas. ”Själva ryggraden till vår fullständiga frihet har skapats” i Kuba, men dess fullständiga uppfyllande kommer bara att ske med framträdandet av det kommunistiska världssamhället.¹³

Mänsklighet, rättvisa, värdighet, frihet: dessa ”klassiska” värden får i Ches revolutionära humanism en ny betydelse, därför att han ser dem från proletariatets synpunkt, från klasskampens och den socialistiska revolutionens synpunkt.

¹¹ Claude Julien, förord till *Fidel Castro parle*, Maspéro, 1961, s. 12.

¹² Karl Marx, ”Der Kommunismus des Rheinischen Beobachters”, i Marx-Engels, *Werke*, Dietz, Berlin, band 4, s. 200.

¹³ *Vi skall segra!* s. 138.

Ches ekonomiska tänkande

1. Inledning

CHES EKONOMISKA TÄNKANDE utgör, på samma sätt som hans teori om gerillakriget, ett självständigt bidrag som berikar den marxistiska teorin, ett bidrag som grundas på den kubanska revolutionens konkreta praktik. Detta tänkande står i samklang med hans humanistiskt revolutionära principer samtidigt som det är flexibelt anpassat till den ekonomiska utvecklingens realitet. Det växte fram under den stora ekonomiska debatten åren 1963-64 i Kuba, en debatt som inte bara rörde öns omedelbara ekonomiska problem utan även den marxistiska teorins nyckelbegrepp och själva socialismens djupa betydelse. Det var en debatt som avspeglade konflikten mellan de olika strömningarna inom den internationella kommunistiska rörelsen.

Det blev en debatt praktiskt taget utan motstycke i ett socialistiskt land efter Lenins död: debatten utvecklades i värdighet och med ömsesidig respekt, öppet och offentligt, i pressen. Alla deltagare — bland dem ministrar, kubanska partiledare och europeiska ekonomer — var aktiva marxister som identifierade sig med den kubanska revolutionen och som trots sina åsiktsskillnader erkände varandra som marxister. Debatten ledde inte till att de ”besegrade” marginaliserades — det var tvärtom så att Guevaras teser, trots hans egen avresa från landet, kom att bli dominerande. De viktigaste frågorna som diskuterades var:

* Problem i den ekonomiska politiken: budgetfinansiering eller finansiell autonomi för företagen;¹ moraliska eller materiella incitament (belöningar).

* Problem i den politiska ekonomin: värdelagen och planering; sambandet mellan produktionskrafter och -förhållanden; huruvida de förstatligade produktionsmedlen har varukaraktär eller ej.

* Allmänna problem i den marxistiska teorin: medvetandets roll i bygget av socialismen och så vidare.

Här är en lista på de främsta deltagarna och deras bidrag i den ordning som de publicerades:

* Ernesto Che Guevara (industriminister): ”Betraktelser över produktionskostnader, som grundval för den ekonomiska analysen av företagen i budgetsystemet”, *Nuestra Industria* nr 1, juni 1963. I Luís Alvarez Rom (finansminister): ”Statsbudgetens politiska och ekonomiska innehåll”, *Trimestre, suplemento del Directorio Financiero*, nr 6, maj-juni 1963.

* Alberto Mora (utrikeshandelsminister): ”Om frågan hur värdelagen för närvarande verkar inom det kubanska folkhushållet”, *Comercio Exterior*, juni 1963.

* Che Guevara: ”Beträffande uppfattningen om värdet. Ett genmäle till några påstående i ämnet”, *Nuestra Industria*, nr 2, oktober 1963 (svar till Alberto Mora).

* Miguel Cossio: ”Bidrag till debatten om värdelagen”, *Nuestra Industria*, nr 4, december 1963.

* Marcelo Fernandez Font (nationalbankens ordförande): ”Den socialistiska bankens utveckling och funktioner i Kuba”, *Cuba Socialista*, nr 30, februari 1964.

¹ I de följande kapitlen kommer olika ekonomiska termer att användas. Med *budgetfinansieringssystem* menas ett mer planerat system, där resurser tilldelas olika fabriker men det sker inte något utbyte på en marknad. Man talar i sammanhanget också om *konsoliderat företag (empresa consolidada)*, vilket är en beteckning på ett antal produktionsenheter med liknande teknologi och samma typ av produktion, och som bör fungera på ett alltmer samlat sätt. Å andra sidan talar man om *ekonomisk kalkyl* eller *finansiell autonomi* för att beteckna ett system där varje fabrik har en egen juridisk status och marknadsmekanismer används mellan företagen.

- * Che Guevara: ”Om budgetfinansieringssystemet”, *Nuestra Industria*, nr 5, februari 1964.
 - * Che Guevara: ”Banken, krediten och socialismen”, *Cuba Socialista*, nr 31, mars 1964 (svar till Fernandez Font).
 - * Charles Bettelheim (marxistisk ekonom, universitetslärare i Paris): ”Former och tillvägagångssätt för den socialistiska planeringen mot bakgrund av produktivkrafternas utvecklingsnivå”, *Cuba Socialista*, nr 32, april 1964 (argument mot Ches teser).
 - * Che Guevara: ”Den socialistiska planeringen och dess betydelse”, *Cuba Socialista*, nr 34, juni 1964 (svar till Bettelheim).
 - * Ernest Mandel (marxistisk ekonom, redaktör för den belgiska tidskriften *La Gauche*, ledare för Fjärde Internationalen): ”Varukategorierna i övergångsskedet”, *Nuestra Industria*, juni 1964 (svar till Bettelheim).
 - * Juan Infante: ”Kännetecknen för det självfinansierade företags funktionssätt”, *Cuba Socialista*, nr 34, juni 1964.
 - * Luís Alvarez Rom: ”Om metoden att analysera finansieringssystem”, *Cuba Socialista*, nr 35, juli 1964.
 - * Che Guevara: ”En ny inställning till arbetet”, tal till ett arbetarmöte, 15 augusti 1964, återges i *Obra Revolucionaria*, nr 21, 1964.
 - * Alexis Codena: ”Erfarenheter av kontrollen i budgetsysteem”, *Nuestra Industria*, nr 10, december 1964.
 - * Mario Rodríguez Escalona: ”Den allmänna uppfattningen om finanser genom historien och budgetfinansieringssystemet under övergångsperioden”, *Nuestra Industria*, nr 10, december 1964.
 - * Che Guevara: Konversationer förda på industriministeriet under 1964, stenografisk redogörelse publicerad under titeln ”Planen och människorna” i den italienska tidskriften *Il Manifesto*, nr 7, december 1969.
 - * Fidel Castro: Tal på försvarskommittéernas sexårsdag, *Granma*, 28 september 1966 (ett officiellt antagande av Ches teser).
 - * Se också två artiklar av Carlos Rafael Rodríguez, direktör för Jord-reforminstitutet. Artiklarna försvarar jordbruksföretagens finansiella självstyre, utan att direkt ingripa i diskussionen: ”Fyra år av jordreform”, *Cuba Socialista*, nr 21, maj 1963 och ”Den nya vägen i det kubanska jordbruket”, *Cuba Socialista*, nr 2.7, november 1963.²
- Vi kommer att i det följande försöka systematiskt studera vissa teman i Ches ekonomiska tänkande, jämföra dem med andra teser som kom fram i debatten, och ställa helheten mot vissa ”klassiska” frågor inom marxismen.

² Ett urval av dessa artiklar finns på svenska i [Planeringsdebatten på Cuba](#), Rabén & Sjögren, Stockholm 1972.

2. Produktivkrafter och produktionsförhållanden

ETT TYDLIGT TECKEN på vulgärmarxismens ekonomistiska drag är att den ser ensidigt och mekaniskt på sambandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. Sambandet ses som ett ensidigt orsakssamband. Denna uppfattning lutar sig som ett tecken på sin ortodoxi mot ett Marx-citat (hämtat ur *Filosofins elände*, 1847) som isoleras från sitt sammanhang. Det är ett citat som man oförtröttligt idisslar och framställer som kvintessensen av den historiska materialismen: ”Handkvarnen ger ett samhälle med feodal-herrar, ångkvarnen ett med industrikapitalister.”¹

Meningen är rent faktiskt felaktig (enligt den marxistiske historikern Charles Parain tar Marx fel: det är vattenkvarnen som är typisk för feodalismen, medan det är det maskindrivna verktyget och inte ångkvarnen som kännetecknar industrikapitalismens barndom²). Vidare leder den, om den rycks ur sitt sammanhang, till en felaktig metod.

Om man läser hela texten i *Filosofins elände* och framförallt i *Kapitalet* framstår det emellertid klart, att för Marx är produktionsförhållanden inte alltid och överallt en avspegling, eller resultatet av produktivkrafterna. I övergångsperioder kan det finnas ett glapp mellan de två. Produktionsförhållandena kan ibland utgöra en broms, ibland gå före produktivkrafternas utveckling.

När det gäller den senare möjligheten, som intresserar oss i det här sammanhanget, kan man som exempel ta det Marx skriver i *Kapitalet* om det avlönade hemarbetet och hemtillverkningen. Det är kapitalistiska produktionsförhållanden, som utvecklas under en övergångsperiod från det feodala till det kapitalistiska produktions sättet, men som använder gamla och traditionella produktivkrafter (teknik, produktionsmedel och så vidare).³

Inom den ryska marxismen hävdade den ekonomistiska tendensen, främst mensjevikerna, som en oavvislig dogm att den socialistiska revolutionen var omöjlig i Ryssland. Produktivkrafternas låga utvecklingsnivå skulle inte göra det möjligt att upprätta något som helst socialistiskt produktionsförhållande. Lenin svarade på detta (från och med 1917) med två typer av argument:

* Motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden måste ses i världskapitalismens skala. I det systemet är Ryssland, genom sina speciella omständigheter 1917, den svagaste länken.

* Varför inte utveckla produktivkrafterna i Ryssland med socialistiska metoder, eftersom oktoberrevolutionen ”erbjöd oss möjlighet att övergå till att skapa grundförutsättningarna för civilisation på ett annat sätt än i de övriga västeuropeiska staterna”?⁴

Stalins tänkande i den här frågan (och i många andra frågor...) utgör en halv återgång till de mensjevikiska teserna. För Stalin finns det en objektiv ekonomisk lag om ”produktionsförhållandenas ovillkorliga överensstämmelse med produktivkrafternas karaktär”. Han tillägger visserligen att sambandet inte ”får uppfattas i absolut mening”, eftersom produktivkrafterna alltid, ”obestridligt”, går före produktionsförhållandena, även under socialismen. När det gäller oktoberrevolutionen, nåväl, där har arbetarklassen bara använt lagen om den ovillkorliga överensstämmelsen genom att anpassa produktionsförhållandena till produktivkrafterna i Ryssland! Med andra ord omfattar Stalin grundförutsättningarna i mensjevikernas schema, och försöker att försona dem med bolsjevismen och med oktoberrevolutionens

¹ Karl Marx, *Filosofins elände*, Arbetarkultur, Stockholm 1949, s. 115.

² Charles Parain, ”Produktionsförhållanden och produktivkrafternas utveckling: exemplet vattenkvarnen”, *La Pensée*, nr 119, februari 1965, s. 55-56.

³ *Kapitalet*, första boken, Bo Cavefors, Staffanstorps 1969, s. 313 ff.

⁴ V. I. Lenin, On: vår revolution (med anledning av N. Suchanovs anteckningar), *Valda verk i tio band*, 10, 1920-23, Moskva/Göteborg 1991, s. 544.

verklighet.⁵

Vilken ställning till de ”klassiska” teserna intar deltagarna i den kubanska debatten 1963-64?

Det är den franske ekonomen Charles Bettelheim som skarpast kritiserat Ches teser. (På de följande sidorna kommer Bettelheim att få ”hundhuvudet”. Låt oss därför, för att undvika varje missförstånd, tillägga att vi uppfattar honom som en av de största levande marxistiska ekonomerna, och genom att kritisera några av hans teser — som han själv i hög grad tycks ha övergivit idag — vill vi inte alls ifrågasätta det vetenskapliga intresset i hans verk eller hans revolutionära politiska engagemang. Che själv underströk för övrigt i debatten att ”För oss har kamrat Bettelheims artikel — eftersom den författats av en ekonom med djupgående insikter, en av marxismens teoretiker — otvivelaktigt betydelse”.)⁶

Bettelheim åberopar öppet Stalins tänkande och dennes ”lag om den ovillkorliga överensstämmelsen”. Han förklarar således kategoriskt att det är ”produktivkrafternas utvecklingsnivå som avgör produktionsförhållandenas art”. Konkret innebär det att marknadsmekanismer och självfinansiering för företagen måste finnas kvar under övergången till socialismen, eftersom de är ”knutna till en given nivå av produktivkrafternas utveckling”.

Detta tycks antyda att med produktivkrafternas tillväxt skulle marknadsmekanismerna försvinna — detta förnekar emellertid Bettelheim själv. Han hävdar att ”den alltmer komplicerade karaktären hos den sovjetiska ekonomin liksom hos de andra socialistiska statshushållen” förklarar varför ”man nu måste bereda dessa kategorier ett vidsträcktare spelrum”.⁷

När Che kritiserade denna uppfattning, svarade Bettelheim i en artikel från februari 1966: ”Che Guevara kritiserar med rätta — men förebrår mig felaktigt — en 'mekanisk' uppfattning om lagen om överensstämmandet mellan produktivkrafternas nivå och produktionsförhållandena.” Bettelheim tillstår alltså vid denna tidpunkt att övergångsperioden ”kännetecknas av framsteg för nya egendomsförhållanden och nya produktionsförhållanden på de produktiva krafternas lokala utvecklingsnivå”.

Det är uppenbarligen motsatsen till vad han hävdade i sin skrift från januari 1964, vilken med rätta betecknades som mekanisk av Che. För övrigt återvänder han en månad senare (april 1966) till sin gamla tes, och hävdar än en gång att ”om man vill tillämpa organisationsformer och varudistributionsformer som inte stämmer överens med produktivkrafternas utvecklingsnivå, resulterar det bara i ett betydande slöseri...”⁸

Vad beträffar Che Guevara, hävdar han i sin polemik mot Bettelheim (”Den socialistiska planeringen och dess betydelse”, juni 1964) just tesen om den svagaste länken. Han åberopar Lenins polemik mot mensjevikerna och visar att den är användbar för att förstå den kubanska revolutionen. I Kuba mellan 1959 och 1962 genomfördes, liksom i Ryssland 1917-18, en socialistisk revolution, trots produktivkrafternas eftersläpning och underutveckling. Nu är det så att det som gäller för den socialistiska revolutionen, gäller lika väl för de socialistiska produktionsförhållandena som införs genom revolutionen: ”Att påstå att det 'konsoliderade företaget' (*empresa consolidada*) utgör en avvikelse, är ungefär detsamma som att säga, att den kubanska revolutionen är en avvikelse. Det är åsikter av samma slag och de skulle kunna grundas på samma analys.”⁹

Med andra ord, kan man inte förneka att produktionsförhållandena i ett samhälle i övergång mot socialismen utvecklas snabbare än produktivkrafterna, utan att överhuvudtaget förneka

⁵ Josef Stalin, *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, Moskva 1953, s. 7, 50.

⁶ *Planeringsdebatten*, s. 163.

⁷ *Planeringsdebatten*, s. 82, 91, 105.

⁸ *Övergången till den socialistiska ekonomin*, s. 49, 73, 105.

⁹ *Planeringsdebatten*, s. 159.

möjligheten av en socialistisk revolution i ett underutvecklat land med halv-feodala eller halvkoloniala drag.

Slutsatsen är enligt Che att det gäller att dialektiskt närma sig problemet. Då visar det sig att produktionsförhållandena inte alltid och överallt kan ”spegla och troget återge produktivkrafternas utvecklingsnivå”. I vissa övergångsperioder sammanfaller de två nivåerna inte helt. Det gäller särskilt ”när ett nytt samhälle uppstår och går fram över det gamla för att krossa det, just när det gamla samhället störtar samman, när det nya skall införa sina produktionsförhållanden och kämpar för att förstöra den gamla överbyggnaden och befästa sin egen ställning.”

I sådana ögonblick i historien kan det finnas en förskjutning, antingen framåt eller bakåt i tiden, mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter. Man kan alltså inte på förhand, utan konkret analys (av det slag som Lenin gjorde innan han lanserade den nya ekonomiska politiken, NEP, i Sovjetunionen 1921), fördöma vissa produktionsförhållanden (som det ”konsoliderade företaget” eller central planering) enbart med ett abstrakt och dogmatiskt argument om att dessa former ”inte motsvarar produktivkrafternas utvecklingsnivå”.

Dessutom, och av samma skäl, kritiserar Che att man rättfärdigar marknadskategoriernas fortbestånd och det finansiella självstyret med argument om att det är former ”som är knutna till en given utvecklingsnivå av produktivkrafterna”. Det vill säga, han avvisar det han kallar ”pragmatiskt färgade slutsatser till försvar för den så kallade ekonomiska kalkylen”; slutsatser som Bettelheim drar med sin analysmetod.¹⁰

I bägge fallen finner han denna metod totalt förfelad, genom att den ger en snäv och mekanisk syn på sambandet mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter.

¹⁰ *Planeringsdebatten*, s. 162, 155, 166.

3. Värdelagen och socialistisk planering

MARX DEFINIERADE I *Kapitalet* socialismen SOM ett fritt samhälle av producenter, som rationellt och med en medveten plan kontrollerar produktionen och samhällslivet. Han skriver följande i *Kritik av Gotha-programmet*:

”Inom det gemensamma, på produktionsmedlen soft' gemensam egendom grundade samhället utbyter producenterna inte sina produkter. Lika litet uppträder här det i produkterna nedlagda arbetet som dessa produkters värde...”¹

Nästan alla marxistiska tänkare på 1900-talet (Lenin, Trotskij, Bucharin, Stalin, Otto Bauer, Rosa Luxemburg, Mao Zedong med flera) har på olika sätt erkänt att det dagen efter kapitalismens störtande inte är möjligt, att omedelbart upphäva alla marknadsförhållanden och hela penningekonomin. ”Nästan alla” — ty de två stora ”ultravänsteristiska” teoretikerna från 1920-talet, Pannekoek och Bördiga, vägrade dra den slutsatsen och menade till exempel, att den nya ekonomiska politiken NEP i Sovjetunionen 1921 innebar kapitalismens återupprättande.

För Stalin ingår frågan om värdelagen i det socialistiska samhället i en allmän metafysisk teori om ekonomins lagar. Enligt denna teori utgör vetenskapens lagar, ”oavsett om det är fråga om naturvetenskapens lagar, eller den politiska ekonomins lagar” en avspegling av de objektiva processer som äger rum oberoende av människornas vilja. Dessa lagar går att upptäcka, utforska, utnyttja i samhällets intresse, men man kan varken ändra dem eller avskaffa dem — ”oberoende av om det är fråga om kapitalismens period eller om socialismens period”. Man kan knappast tänka sig ett mer lättsinnigt sätt att avfärda allt som skiljer en naturlag från en ekonomisk lag, eller allt som skiljer kapitalismen, där marknadens ”blinda lagar” styr producenterna, från socialismen, där enligt Marx människan ska kontrollera produktionsprocessen medvetet...

I Stalins ögon är värdelagen i det socialistiska samhället just en av dessa objektiva lagar som varken kan ändras eller avskaffas. Följaktligen ”kan och får våra företag inte underlåta att ta hänsyn till värdelagen”. Enligt Stalin är detta ”inte illa”, ty värdelagen är ”en god, praktisk skola, som påskyndar våra hushållningskadrers utveckling och snabbare gör dem till verkliga ledare för den socialistiska produktionen” ifall de får lära sig ”att genomföra den självständiga företagsekonomin och kämpa för företagets räntabilitet”. (Stalin medger dock att produktionsmedlen inte är varor i den socialistiska ekonomin, att värdelagen begränsas av planen, och att den kommer att försvinna i kommunismens andra fas.)²

Med andra ord, tycks Stalin tänka sig att värdelagen (och marknadskategorier) skulle kunna överleva under socialismen, inte som ett nödvändigt ont, ett arv från kapitalismen som man måste göra sig av med så fort som möjligt — utan som en utmärkt skola för företagens verkställande direktörer!

I Kuba står frågan om värdelagen i centrum för debatten, och det är ingen slump att den artikel av utrikeshandelsministern, kommendant Alberto Mora, vilken satte igång debatten, heter ”Om frågan hur värdelagen för närvarande verkar inom det kubanska folkhushållet” (juni 1963). Kommendant Moras huvudteser — vilka antydde en kritik av vissa idéer som Che redan hade uttalat i den muntliga debatten, och som han försökte tillämpa i industriministeriet — var de följande:

* Värdelagen är ett förhållande mellan de begränsade tillgängliga resurserna och människans växande behov.

¹ *Kapitalet*, första boken, s. 68 samt Karl Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, Arbetarkultur, Stockholm 1945, s. 15.

² *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, s. 4, 5, 20.

* I en socialistisk ekonomi försvinner inte värdelagen. Den konkretiseras genom planen. ”Det är just i den högsta planeringsmyndighetens [...] medvetna beslut värdet allra tydligast framträder som ekonomiskt kriterium, som produktionsstyrare.” Alltså är det i Moras ögon inte bara så, att det inte finns någon motsättning mellan planen och värdelagen — tvärtom, det är bara i planeringen som värdelagen ”allra tydligast” utövas!

* Värdelagen gäller även inom den förstatligade sektorn, vilken i Kuba inte alls utgör ”ett enda stort företag” så som ”vissa kamrater” (ni kan gissa vem) hävdar. Likväl medger Mora, samtidigt som han återoppar sig på Stalin, Oscar Lange och sovjetiska ekonomer som Kantorovitj, att det också finns utomekonomiska kriterier (militära, politiska med mera) för att bestämma investeringarna i en planerad ekonomi.³

Den djupaste och mest systematiska kritiken av Ches teser fördes emellertid fram i Bettelheims artikel (”Former och tillvägagångssätt för den socialistiska planeringen mot bakgrunden av produktivkrafternas utvecklingsnivå”, januari 1964). Bettelheims utgångspunkt är Stalins teser om att värdelagen är en objektiv lag för ekonomier i övergång till socialismen. Sanningen att säga går han till och med längre än Stalin. Han förebrår denne för att han inte dragit alla slutsatser av denna lag, framförallt genom att inte erkänna att det sker en handel på en marknad mellan de socialistiska statsföretagen.

Enligt Bettelheim spelar värdelagen och marknadskategorierna en roll, även inom den socialistiska sektorn, på grund av produktivkrafternas alltför låga utvecklingsnivå. Samtidigt kan samhället i dess nuvarande utvecklingsstadium knappast ännu fullständigt känna till de samhällsliga behoven. Följaktligen kan priserna inte enbart ”återspegla de samhällsliga utgifterna för olika produkter, utan även vara ett uttryck för förhållandet mellan utbud och efterfrågan på dessa produkter...”⁴

Bettelheims teser utgår från och försvarar den sovjetiska ekonomin som den fungerar idag. I en senare artikel där han polemiserar mot Mandel och Che, vägrar han att jämföra denna verklighet med Marx' teser, och säger att det i hans ögon skulle innebära att ”använda sig av de mest avskalade begrepp E...] före all praktisk prövning av socialistisk uppbyggnad i samhället”. Han förklarar sin vägran med ett argument som blandar positivism och pragmatism: eftersom marxismen är en vetenskap och inte en filosofi, ”gäller det inte längre att jämföra verkligheterna med idéerna.”⁵

Guevaras ingripande i diskussionen börjar med en polemisk artikel mot kommendant Moras teser, ”Beträffande uppfattningen om värdet. Ett genmäle till några påståenden i ämnet”⁶ (oktober 1963), där han framförallt betonar två frågor:

* Värde definieras inte av Marx som ett förhållande mellan behov och resurser, utan som mängden abstrakt arbete.

* Om det är sant att statssektorn i Kuba ännu inte utgör ”ett enda stort företag”, så är det inte desto mindre sant att i det utvecklade budgetsystemet är det ingen bytesakt när en produkt skickas från en verkstad till en annan, eller från ett företag till ett annat. Och denna produkt utgör ingen vara, eftersom det är staten som äger fabrikerna.

När det gäller frågan om det allmänna sambandet mellan värdelagen och planen, uttrycker sig Guevara mycket försiktigt. Man märker att hans tänkande på den här punkten fortfarande håller på att ta form. Han nöjer sig med att påpeka att planering, som använder sig av administrativt fastställda priser, med nödvändighet ”fördunklar” och ”hämmar” värdelagens effekter.

³ *Planeringsdebatten*, s. 31, 23.

⁴ *Planeringsdebatten*, s. 107.

⁵ *Övergången till den socialistiska ekonomin*, s. 45, 55.

⁶ *Planeringsdebatten*, s. 36 ff.

Det är i två andra, senare artiklar som Che utvecklar och fördjupar sina idéer om planen, i en öppen polemik mot "handboken" (Sovjetiska vetenskapsakademins *Handbok i politisk ekonomi*) och mot Bettelheim. Artiklarna är "Om budgetfinansieringssystemet" (februari 1964) och "Den socialistiska planeringen och dess betydelse" (juni 1964).

Ches centrala idé är att planeringen är "det socialistiska samhällets sätt att vara, ja själva det begrepp som anger vad ett socialistiskt samhälle är för något. Det är den punkt, där människans medvetande når fram till att forma om ekonomin och rikta in den mot dess mål: den fullständiga befrielsen av människan inom det kommunistiska samhällets ram". I den meningen står planeringen i grunden i motsatsställning till värdelagen, en blind och osynlig lag, som styr individens öde, en rigid och alienerad ordning som inte styrs av människors vilja och medvetande.⁷

Vi ser att Guevaras uppfattning om planen är nära förbunden med hans ("filosofiska") tänkande kring den medvetna övergången till kommunismen och till hans syn på friheten som upphävandet av alienationen. För Che var planeringen inte bara ett tekniskt instrument, utan en nödvändig form för att människorna skulle kunna styra sin omgivning, en form som grundades på folkmassornas skaparkraft:

"Det är vidare nödvändigt att förstärka hennes (människans) medvetna individuella eller kollektiva deltagande i alla organ för ledning och produktion" för att verkligen kunna spränga alienationens kedjor.⁸ För honom är planeringen i sista hand just den väg som det socialistiska samhället tar *mot frihetens rike*.⁹

Å andra sidan skiljer sig planeringen redan nu drastiskt från marknadssystemets ekonomiska beräkningar, genom att planeringen inte bara använder kvantitativa kriterier som profit och lönsamhet, utan även kvalitativa kriterier, som bruksvärde, *tillfredsställande av människans grundläggande behov*.¹⁰

Che förnekar inte att marknadsmekanismer och värdelagen kan fortleva under en hel tidsperiod, men han insisterar på den *grundläggande motsättningen* mellan planeringsprincipen och värdelagen. Denna motsättning måste gradvis lösas genom att marknadssamhällets rester avskaffas. Han erkänner med andra ord att "kapitalismens begreppsvärld kommer att fortleva ännu under en viss tid" och att "man på förhand inte kan säga, hur långt detta tidsskede kommer att sträcka sig."

Men samtidigt motsätter han sig det perspektiv som hyllas i den sovjetiska handboken: "att under det skede då det kommunistiska samhället byggs upp *utveckla* och utnyttja förhållandet mellan varor och pengar". För Che handlar det inte alls om att "utveckla" marknadsrelationer. Tvärtom hävdar han att *tendensen* måste vara att "så kraftfullt som möjligt förintna den gamla begreppsvärlden" (marknaden, penningssystemet och så vidare). I det sammanhanget kritiserar han Bettelheims pragmatism då denne fastslår "det ovedersägliga faktum, att dessa juridiska och kommersiella föreställningar verkligen existerar (i de socialistiska länderna). Härav drar han pragmatiskt slutsatsen, att om de existerar så är det för att de är nödvändiga..."¹¹

Rent konkret innebär det att visst kan delar av värdelagen användas för jämförelser

⁷ *Planeringsdebatten*, s. 165.

⁸ *Vi skall segra!* s. 129. Se också "Vår industriella utveckling", *Cuba Socialista*, nr 7 mars 1962: "Vi måste skapa ett socialistiskt medvetande genom att mobilisera arbetarna i alla praktiska uppgifter i bygget av socialismen: i ledningen av fabriker och företag, och inom den tekniska utbildningen; i ekonomins planering. Kort sagt, arbetarna måste delta medvetet i varje del av den industriella utvecklingen."

⁹ I en artikel från februari 1964, där Guevara mer eller mindre öppet syftar på Sovjetunionen, skriver han: "Vi tror att de möjligheter som de nya produktionsförhållandena ger människorna att utvecklas i riktning mot 'frihetens rike' på sätt och vis slösas bort."

¹⁰ *Textes politiques*, s. 189.

¹¹ *Planeringsdebatten*, s. 64-64, s. 163.

(kostnader, lönsamhet uttryckt i bokföringstermer). Men vid prissättning måste man alltid ”ta hänsyn till att en hel rad varor, som är av grundläggande och ofrånkomlig betydelse för människans tillvaro erbjuds till låga priser— även om härigenom värdelagen skulle bli uppenbart åsidosatt”.

Guevara ringade tydligt in vad debatten gällde, då han underströk att han tillmätte den socialistiska planeringen ”mycket större möjligheter inom det *medvetna beslutsfattandet*” än vad Bettelheim gjorde.¹² Även om bägge erkänner att marknadsmekanismer lever kvar, skiljer de sig inte bara i värderingen av deras roll, betydelse och innebörd, utan också och framförallt när det gäller synen på hur de ska försvinna. För Che är avskaffandet av kapitalismens ekonomiska lämningar inte det avlägsna och mer eller mindre ”automatiska” resultatet av produktivkrafternas utveckling. Det måste börja nu, och ske gradvis, genom människornas medvetna ingripande i form av den socialistiska planeringen.

Låt oss tillägga att Guevara uttryckligen skiljer mellan centraliserad planering, som han försvarar, och *byråkratiserad planering* som den tillämpades i Sovjetunionen på Stalins tid. Han går till och med så långt att han instämmer i Libermanns kritik, då denne ”berättigat” oroar sig ”den oklarhet, som under årens lopp kommit att omge själva begreppet att *nå de i planen uppställda normerna*.”¹³

De argument som utvecklas av den belgiske marxisten Ernest Mandel, en av ledarna för den socialistiska Fjärde Internationalen, i artikeln ”Varukategorierna i övergångsskedet” (juni 1964) kompletterar och understryker Guevaras teser. Enligt Mandel har bytesaffärerna inom den socialistiska sektorn bara illusoriska, ytliga likheter med marknadsrelationer, eftersom tilldelningen av resurser till företagen sker enligt en plan.

Att i ett land som Kuba ta värdelagen, det vill säga lönsamheten, som vägledning för investeringar, skulle innebära slutet inte bara för all planering, utan för den ekonomiska utvecklingen överhuvudtaget. Det är uppenbart att i ett underutvecklat land är jordbruket, i allmänhet, mer ”lönsamt” än industrin, den lätta industrin mer ”lönsam” än den tunga, och framförallt importen av industrivaror från världsmarknaden mer ”lönsam” än deras inhemska tillverkning. ”Att låta investeringarna styras av värdelagen skulle alltså innebära, att man i allt väsentligt bevarade den sneda ekonomiska struktur man ärvt från kapitalismen.” För övrigt är i allmänhet den bästa nationella lönsamhet *aldrig* summan av alla enheternas bästa lönsamhet.

Liksom Che förnekar Mandel inte att en del marknadsmekanismer måste fortleva för en period. Han förklarar det med att konsumtionsvarorna säljs till allmänheten på en marknad (tills överflödet gör det möjligt att distribuera dem allmänt). Men, enligt hans mening äger det i övergångssamhällena till socialismen rum ”en seg och utdragen kamp mellan å ena sidan den medvetna planeringens princip och å den andra värdelagens blinda spel. I denna uppgörelse kan och måste planeringen medvetet utnyttja element i värdelagen för att desto effektivare kunna bidra till den världsomfattande kampen mot denna.”¹⁴

¹² *Planeringsdebatten*, s. 67, 166.

¹³ *Planeringsdebatten*, s. 58.

¹⁴ *Planeringsdebatten*, s. 139. Se också Mandels artikel i *Partisans* nr 37, 1967, s. 30: ”De som ifrågasätter att 'värdelagen' fortfarande styr produktionen, direkt eller indirekt, under övergången från kapitalism till socialism, förnekar inte att marknadsmekanismer med nödvändighet måste fortleva under denna tid (...) Men de förstår att det finns en grundläggande motsättning mellan marknaden och planen och lägger följaktligen stor vikt vid fastställandet av administrativa priser på olika områden, dels för garantera utbyggnaden av viss prioriterad social service, dels för att trygga den nationella ekonomiska utvecklingens behov.”

4. Budgetfinansieringssystemet

DEN TEORETISKA DISKUSSIONEN om sambandet mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter och om fördelningen var inte en akademisk debatt. Den hade tvärtom mycket konkreta konsekvenser för den kubanska ekonomiska politiken. Sambandet mellan den konkreta politiken och teorin är uppenbart: budgetfinansieringssystemet kritiserades av anhängarna av den ”ekonomiska kalkylen” just för att det föregriper produktivkrafternas utveckling, och för att det står i motsättning till marknadsmekanismer inom den socialistiska sektorn.

I Kuba samexisterade 1963-64 två modeller för att styra och organisera företag ”fredligt”:

* Inom Nationella jordreformsinstitutet (INRA), under ledning av Carlos Rafael Rodríguez (som styrde ekonomins jordbrukssektor), förespråkades decentralisering, självfinansiering, ekonomisk kalkyl av företagets lönsamhet och marknadsutbyte av produkter.

* Inom industriministeriet, under Ches ledning, fungerade systemet med ”konsoliderade företag” i varje industribransch och systemet med budgetfinansiering. Den styrande principen var planen och överföringen av produkter mellan företag skedde inte på en marknad.

Carlos Rafael Rodríguez grep inte in direkt i den ekonomiska debatten. Han nöjde sig med att, i en artikel från oktober 1963 i tidskriften *Cuba Socialista*, försvara fördelarna med INRA:s ekonomiska kalkyler, samtidigt som han fördömde ”den byråkratiska centralismen” som ett ”ödesdigert ont” för industrin och ”dödligt” för jordbruket.

Det var Charles Bettelheim som fick rollen att teoretiskt rättfärdiga det ekonomiska kalkylsystemet, och det gör han runt två huvudteman:

* De ”konsoliderade företagen” i de kubanska industribranscherna har inte någon verklig förmåga att disponera resurserna. Den finns på produktionsföretagens, de verkliga ekonomiska aktörernas, nivå.

* Produktivkrafternas otillräckliga utveckling och omöjligheten av att till fullo känna de samhälleliga behoven, kräver marknadsmekanismer och en viss handlingsfrihet för produktionsenheterna. Det innebär att man måste ha separat bokföring för de olika enheterna och självfinansiering, det vill säga ”ekonomisk kalkyl”.¹ I en senare artikel från april 1966 går Bettelheim så långt som till att skriva: ”Det juridiska uttrycket för denna ekonomiska situation är att varje produktionsföretag står som 'ägare' till de produktionsmedel som är underställda företaget samt dess produkter”. Han tillägger att det inte handlar om egendom i den romerska eller kapitalistiska rättens bemärkelse, utan om ”en viss utnyttjande- och dispositionsrätt”.²

Vi har redan sett hur Che svarade på att Bettelheim förkastade de konsoliderade företagen med hänvisning till ”produktivkrafternas nivå”. Samtidigt understryker Che att en av utgångspunkterna för budgetfinansieringssystemet är den nivå av central administration som redan uppnåtts av de kapitalistiska monopolerna i Kuba. Således bevarar och utvecklar det konsoliderade oljebolaget (som bildats genom att slå samman de tre förstatligade imperialistiska oljebolagen Esso, Texaco och Shell) den ekonomiska centralisering som redan uppnåtts.

Enligt Guevara växte tanken på konsoliderade företag fram hos honom redan under ”erfarenheterna från den första tidens förvaltning av (de förstatligade) industriföretagen”.³ Han nämner också den sovjetiska erfarenheten med ”kombinat” som en inspirationskälla. Man kunde lägga till det ”negativa exemplet” Jugoslavien, där systemet med ekonomisk kalkyl drivits till det yttersta. I en skrift från 1959 beskriver Che med mycket kritisk blick den jugoslaviska ekonomins funktionssätt:

¹ Planeringsdebatten, s. 79 ff.

² Bettelheim, *Övergången till den socialistiska ekonomin*, s. 80.

³ Planeringsdebatten, s. 51.

”Det använder något som liknar konkurrenskapitalism, med en socialistisk fördelning av varje företags vinst. Det vill säga, varje företag ses inte som en grupp arbetare, utan som en enhet. Detta företag fungerar ungefär som i ett kapitalistiskt system, och lyder under lagar om utbud och efterfrågan och kämpar en våldsam kamp om priser och kvalitet med liknande företag. De förverkligar därmed vad man inom ekonomin kallar den fria konkurrensen.”⁴

Samtidigt skiljer Che i det jugoslaviska självstyret mellan arbetarnas deltagande i företagsledningen, vilket han ser som positivt och försöker införa i Kuba, och återvändandet till konkurrens av kapitalistisk typ, vilket han förkastar.⁵

De viktigaste kännetecknen för budgetfinansieringssystemet är:

* Företaget är inte en produktionsenhet, en ”juridisk person”, utan en samling av fabriker (ett ”konsoliderat företag”) med liknande teknologisk bas och gemensamma produktionsmål.

* Pengarna fungerar inte som beräkningsgrund. Företagen har inga egna fonder. Det finns skilda bankkonton för insättningar och för uttag. Företagen kan ta ut medel i enlighet med planen, men insättningarna går automatiskt över till staten. Fonderna har följaktligen inte marknadskaraktär.

* Den ekonomiska ledningen kontrolleras direkt av centrala organ. När det gäller bankernas roll och betydelse i budgetfinansieringssystemet, använder Che på ett briljant sätt Marx' analyser av kapitalrättens fetischism (*Kapitalets* tredje band) för att kritisera idén om nationalbankens finansiella autonomi gentemot staten. Han gör det i en debatt med Marcelo Fernández Font, Ches efterträdare som ordförande för den kubanska nationalbanken. Han visar att denna idé innebär att ”banken skulle finansieras med sina egna resurser, vilket vore absurd i en socialistisk ekonomi” och han menar att det leder till en fetischism som döljer de verkliga produktionsförhållandena.⁶

Che svarar dem som förebrår systemet, för att det har en byråkratisk tendens, med att säga att det förhåller sig tvärtom. Ju mer registrering och kontroll av företagen centraliseras, desto mindre byråkrati kommer det att finnas. Den lokala administrativa apparaten inskränks till en liten ledningskärna för produktionsenheten. Samtidigt medger han att systemet är långt ifrån fullt genomfört i Kuba, och att det finns flera svårigheter som beror på omognad i organisationen, brist på kompetenta ledare och så vidare.

Liknande ståndpunkter uttrycks av Mandel i polemik mot Bettelheim:

* Det är en något mekanisk och teknokratisk ståndpunkt att kräva att alla produktionsmedel ned till minsta spik ska kontrolleras.

* Just i en underutvecklad ekonomi som Kuba, där det saknas tekniskt utbildad företagsledning på mellannivå, är det ännu viktigare att lämna de viktigaste besluten till centrala instanser.

A andra sidan betonar Mandel vikten av att dra in arbetarna så mycket som möjligt i företagets styre, för att på så sätt frigöra proletariatets skapande och organisatoriska förmåga. Den politiska innebörden av detta är tydlig: i motsats till självfinansieringens teoretiker som vill ge företagsdirektörerna större makt och frihet, vill Mandel begränsa direktörsskiktet såväl underifrån, genom lokalt arbetarstyre, som uppifrån, genom centrala planeringsorgan.⁷

⁴ ”Kommendant Guevaras resa till Bandungpaktens länder”, Buenos Aires, Sagitario, juni 1960, kapitlet ”Jugoslavien”. Se också artikeln ”Planen och människorna” i *Il Manifesto*, nr 7, 1969, s. 39: ”I Jugoslavien styr värdelagen; i Jugoslavien stänger man fabriker därför att de inte längre är lönsamma; i Jugoslavien värvar schweiziska och holländska delegationer arbetslösa som arbetskraft.”

⁵ Se intervjun av M. Zeitlin i *Selected Works of Ernesto Che Guevara*, MIT Press, 1969, s. 412.

⁶ ”Banken, krediten och socialismen” i *Cuba Socialista*, 35 mars 1964, s. 30.

⁷ *Planeringsdebatten*, s. 112 ff.

5. Materiella och moraliska incitament

BLAND DE FRÅGOR som lyfts fram i den kubanska ekonomiska debatten, är det frågan om ”incitament” (belöningar) som mest gjort intryck i offentligheten, såväl inom landet som internationellt. Det handlar först och främst om en praktisk fråga i den ekonomiska politiken, och den är direkt knuten till debatten om olika finansiella styrsystem. Anhängarna av ekonomisk kalkyl och lönsamhet på företagsnivå förespråkar också, och av samma skäl (att marknadsmekanismer med nödvändighet måste fortbestå), systemet med ersättning efter prestation, betalning per producerad enhet, med ett ord, ”materiella incitament”.

Men frågan har dessutom en viktig moralisk och politisk innebörd, vilket för övrigt förklarar att debatten väckt ett så passionerat intresse i Kuba och i utlandet. Det handlar om den avgörande frågan: hur kan vi förändra människornas beteende, hur kan vi skapa den nya människan? Vi vet att Marx gick längre än till det mekaniskt materialistiska svaret på den frågan (”Människan är ett resultat av omständigheterna: om man ändrar omständigheterna, förändrar man också människan.”) och längre än till det idealistiska svaret (”Man måste förändra människan först för att kunna ändra samhället”). Han gjorde det i en dialektisk *Aufhebung*, vilken formuleras lysande i tredje tesen om Feuerbach: i den revolutionära handlingen sammanfaller förändringen av människan och omvandlingen av omständigheterna.

Vilken ståndpunkt i denna fråga hade deltagarna i den kubanska ekonomiska debatten?

Det tycks oss som om Bettelheim ganska tydligt lutar åt den icke-dialektiska materialistiska polen. Enligt honom avgörs inte människornas beteende av deras medvetenhet (de föreställningar de har om sin situation och så vidare), utan av deras plats i en given produktionsprocess, en process som själv i grunden bestäms av produktiv-krafternas utvecklingsnivå. Detta leder i sista hand till slutsatsen att människornas beteende bara kommer att förändras som ett resultat av produktivkrafternas utveckling...

Ett typiskt exempel på denna underskattning av den ideologiska nivåns (medvetandets) relativa självständighet och specifika verkan är hans analys av systemet med jordbrukskolchoser. Han försvarar det som det system som bäst motsvarar produktivkrafternas utveckling i Sovjetunionen. Enligt honom har det ”som man ofta antar” inte något samband med att ”bönder skulle vara mer bakåtsträvande”.¹ Det skulle innebära att ifall Kina i jordbrukskommunen upprättat en mer avancerad form än kolchosen, så har det inte att göra med politiska och ideologiska skillnader mellan bönderna i Kina och i Sovjetunionen (och mer generellt, mellan Sovjetunionen och Folkrepubliken Kina som helhet) — utan beror på att produktivkrafterna i Kina skulle ha nått en högre nivå!

Eftersom människornas beteende bestäms av produktivkrafterna, är det givetvis illusoriskt, farligt och skadligt att vilja påverka beteendet genom att använda moraliska incitament. Enligt Bettelheim kan inte de olika incitamentens roll bestämmas ”i den ena eller andra moraliska föreställningens namn, eller utifrån den ena eller andra ideala uppfattningen om hur det socialistiska samhället skall se ut”.² Nej, det hänger med nödvändighet samman med produktiv-krafternas utvecklingsnivå, en nivå som för närvarande kräver att marknadsmekanismer bevaras, och följaktligen, att man framför allt använder materiella incitament.

Guevara försvarar å andra sidan en mycket mer nyanserad och dialektisk syn, som sammanfattas i denna korta, berömda mening från artikeln *Människan och socialismen i Kuba*: ”För att bygga kommunismen måste man förändra människan samtidigt som man förändrar den ekonomiska grundvalen”. Det innebär konkret att uppbygget av kommunismen

¹ *Planeringsdebatten*, s. 93.

² *Planeringsdebatten*, s. 111.

sker kring två ”huvudpelare”, som är lika viktiga, och som båda måste stå ”i centrum”: ”Skapandet av en ny människa och teknikens utveckling”.³

Che förkastar följaktligen alla ”alltför rigida” tankar om att materiella incitament skulle försvinna av sig själva, gradvis, tack vare det ökade antalet konsumtionsvaror för folket. En sådan uppfattning förespråkas av anhängarna av finansiellt självstyre, vilka ser konsumtionsvarorna som en grundläggande faktor för medvetandets utveckling, och vilka inte ser någon motsättning mellan direkta materiella (individuella) incitament och utvecklingen av ett kommunistiskt medvetande.

Mot denna mekaniska, närmast ”organiska” syn på den kommunistiska människan som en frukt som mognar av sig själv, när säsongen är inne, och när den smeks av det materiella överflödets sol, ställer Che ett perspektiv som påminner om Marx' i *Teserna om Feuerbach*. Det är genom massornas revolutionära praktik när de bygger socialismen med socialistiska metoder, som man kan ändra såväl ekonomiska strukturer som människornas beteende. Att förändra villkoren och människorna (deras medvetande, karaktär, ”moral”) måste ske samtidigt, det ena i förhållande till det andra, det ena förstärkande det andra, i en ömsesidigt dialektisk process.

Che säger således nej till ekonomismen som ser höjningen av produktivkrafternas nivå som motorn i alla samhälleliga, politiska och ideologiska förändringar. Han erkänner att olika nivåer och processer i samhällets helhet har en viss självständighet gentemot varandra. Följaktligen erkänner han att det behövs moraliska och politiska drivkrafter och att det är nödvändigt att agera på många nivåer för att omvandla folkmassornas medvetande.

Materiella incitament, det vill säga att mobilisera arbetare genom att hänvisa till deras direkta, privata, individuella materiella intresse, i motsättning till eller i konkurrens med andra, är för Che en rest av det gamla samhällets vanor, en lämning från en samhällsfostran som ”systematiskt varit inriktad på att isolera individen”. Som en ideologisk rest från kapitalismen tynger den hårt på folkets medvetande. Den riskerar att skapa ett samhällsupplösande klimat av egoism och tävlan om att berika sig, ”samtidigt som den bromsar människans utveckling som samhällsvarelse”. Guevara tror inte att man kan ”besegra kapitalismen med dess egna fetischer”. Man kan inte bygga ett verkligt socialistiskt samhälle om den ekonomiska basen undergräver, förvränger eller motarbetar utvecklingen av ett kollektivistiskt medvetande:

”På jakt efter chimären att man kan förverkliga socialismen med hjälp av de korruperade vapen som kapitalismen lämnat oss i arv (varan uppfattad som den ekonomiska kärnan, räntabiliteten, det individuella materiella intresset som stimulerande faktor etc.), riskerar man att hamna i en återvändsgränd [...] För att bygga kommunismen, måste man förändra människan samtidigt som man förändrar den ekonomiska grundvalen.”⁴

En annan fara med detta ersättningssystem är att det tenderar att skapa ett privilegierat skikt av industriteknokrater och -byråkrater, de som främst gynnas av de ”direkta incitamenten”. Che analyserar de ekonomiska reformer som håller på att genomföras i Polen, Tjeckoslovakien och DDR, och klagar över att de ger ”ett ytligt svar” på frågan om produktiviteten: ”Man återvänder till marknadsteorin, man förlitar sig åter på värdelagen, man förstärker de materiella incitamenten”. Men det värsta i hans ögon är, att det inte är nog med att hela arbetsorganisationen baseras på de materiella incitamenten, utan ”det är alltid direktörerna som tjänar mest. Det räcker att se det på DDR:s senaste planer, och den betydelse

³ *Vi skall segra!* s. 115, 130. Se också Mandel, ”Den stora ekonomiska debatten”, *Partisans*, juni 1967: ”De som hävdar att produktivkrafterna absolut måste utvecklas först, innan det socialistiska medvetandet kan utvecklas, gör sig skyldiga till ett lika mekaniskt tänkande, som de som tror att de med rent subjektiva medel (utbildning, propaganda, agitation etc.) kan skapa ett sådant medvetande omedelbart. Det finns ett ständigt växelspel mellan att skapa en nödvändig materiell bas för det socialistiska medvetandet och utvecklingen av detta medvetande.”

⁴ *Vi skall segra!* s. 124-125.

man ger åt företagsledningen, eller snarare åt den lön som direktörerna får för att leda företagen”.⁵

Samtidigt erkänner Che att det finns en objektiv nödvändighet av materiella incitament under övergångsperioden: det nya samhället byggs med människor från det gamla samhället. Man måste alltså fortfarande använda den sortens belöningar, men bara på följande villkor:

* Den materiella hävstången får inte bli den viktigaste. Om den breder ut sig allt mer överdrivet, ”blir (den) [...] lätt ett självändamål, som sedan kommer att sätta sin prägel på förhållandet människor emellan”.⁶

* Även om man tillåter materiella incitament, måste man samtidigt bekämpa dem och försöka använda skolning för att påskynda deras försvinnande.

* Betoningen måste ligga på materiella incitament av samhällelig karaktär. Man kan till exempel prioritera de arbetsplatser som visat störst intresse för bygge av socialismen och ge dem vissa sociala fördelar, som daghem, arbetarbostäder och så vidare. Man kan stimulera arbetarna att studera och höja sin kulturella och tekniska nivå, genom att ge olika lön beroende på yrkeskunskap.

Men den historiska tendensen under uppbygget av socialismen måste ändå vara att gradvis avskaffa materiella incitament — med alla de vanor, värdeskalor och den ideologi som de medför — och ersätta dem med ”moraliska incitament”, det vill säga med massornas sociala och politiska medvetande.

”Avantgardepartiets handlingar består just i att så långt som möjligt försvara den motsatta hållningen, nämligen hållningen bakom moraliska incitament, hållningen hos de människor som kämpar och offerar sig och inte väntar sig något annat än sina kamraters erkänsla [...]. Det materiella incitamentet är ett arv från det förflutna som vi måste räkna med, men vars dominans i människornas medvetande gradvis måste minskas, i takt med att samhället utvecklas. Den ena hållningen befinner sig i uppgång, den andra måste utsläckas gradvis. Det materiella incitamentet kommer inte att ha någon plats i det nya samhälle som skapas; det kommer att försvinna på vägen och vi måste förbereda villkoren för att dagens stimulans gradvis ska förlora sin betydelse och ersättas av det moraliska incitamentet, plikt känslan, det nya revolutionära medvetandet.”⁷

På sätt och vis kan man säga att anhängarna av de privata materiella incitamenten inte vill något annat än att mer eller mindre mekaniskt överta modellen från Sovjetunionen och Östeuropa. Guevara uttrycker däremot det som är speciellt för Kuba: de breda folkmassornas aktiva och entusiastiska stöd för revolutionen.

Det verkar som om det främst var Ches erfarenhet från den oerhörda folkliga mobiliseringen under oktoberkrisen 1961, som övertygade honom om de moraliska incitamentens överlägsenhet, inte bara politiskt utan även ekonomiskt. En analys av arbetet under den månaden genomfördes av industriministeriets ledning. Undersökningen visade att trots att en tredjedel eller hälften av arbetarna i vissa industrier var mobiliserade till skyttegravarna, lyckades man helt och hållet uppfylla produktionsplanerna, och till och med överträffa dem i många fall. En rad tidigare problem med låga arbetsprestationer, frånvaro och så vidare försvann helt och hållet.⁸ Det handlar givetvis om en tillfällig situation, men som varje enskild händelse kunde den vara klagörande, och avslöja något mycket viktigt och mycket djupgående om de arbetandes ekonomiska och sociala agerande. Det är utifrån sådana

⁵ ”Planen och människorna”, *Il Manifesto*, nr 7, s. 39. Jämför det med Stalins anmärkningar om att världelagen ”påskyndar våra hushållningskadrers utveckling”, *Socialismens ekonomiska problem*, s. 20.

⁶ *Planeringsdebatten*, s. 56.

⁷ *Textes politiques*, s. 141.

⁸ *Textes politiques*, s. 126.

verkliga och konkreta erfarenheter som Che vågar resa hypotesen att medvetandets utveckling ”på förhållandevis kort sikt kommer att bidra mera till produktionsutvecklingen än vad det direkta materiella incitamentet förmår göra.”⁹

Givetvis är det inte bara av ekonomiska skäl som Che föredrar moraliska incitament. Exemplet från Sovjetunionen visar att systemet med materiella belöningar tenderar att ”privatisera” och avpolitiserar medborgarna. Che vill med sin ekonomiska metod tvärtemot bevara ”andan från oktober”, den politiska mobiliseringen och revolutionens oavbrutna utveckling. Han anser att redskapet för att mobilisera folket måste vara ”i grunden moraliskt” (”utan att man därför glömmet att på ett riktigt sätt utnyttja materiella incitament, främst sådana som har samhällelig karaktär”).¹⁰ Orsaken är att det är den enda väg som verkligen leder till den kommunistiska framtiden och skapandet av den nya människan, den enda väg som utvecklar och bygger det revolutionära medvetandet, den enda väg som ger de kommunistiska värdena en ledande ideologisk roll.

Vi ser här således sambandet mellan Ches ekonomiska tänkande och hans revolutionära humanism. Det innebär inte att hans ekonomiska teser härrör ur något slags moraliserande idealism. Det handlar om en klar och realistisk förståelse för det dialektiska sambandet mellan medel och mål i den historiska övergångsprocessen till socialismen. Dialektiken är sådan att vissa medel inte kan leda till målet. Att fylla samhällslivet med psykologiska drivkrafter och verklig kamp för att berika sig och med tävlan om individuell framgång, utövar upplösande effekter på klassmedvetandet och skapar på så sätt farliga hinder på vägen mot socialismen.¹¹

I sista hand är det själva socialismens natur, själva det eftersträvade målets natur, som står på spel i den kubanska ekonomiska debatten i allmänhet och i debatten om incitamenten i synnerhet. Det finns ett radikalt, slående och passionerat uttalande från Che i den frågan från juli 1963, då han ställde frågan i dess rätta termer:

”Den ekonomiska socialismen utan den kommunistiska moralen intresserar mig inte. Vi kämpar mot misären, men samtidigt mot alienationen. Ett av marxismens grundläggande syften är att avskaffa 'det individuella intresset' och den individuella jakten på egen vinning som en psykologisk drivkraft. Marx brydde sig både om ekonomiska fakta och om deras översättning i anden. Han kallade det för 'ett medvetandefaktum'. Om kommunismen negligerar medvetandefakta, kan den bli en metod för fördelning av resurser, men den är då inte längre en revolutionär moral.”¹²

Det är i ljuset av hans djupa övertygelse om att socialismen måste vara ett samhälle, som i grunden skiljer sig från det kapitalistiska, och inte en förställd imitation av det borgerliga konsumtionssamhället, som man kan förstå hans avvisande av den sovjetiska modellen för socialismen. Det är ett avvisande som han uttrycker mycket tidigt. René Dumont berättar om följande konversation med Che i augusti 1960:

”Han är mycket hård i sitt omdöme om Sovjetunionens industriella framgångar, och säger att alla arbetar där, tar i av alla krafter och försöker överträffa normen, men för att få mer pengar.

⁹ *Planeringsdebatten*, s. 57.

¹⁰ *Vi skall segra!* s. 125.

¹¹ Jämför Mandel, ”Värdelagen, ekonomisk kalkyl och socialistisk planering” i *Les problèmes de la planification socialiste*, s. 123. Se också ledarartikeln i *New Left Review*, i *Casa de las Américas*, februari 1969, s. 14: ”Che var aldrig så dialektiskt materialistisk som när han insisterade på att prioritera moraliska incitament i uppbygget av socialismen.”

¹² Intervju med Jean Daniel, *l'Express*, 25 juli 1963, s. 9. Se också Ches tal 21 december 1963, återgivet i *Pensamiento Crítico*, nr 14, mars 1968: ”Kommunismen handlar om medvetande och inte bara om produktion. Man kan inte nå kommunismen endast genom en mekanisk ackumulering av den mängd produkter som ställs till folkets förfogande. [...] Det som Marx definierar som kommunism, och det som vi vanligen strävar efter när vi talar om kommunism, det kan människan bara nå medvetet. Det vill säga, bara om det finns ett nytt samhällsmedvetande.”

Han kan inte skönja någon verkligt ny mänsklighet hos sovjetmänniskan, som han inte tycker fungerar i grunden annorlunda än yankeen. Han vägrar att delta i att i Kuba skapa vad ytterligare ett nordamerikanskt samhälle, även om allt där skulle tillhöra staten.”¹³

Och eftersom hans kritik av sovjetmodellen var en kritik från vänster, blev den för de ”ortodoxa” snabbt misstänkt för ”trotskistiskt kätteri”. Hans rapport från 1964 till kamraterna vid industriministeriet om sina diskussioner med sovjetiska studenter i Moskva är särskilt belysande på den punkten. Han hade inbjudit studenterna att debattera med honom på kubanska ambassaden, och avgav i deras närvaro en rejäl attack mot företagets finansiella autonomi. Till sin förvåning fann han publiken mottaglig: ”Jag hade aldrig sett åhörare så uppmärksamma, så angelägna och som förstod mina argument så snabbt.” En del av studenterna — vars bibel, beklagar sig Che, inte är *Kapitalet* utan *Handboken* (från vetenskapsakademien) — lät anklagelser om ”trotskism” regna över honom. Guevara vägrade artigt acceptera den beteckningen och gör följande reflektion:

”I den frågan anser jag att antingen kan vi söndersmula motståndaren med argument eller också måste vi låta honom uttrycka dem [...] Man kan inte förstöra en åsikt med våld, ty det blockerar intelligensens fria utveckling. Även från Trotskijs tänkande kan man hämta en hel del, även om han enligt min mening tog fel i sina grundbegrepp, och även om hans senare agerande var felaktigt.”¹⁴ Det är intressant att notera att 1961, i en intervju med den amerikanske sociologen M. Zeitlin, fördömer Che uttryckligen att de kubanska myndigheterna förstört tryckplåtarna till Trotskijs *Den permanenta revolutionen*, som de kubanska trotskisterna ville ge ut: ”Det var ett misstag av en underordnad ämbetsman [...] Det borde inte ha skett.”¹⁵

Det påpekandet är extremt betydelsefullt, eftersom det på en och samma gång kategoriskt slår fast principen om demokratisk debatt inom den kommunistiska rörelsen, vägrar att acceptera blodiga utrensningar av stalinistisk typ och bryter mot det heliga antitrotskistiska tabut (vilket ingen kommunistisk ledare vid makten gjort tidigare, åtminstone inte sedan 1927). För övrigt vet vi att Trotskijs *Ryska revolutionens historia* var en av de böcker som Che tog med sig till Bolivias berg, där den upptäcktes av armén i ett gerillagömsställe i augusti 1967.¹⁶

¹³ René Dumont, *Cuba, socialisme et développement*, Paris 1964, s. 54.

¹⁴ ”Planen...” i *Il Manifesto*, s. 37.

¹⁵ *Selected Works*, s. 391.

¹⁶ H. Gambini, *El Che Guevara*, s. 490. Det är svårt att veta varför Che valde just denna bok av Trotskij: trodde han att oktoberrevolutionen, som ett proletärt uppror, var betydelsefull i förhållande till läget i Bolivia? Kom ihåg att Régis Debray i sin essä *Castrismen, Latinamerikas långa marsch* talar om Bolivia som det enda latinamerikanska land, där ett arbetaruppror (i gruvorna) av sovjetisk typ skulle vara möjligt. I sitt brev till de bolivianska gruvarbetarna talar Che om gruvarbetarnas roll. Genom gerillans militära utveckling och dess katalyserande funktion, kommer gruvarbetarna att kunna ”utdela ett enda effektivt slag som får statsmakten att falla samman”. Hur det nu än står till, visar det faktum att han bar med sig boken i djungeln vilket intresse han under den sista delen av sitt liv hyste för den bolsjevikiska traditionen i allmänhet, och för Trotskij i synnerhet.

6. Frivilligarbete och kommunism

FRÅGAN OM FRIVILLIGARBETETS roll, status och betydelse hänger givetvis nära ihop med diskussionen om incitamenten. Som en oavlönad verksamhet, som frivilligt utförs av de mest medvetna arbetarna, är frivilligarbetet det mest konkreta och mest typiska uttrycket för en politisk och moralisk mobilisering.

I den bemärkelsen är det viktigt för Che, inte bara ur ekonomisk synpunkt — och vi vet att frivilligarbetet ibland var av helt avgörande betydelse i Kuba för att säkerställa sockerskörden — utan också, och framförallt, därför att det utvecklar arbetarnas medvetande. Det är en praktisk och daglig skola där arbetarna lär sig av egna erfarenheter. Det förbereder och skyndar på övergången mot det kommunistiska samhället.¹ Frivilligarbetet kan spela en avgörande roll av tre skäl:

* Det binder verkligen samman manuellt och intellektuellt arbete, och utgör ett första steg mot att bryta ned den traditionella barriären dem emellan.

* Det är (eller bör vara) ”behagligt, och utförs med glädje, med revolutionära sånger, i broderligt kamratskap, mitt bland mänskliga kontakter som förstärker varandra och lyfter helheten.”² Che medger att det är något som måste skapas och som inte uppstår omedelbart, och han erkänner att han själv några gånger varit dödligt uttråkad under frivilligarbetet i sockerskörden...

* Det innebär att arbetarna medvetet deltar i uppbygget av socialismen. Det är alltså ett icke-alienerat, fritt arbete, i den mån som det verkligen är ”frivilligt”, det vill säga resultatet av ett inre beslut och inte av yttre påtryckningar från den sociala miljön:

”Omgivningen bör hjälpa människan att inombords känna detta behov, men om det bara kommer från omgivningen, om det bara är ett moraliskt tryck som driver henne, då kan människans alienering fortsätta även i frivilligarbetet. Hon kommer således inte att förverkliga något eget, något nytt, i frihet.”³

I den meningen innehåller frivilligarbetet redan fröet till framtidens kommunistiska arbete. I det kommunistiska samhället får arbetet en ny kvalitet: det upphör att vara ett yttre behov, för att bli ett inre, livsviktigt behov, uttrycket för den mänskliga kreativiteten. Arbetet blir konst, lek, skapande njutning, ”en ständig och ständigt föränderlig källa till nya känslor”. I kommunismen ”börjar (människan) finna sig själv i sitt verk och förstå sin mänskliga storhet genom det skapade föremålet, det fullgjorda arbetet”.⁴ Det bekräftar den marxistiska tesen enligt vilken ”människan först uppnår sitt fulla mänskliga tillstånd när hon producerar utan den fysiska nödvändighetens tvång att sälja sig själv som vara”.

Ches teser om frivilligarbetet och dess betydelse för den nya människans utveckling härrör inte ur ett ”idealistiskt”, ”utopiskt” synsätt, som skulle vara främmande för marxismen (så som vissa av Ches ”materialistiska” kritiker hävdade). Det ingår i en tradition med rötter från Lenin. I en broschyr från 1919 hyllade denne de ”kommunistiska lördagarna” som arbetarna organiserade på eget initiativ, och skrev:

”Det är början till en omvälvning, som är svårare, väsentligare, mer djupgående och mer

¹ Se Guevara, ”En ny inställning till arbetet”, 15 augusti 1964, *Obra Revolucionaria*, s. 401-406.

² *Textes politiques*, s. 111. Jämför detta stycke där Che beskriver hur ungtkommunisterna hjälper bönderna att skörda kaffe med utopisten Fourier. Denne skildrar sin naiva men fruktbare dröm om ”det lockande arbetet” i Samfundet (i motsats till ”det motbjudande arbetet” under kapitalismen): ”Redan från gryningen marscherar ett trettiotal industrigrupper i parad ut ur Falangpalatset, sprider sig på landsbygden och i verkstäderna, svingar sina fanor med otåliga och triumferande rop (...) sjunger hymner i kör under marschen .. var och en ser en förtrogen, en vän i alla dem som omger honom.” Fourier, *Morceaux choisis*, Paris 1953, s. 141, 150, 158.

³ ”Planen...” *Il Manifesto*, s. 36-37.

⁴ *Vi skall segra!* s. 119.

avgörande än bourgeoisins störtande, ty det är en seger över den egna trögheten, disciplinlösheten och småborgerliga egoismen, över dessa vanor som den fördömda kapitalismen lämnat i arv åt arbetaren och bonden.”⁵

Låt oss som avslutning på detta kapitel tillägga att Ches ekonomiska teser i hög grad antagits av den kubanska regeringen. Redan i ett tal från 28 september 1966 uttalade sig Fidel Castro uttryckligen för att prioritera moraliska incitament. Ett år senare, i september 1967, förklarade han för journalisten K.S.Karol:

”Jag är mot materiella incitament eftersom jag ser dem som oförenliga med socialismen. [...] Det vi vill, det är att avmystifiera pengarna och inte återupprätta dem. Vi vill till och med avskaffa dem fullständigt. [...] Värdelagen har en mening i ett kapitalistiskt samhälle där ekonomin grundas på profit. Den har ingen mening i ett socialistiskt samhälle. Vi har ingen anledning, vi som befinner oss i en övergångsperiod mot socialismen, att anpassa oss till kapitalismens ekonomiska lagar, som om vårt mål bara vore att styra det gamla systemet effektivare. Vi har länge diskuterat den frågan och vi har beslutat att så snabbt som möjligt frigöra oss från marknadens slaveri. Vår planering bör grundas på 'arbetet som värde' och inte på bedrägliga beräkningar av lönsamhet eller vinst. Vi kommer redan nu att avskaffa alla räkenskaper i utbytet mellan socialistiska företag.”⁶

⁵ ”Ett stort initiativ” ur Lenin, *Valda verk i tio band*, 9, 1919-1920, Moskva/Göteborg 1990, s. 13 f.

⁶ *Le Nouvel Observateur*, 17 september 1967, s. 13.

Det revolutionära kriget

ERNESTO CHE GUEVARA är inte alls någon drömmande moralist eller utopist avskuren från verkligheten. Hans mänskliga och kamratliga ideal (som vi studerat tidigare i denna bok) om ett verkligt kommunistiskt samhälle åtföljs av en klarsynt, konkret och realistisk analys av den ekonomiska, sociala, politiska och militära situationen i Latinamerika, och på de andra av imperialismen utsugna kontinenterna. Hans stränga och kompromisslösa försvar av den väpnade kampen som metod härrör just ur denna analys. Det nya samhället kan bara uppstå ur den gamla världens ruiner, ur ruinerna av en värld av orättvisa och utsugning, av förtryck och lögner, av generaler och bankirer, av storgodsägare och poliser, en värld av CIA och United Fruit.

Ches syn på revolutionens sociala innehåll innebär en radikal förnyelse jämfört med de uppfattningar som mellan 1935 och 1959 dominerade inom den marxistiska vänstern i Latinamerika. Däremot återknyter den i någon mån till den latinamerikanska marxismens första period, den period som dominerades av de ”stora förfäderna”: Mella, Ponce, Mariátegui. De latinamerikanska kommunistpartiernas historia under denna period är en historia av ständiga nederlag, trots hängivenheten, modet och offerviljan hos flera generationer av parti-medlemmar. Det råder inget tvivel om att en orsak till det ”permanenta misslyckandet” är dessa partiers felaktiga uppfattning om den revolutionära processen på kontinenten, en uppfattning som de härledde ur mensjevikernas och Stalins teori om ”revolution i etapper”.

Med några lokala och tillfälliga undantag låg mer eller mindre uttalat följande schema till grund för de latinamerikanska kommunistpartiernas strategi från 1935 till våra dagar, och framförallt från 1955 och framåt:

1. De latinamerikanska länderna är underutvecklade, halvfeodala och domineras av imperialismen. Huvudmotsättningen är mellan nationen och det utländska kapitalet med dess inhemska allierade. Den motsättningen ställer folket i allians med den progressiva nationella borgarklassen — vilken har intresse av en oberoende nationell utveckling, av industrialisering och utvidgning av den inhemska marknaden — mot den nordamerikanska imperialismen och dess allierade, de stora jordägarna (de feodala latifundisterna).
2. Det gäller således att skapa en nationell demokratisk front med de folkliga klasserna (arbetarna och bönderna), den nationalistiska småborgerligheten och den progressiva borgarklassen. Fronten uttrycks vanligen politiskt som en valallians mellan kommunistpartiet och de borgerliga partier som betraktas som ”patriotiska”.
3. Den latinamerikanska revolutionen befinner sig följaktligen i den demokratiska (borgerliga) etappen och den bör fullbordas genom att upprätta en nationell demokratisk regering som stöder sig på folkmassorna. Det finns ingen anledning att på förhand utesluta att denna regering skulle kunna komma till makten genom val, eller genom en statskupp av nationalistiska militärer.
4. Den nationellt demokratiska revolutionens huvuduppgifter är jordreform, förstatligande av de stora utländska trusterna, legalisering av arbetarpartierna och en oberoende (neutral) utrikespolitik.
5. Klasskampen mellan proletariatet och borgarklassen är alltså i revolutionens nuvarande etapp en sekundär motsättning. Den blir huvudmotsättning först i den socialistiska etappen, som inträffar i en mer eller mindre avlägsen framtid.

Inom ramen för ett sådant schema, är det uppenbart att det inte fanns någon plats för väpnad kamp och bondegerilla. De befann sig helt utanför denna uppfattnings synfält. Schemat liknar på många sätt det som mensjevikerna förespråkade före oktoberrevolutionen.

Ett typiskt exempel på denna strategi är den ”självkritik” som det brasilianska kommunistpartiets generalsekreterare Luis Carlos Prestes skrev i juni 1959. Några månader efter den kubanska revolutionens seger och omedelbart före ett årtionde av radikaliserad klasskamp på hela kontinenten och i synnerhet i Brasilien, skrev denne den ”officiella marxismens” *doktor Pangloss*¹ följande:

”Vi har sett, att som ett resultat av landets ekonomiska utveckling förstärktes motsättningen alltmer mellan den brasilianska nationen och den amerikanska imperialismen med dess inhemska agenter. Det blev huvudmotsättningen, som kom att bestämma samhällskrafternas omvandling. Villkoren blev alltmer gynnsamma för att ena breda krafter mot den amerikanska imperialismen, nationens huvudfiende. Objektivt sett växte förutsättningarna för att kunna bilda en enhetsfront mot den amerikanska imperialismen och dess inhemska agenter. En enhetsfront som kan samla proletariatet, bönderna, städernas småborgerlighet, borgarklassen, de latifundister som står i motsättning till den nordamerikanska imperialismen, och de kapitalister som är knutna till imperialistiska grupper som konkurrerar med de nordamerikanska monopolen. [...]”

”Vi förmådde inte att i det historiska och universella arvet från den stora socialistiska oktoberrevolutionen skilja på å ena sidan de väsentliga dragen, de som gäller i alla länder, och å andra sidan de särdrag som inte behöver upprepas utanför Ryssland. Det var därför som vi bedömde att den väpnade kampens väg var den enda möjliga för den brasilianska revolutionen. Vi märkte inte *att det i den nya situationen i världen och landet uppstått en verklig möjlighet att följa en annan väg: den fredliga utvecklingens väg.*” (Kursivering av författaren.)

¹ Doktor Pangloss, figur i Voltaires roman *Candide* (1759). Pangloss har mottot: ”Allt är till det bästa i den bästa av världar.”

1. Revolutionens sociala krafter

CHES SKEPSIS MOT tanken om en ”revolutionär borgarklass” i Latinamerika har sina första källor i de erfarenheter han samlade under flera resor på kontinenten mellan 1951 och 1956. Det framstår särskilt tydligt att han inte hade goda intryck av det han såg i det ”nationellt revolutionära” Bolivia 1953. Enligt hans tidigare vän, argentinarerna Ricardo Rojo, som lärde känna honom i La Paz, gjorde Che följande bitande (och klarsynta!) kommentar:

”Denne Paz Estenssoro är bara en reformist som besprutar indianerna med DDT för att befria dem från löss, utan att lösa det grundläggande problemet: varför det finns löss. [...] En revolution som inte går hela vägen är förlorad.”¹

Men givetvis är det främst den kubanska erfarenheten som med filosofisk och pedagogisk skärpa kommer att visa honom vilken roll den ”inhemska” borgarklassen spelar. Den grips av panik inför en revolution som genomför en radikal jordreform och förstatligar imperialistiska monopol — det vill säga, genomför den nationellt demokratiska revolutionens klassiska uppgifter — och ansluter sig mer eller mindre snabbt till kontrarevolutionen.

Man finner alltså i Ches skrifter en klar och illusionslös förståelse av den latinamerikanska nationella borgarklassens ställning och roll. Han betonar att den är allierad med de stora jordägarna — en allians som i de flesta av kontinentens länder utgör det härskande blocket — och att dess ekonomiska, politiska, ideologiska och (last but not least) militära band med imperialismen är starka.

Det betyder inte att det inte kan finnas mindre motsättningar mellan denna lokala borgerlighet och de stora nordamerikanska trusterna. Men i sista hand är borgarklassen mer rädd för den folkliga revolutionen än för de despotiska utländska monopol som koloniserar ekonomin. Av det skälet ”tvekar storbourgeoisien inte att gå samman med imperialismen och godsägarna för att bekämpa folket och spärra vägen till revolution”.² Den analysen av den latinamerikanska borgarklassens beteende har överraskande likheter med Marx' analys 1844 av den tyska borgarklassen, som redan var konservativ när den borde vara revolutionär, räddhågad när den borde vara djärv, och som var mer rädd för folket än för den feodala monarki som den borde bekämpa. Marx' analys bekräftades på ett lysande sätt av händelserna i den tyska revolutionen 1848.³

Guevara förstod till fullo att en revolution som den borgerliga i Frankrike 1789 hade blivit omöjlig i Latinamerika. I den socialistiska revolutionens epok och under imperialismens globala nedgångsperiod, kan de borgarklasser som framträtt för sent på historiens scen inte utgöra något annat än en i grunden konservativ kraft. Det blev särskilt tydligt i Latinamerika efter den kubanska revolutionen, då klasskampen polariserades:

”De nationella borgarklasserna har i sitt stora flertal ingått förbund med den nordamerikanska imperialismen och de bör gå samma öde till mötes som denna. [...] Polariseringsen av antagonistiska krafter i klassmotsättningar är hittills snabbare än utvecklingen av motsättningarna mellan exploatörerna för bytets delning. Lägren är två: alternativet blir klarare för varje individ och för varje särskild befolkningsgrupp.”⁴

¹ Gambini, *El Che Guevara*, s. 79-80. Enligt Rojo var ”Perón och Paz Estenssoro [...] för Che exempel på en borgarklass som, på grund av bristande självförtroende liksom av inskränkthet och historielöshet, stannade på halva vägen...”, se ovan s. xx. Vi kan tillägga att i Ches tal till gruvarbetarna i Bolivia 1967 nämner han stagnationen av den bolivianska revolutionen 1952 som ett bevis på att ”när det gäller sociala revolutioner finns det ingen plats för halvmesyser”.

² *Textes politiques*, s. 68.

³ Se Karl Marx, ”Introduktion till kritiken av Hegels rättsfilosofi”, artikel i *Deutsch-Französische Jahrbücher*, 1844.

⁴ *Guerillakrig*, s. 161. En ekonomisk argumentation som underbygger Ches teser finns i den marxistiske

Che är alltså övertygad om — tvärtemot kommunistpartiernas strategi — att de folkliga krafterna inte har något intresse av att samarbeta med den ”försagda och förrädiska” borgarklassen, som angriper de krafter som den tidigare stött sig på för att komma till makten. I det avseendet ser Che dessutom allt större likheter mellan olika borgarklasser, inte bara i Latinamerikas olika länder, utan över hela världen. Han talar ironiskt om ”sydamerikaniseringen” av halvkoloniala länder i Afrika och Asien, och syftar då på tillväxten av en parasitär borgarklass som gör enorma vinster under det imperialistiska kapitalets skydd.

På den punkten är det mycket troligt att Che kände till och tog till sig den algeriske författaren Franz Fanons anklagelseskrift, *Jordens fördömda*, där han vänder sig mot korruptionen hos den nya afrikanska byråkratiska borgarklassen.⁵ Boken publicerades i Kuba på Ches uttryckliga begäran. Det är för övrigt flera andra ämnen där man finner en anmärkningsvärd släktskap mellan Fanons och Guevaras tänkande. Det gäller böndernas revolutionära roll, betydelsen av de förtrycktas våld, tredje världens antiimperialistiska enhet, sökandet efter en ny socialistisk modell och så vidare. Che visade ett mycket stort intresse för Fanons verk, och i Alger talade han länge om detta med Fanons änka, Josie Fanon. Det är till och med möjligt att läsningen av Fanon var en faktor som inspirerade honom till att mellan 1965 och 1966 delta i den väpnade kampen i Afrika.

Revolutionens socialistiska karaktär

Om det inte finns någon revolutionär borgarklass, kan det knappast finnas någon borgerlig revolution. För Che är definitionen av den latinamerikanska revolutionens karaktär direkt knuten till hans analys av borgarklassens roll. Endast en socialistisk revolution som baseras på arbetarnas och böndernas enhet kan genomföra den latinamerikanska revolutionens demokratiska uppgifter: jordreform, nationell frigörelse, att lyfta landet ur underutvecklingen. Men den kommer inte att genomföra dessa demokratiska uppgifter på den borgerliga vägen, utan med sina egna metoder, med socialistiska metoder, samtidigt som den genomför rent socialistiska uppgifter. Det skedde såväl i den ryska revolutionen mellan 1917 och 1919 som i den kubanska revolutionen mellan 1959 och 1961...

Det tycks som om Che och några andra gerillaledare redan under tiden i Sierra Maestra hade en (fortfarande vag och obestämd) uppfattning om att revolutionen måste utvecklas i socialistisk riktning: ”De bästa bland oss var djupt medvetna om behovet av en jordreform och om att landet aldrig skulle kunna återvinna hälsan om inte det gamla samhällssystemet störtades över ända.”⁶ Revolutionens radikalisering efter maktövertagandet 1959 sker enligt ett mönster som Che var väl förtrogen med: ”En revolution som inte fördjupas är en revolution som är på tillbakagång.”⁷ Redan i april 1959 (i en intervju med en kinesisk journalist) talade Che om ”revolutionens oavbrutna utveckling” och om behovet av att avskaffa det rådande ”samhällssystemet” och dess ”ekonomiska grunder”.⁸ Radikaliseringen sker främst genom själva jordreformen, som enligt Che skilde sig från de tre andra jordreformerna i Amerika — i Mexiko, Guatemala och Bolivia — genom den orubbliga viljan att föra den till slutet, utan någon som helst eftergift. Därefter följde de andra revolutionära lagarna — stadsreformen, förstatligandet av de utländska monopolerna, förstatligandet av den kubanska storbourgeoisins egendomar. Dessa lagar var logiskt sammanlänkade, från den första till den sista.

Den logiken, som är på samma gång ekonomisk, social och politisk, är den så kallade

ekonomen Andre Gunder Franks verk, främst [Kapitalism och underutveckling i Latinamerika](#), Zenitserien 1970

⁵ Franz Fanon, *Jordens fördömda*, Stockholm 1969.

⁶ *Minnen från det revolutionära kriget*, s. 138.

⁷ *Guerillakrig*, s. 152.

⁸ *Selected Works*, s. 372.

”permanenta revolutionens” logik, som leder

från de demokratiska uppgifterna till de socialistiska, från kampen mot imperialismen och godsägarna till kampen mot deras allierade, borgarna, från störtandet av Batista i januari 1959 till utropandet av den socialistiska revolutionen i maj 1961.

Den kubanska revolutionens ”överväxt” från radikal demokratisk till socialistisk revolution ställer metodproblem som inte kan lösas med de traditionella latinamerikanska vänsterpartiernas mekaniska, av mensjevikerna påverkade begrepp, enligt vilka underutvecklingen och ekonomins halvfeodala och halvkoloniala karaktär skulle begränsa revolutionen till ”den nationellt demokratiska etappen”.

I Ches ögon skulle ingenting vara löjligare än att ”som andra internationalens teoretiker [...] hävda, att Kuba brutit mot alla marxismens, den materialistiska historieuppfattningens och dialektikens lagar”. Mot en sådan syn (eller snarare felsyn) i Kautskys anda åberopar sig Che uttryckligen på Lenin. Han citerar Lenins berömda polemik mot den mensjevikiske historikern Suchanov, och ställer problemet som det verkligen är: Kuba har varit en av de kapitalistiska världssystemets svagaste länkar. Därför kunde de revolutionära krafterna i Kuba hoppa över etapper och ”förkunna revolutionens socialistiska karaktär”. Det revolutionära avantgardet som inspirerades av Marx och Lenin, kunde ”påskynda händelseutvecklingen”, ”inom ramarna för det objektivt möjliga”.⁹

Det som var sant för Kuba, kan det inte också bli sant för kontinenten? Står, med andra ord, inte den socialistiska revolutionen på dagordningen i hela Latinamerika? Det är mot den slutsatsen som Ches tänkande utvecklas. Från 1961, och i sitt ”budskap till argentinarna” från maj 1962, talar han redan uttryckligen om den socialistiska revolutionen som den enda verkliga lösningen för Argentina och för hela kontinenten.¹⁰ I boken *Gerillakrig* från 1963 visar han på sambandet mellan den växande samhällsklyftan i Latinamerika och karaktären på den revolution som kan skymtas vid horisonten.

Han visar på den allt skarpare motsättningen mellan utsugare och utsugna, vilken kommer att leda till att ”då folkets väpnade förtrupp förverkligar maktövertagandet så kommer det land eller länder där detta sker samtidigt att ha gjort sig av med imperialismen och de inhemska exploatörerna. Den socialistiska revolutionens första etapp kommer att ha avslutats; folken kommer att kunna läka sina sår och påbörja den socialistiska uppbyggnaden.”¹¹

I Ches ”politiska testamente”, brevet till Tricontinental-konferensen, ställer han slutligen frågan i absolut tydliga, skarpa och radikala termer. I förbifarten spräcker han obarmhärtigt alla den latinamerikanska nationalreformismens tomma och mångfärgade såpbubblor:

”Folkens verkliga befrielse [...] kommer i Latinamerika oundvikligen att ta formen av en socialistisk revolution. [...] A andra sidan har den inhemska bourgeoisin förlorat all förmåga till opposition mot imperialismen — om någon sådan någonsin funnits — och utgör numera endast dess svans. Endast två alternativ återstår: antingen en socialistisk revolution, eller en karikatyr av revolution.”¹²

Genom detta ställningstagande, som ingår i traditionen från Lenins ”Aprilteser” och Trotskijs teori om den permanenta revolutionen,¹³ framställde Che på ett djärvt, skarpsynt och explosivt

⁹ *Planeringsdebatten*, s. 158,159.

¹⁰ ”Budskap till argentinarna” i *Cristianismo y Revolución*, Buenos Aires, oktober 1968, s. 22.

¹¹ *Guerillakrig*, s. 60.

¹² *Kontinent i uppror*, s. 146.

¹³ Det går inte att förneka likheten mellan Ches teser om den latinamerikanska revolutionens karaktär och Trotskijs teori om den demokratiska revolutionens överväxt i socialistisk revolution i koloniala och halvkoloniala länder. Samtidigt är det givetvis så att Che och Trotskij har mycket skilda uppfattningar om böndernas och proletariats respektive roller i det revolutionära kriget.

sätt både den historiska erfarenheten av folklig kamp på kontinenten och en klarsynt förutsägelse om villkoren för en möjlig framtida befrielse.

I vilken grad gäller denna formulering även i andra delar av tredje världen? Che uttalade sig inte bestämt i den frågan, men i en intervju i Alger i mars 1965 sade han uttryckligen: ”Socialism eller nykolonialism, det är det som står på spel för hela Afrika i den kamp som sker i Kongo idag.”¹⁴ Vi vet för övrigt att under 1965 eller 1966 deltog Che i striderna i Kongo, vid sidan av de gerillasoldater som leddes av Gaston Soumialot.

¹⁴ ”Che, intervju för tidningen Libération” ur G.Lavan (red.), *Che Guevara Speaks*, Grove Press, New York, 1968, s. 119.

2. Gerillan.

”Den är en brottsling som i ett land framkallar krig som kan undvikas, och den som underlåter att framkalla det oundvikliga kriget.”¹

DETTA EPIGRAM AV Martí, vilket citeras av Che i hans essä *Gerillakrig*, uttrycker kraftfullt hans djupa och orubbliga övertygelse om att den väpnade kampen är den enda väg som kan leda till de förtryckta folkens frigörelse i Latinamerika och i hela världen.

Varför? Det handlar hos Che inte om någon romantisk vapenkult, eller om längtan tillbaka till Sierra Maestra. Principen om den väpnade kampens oundviklighet härleder han just ur sin syn på revolutionens sociala innehåll: eftersom revolutionen är socialistisk, kan den bara segra genom revolutionärt krig. ”I Amerika kommer vägen till folkens befrielse, som kommer att vara socialismens väg, att i nästan alla länder vara vapnens väg.”²

Om den latinamerikanska revolutionen endast vore nationellt demokratisk, skulle den kunna räkna med stöd från delar av borgarklassen, från delar av statsapparaten, och framför allt från en del av armén. Den skulle alltså kunna ske genom val eller genom statskupp. Det skulle således vara fullständigt förnuftigt och logiskt för de traditionella vänsterpartierna, som inte eftersträvar något annat än en demokratisk borgerlig revolution, att se valallianser eller militära konspirationer som den mest realistiska strategin. Från deras utgångspunkt kan det bara se ut som vanvettig ”äventyrspolitik”, när revolutionärerna inleder den väpnade kampen.

Om man däremot definierar revolutionen som socialistisk, ställs genast en helt annan fråga, Lenins fråga om krossandet av den borgerliga statens militär-byråkratiska apparat. Frågan ”hur ska vi kunna bryta sönder fåtalsväldets förtryckande statsapparat?” genomsyrar Ches hela politiska och militära doktrin. Eftersom han syftar till en socialistisk revolution, vet han mycket väl att det gäller att åsamka armén ett nederlag och fullständigt krossa den. Att ”upp-lösa”, ”bryta ned”, ”förinta” och ”moraliskt förstöra” de militära styrkorna är ett nödvändigt och oundgängligt villkor för revolutionen.³

Ches skeptiska ironi mot ”de fredliga vägarna” härrör inte ur någon dogm, men ur ett objektivt och realistiskt konstaterande: Även om en genuin folklig rörelse (det vill säga, en socialistisk rörelse) skulle kunna ta makten genom val — något som har små möjligheter att lyckas med tanke på allt valfusk — skulle den snabbt störtas av en mer eller mindre blodig militärkupp, eftersom armén är och alltid har varit den kapitalistiska regimens sista och avgörande stöd.

Che kommer således, genom sin analys av Latinamerikas nutidshistoria, fram till samma slutsats som Marx och Lenin drog utifrån Pariskommunens och den ryska revolutionens erfarenheter: arbetarnas revolution måste krossa borgarklassens politiska och militära maskineri. Den principen lärde sig Che inte bara genom att studera marxismens klassiker, utan genom sin bittra personliga erfarenhet från Guatemala, ett land som 1954 förråddes av sin egen armé och lämnades ut till United Fruits legoknektar. Han lärde sig det också av den motsatta erfarenheten av segern i Kuba, där revolutionen segrade och fullständigt skingrade Batistas reaktionära armé.⁴

Frågan om armén är en politisk nyckelfråga i Latinamerika, den kontinent där militärkupperna grasserar som en endemisk sjukdom.

Che beskrev obarmhärtigt den latinamerikanska militären som en parasitär och privilegierad kast, ”alla slags utsugares synliga ansikte”. Han saknade illusioner om militärens

¹ *Guerillakrig*, s. 149.

² Intervju på CBS 13 december 1964, citeras i Gambini, *El Che Guevara*, s. 426.

³ *Textes politiques*, s. 67, 85.

⁴ *Textes politiques*, s. 69, 75.

”progressiva” dygder.

”Vi fäster uppmärksamhet huvudsakligen vid den ovan antydda möjligheten av militärkupp. Vad kan militärerna ge den verkliga demokratin? Vilken lojalitet kan man begära av dem om de blott är maktinstrument för de reaktionära klasserna och de imperialistiska monopolen, och såsom samhällsklass i kraft av de vapen de förfogar över endast eftersträvar att behålla sina privilegier.”⁵ Det innebär givetvis inte att de folkliga krafterna, enligt Che, inte skulle kunna ansluta militärer som individuella kämpar, när de lämnat sin sociala miljö.

Följaktligen ställs frågan om militären helt torrt för honom i följande termer:

”Om vi inser att fienden kommer att kämpa för att förbli vid makten, måste vi förbereda oss för att förstöra förtryckarmén.”

Men för att förstöra den, måste man kunna ställa en folklig armé mot den.⁶ Låt oss tillägga att efter 1965, då USA invaderade Dominikanska republiken, framstår det långvariga folkkriget för Che, med bländande tydlighet, som den enda vägen, inte bara för att förstöra de lokala härskarnas militära maskineri, utan också för att stå emot imperialismens väpnade intervention. Det är i det sammanhanget som vi måste förstå gerillakrigets innebörd för Che, som en utprovad och dynamisk metod att bygga folkets revolutionära armé. Vi ska på de följande sidorna försöka visa på några politiska slutsatser av Guevaras teori om gerillan, en teori i militärteoretikern Clausewitz' anda, i den meningen att den ser gerillan som den revolutionära politikens fortsättning med hjälp av vapen.

Varför gerilla?

Vilken är källan till Ches gerillateori? För det första är inspirationen spansk (Spanien var för övrigt ursprungslandet för den moderna gerillan): År 1955 i Mexiko studerade han skrifter om den militära strategin i spanska inbördeskriget. Han var en av de bästa eleverna till den gamle officeraren från den republikanska armén, Armando Bayo, som tränade de kubanska gerilla-soldaterna innan de avreste till Kuba. Han upptäckte inte Mao Zedongs ”klassiska” texter förrän senare, i Sierra Maestra 1958. Efter segern kommer han att på nära håll studera de jugoslaviska partisanernas, de algeriska nationalisternas och de vietnamesiska revolutionärer-
nas erfarenheter. Ändå är givetvis hans främsta källa den kubanska gerillans självupplevda erfarenheter.

Varför var landsbygdsgerillan i Ches ögon den säkraste och mest realistiska vägen för att bygga en folkarmé? Vi finner i hans skrifter en rad argument av ekonomisk, social, politisk och militär natur för att rättfärdiga den avgörande roll han ger gerillan i en världsomspännande process av revolutionära krig:

1. På den ekonomiska nivån: I underutvecklade länder, med jordbruksekonomi, där majoriteten av befolkningen bor på landet, är revolutionen först och främst en jordbruksrevolution som äger rum på landsbygden och i bergen, för att senare gå ned till städerna (där den blir socialistisk). Utryckt ur sitt sammanhang, skulle detta argument vara mekaniskt: vi vet mycket väl att Tsarryssland, i högsta grad ett jordbruksland, ändå genomgick en proletär revolution med tyngdpunkten i städerna i oktober 1917...

2. På den sociala nivån: Det förfärliga förtrycket och överutsugningen av bönderna, jordens fördömda som inte har något att förlora, gör deras sociala situation explosiv, och de utgör följaktligen ”en enorm revolutionär kraft i vardande” (Första Havannadeklarationen, 1961).

När Che analyserar de olika skikten inom bönderna och deras roll, understryker han att inte bara lantarbetarna, utan även de fattiga småbönderna utgör landsbygdsgerillans sociala bas. I

⁵ *Guerillakrig*, s. 152.

⁶ *Textes politiques*, s. 83.

själva verket ”kom de soldater som utgjorde vår första bondegerilla från den del av denna klass, som nästan aggressivt visar sitt begär att äga jord och som bäst uttrycker den anda som brukar kallas 'småborgerlig’”.⁷

3. På den politiska och militära nivån: Enligt Che blir upproren i städerna inträngda och förföljda inom stadens gränser, och de slutar vanligen med revolutionärernas nederlag och massakrer på folket. Den revolutionära rörelsen kan då bara återhämta sig om den, som i Kina, efter nederlaget drar sig tillbaka till landsbygden och bedriver gerillakrig. Den folkarmé som kan ta upp striden mot härskarnas armé föds inte spontant. Den måste gradvis byggas upp under ett längre krig. Men en sådan varaktig och långsiktig kamp kan endast med svårighet föras någon annanstans än på landsbygden, som utgör förtryckets svagaste länk.

4. På den militära strategins nivå: Landsbygden är den mest gynnsamma terrängen för folkkriget. Den ger mer trygghet åt avantgardarmén, mer utrymme för manövrer, fler reträttvägar, gömställen utanför förtryckarmakternas räckhåll och möjligheten till flexibla aktioner.

När det gäller stadsgerillan, säger Che att den är ”ytterst viktig”, men han tycks underskatta dess roll och betraktar den bara som en underordnad förlängning av landsbygdsgerillan. Han skriver att ”en stadsgerilla aldrig kan uppstå av sig själv” och inskränker dess roll till att utföra sabotage.⁸ I den väpnade kampens nutidshistoria i Latinamerika har stadsgerillan (Tupamaros i Uruguay, olika organisationer i Brasilien, Argentina, Guatemala) spelat en politiskt mycket mer betydelsefull roll än den som Che hade förutsett i sina skrifter, där han alltför mycket generaliserade utifrån det kubanska fallet.

Ä andra sidan tycks nederlagen och svårigheterna för landsbygdsgerillan i Peru (och i Bolivia...) antyda att han överskattat säkerheten för de väpnade revolutionärerna på landet jämfört med i städerna.

Gerillan som politisk katalysator

Det revolutionära kriget kan bara utvecklas och segra under vissa objektiva och subjektiva omständigheter.

De objektiva villkoren i Latinamerika är strukturella (misär, utsugning, underutveckling, föråldrade sociala förhållanden och så vidare) eller mer konjunkturella (ekonomiska kriser, diktaturer, omöjlighet av öppen kamp). I Gerillakrig presenterar Che den politiska diktaturen som ett oundgängligt villkor för att kunna föra väpnad kamp.

”Närhelst en regim kommit till makten genom val, fixade eller inte, och åtminstone vinnlägger sig om en konstitutionell fasad utåt, är det omöjligt för gerillans kärna att tillväxa — ty den legala kampens möjligheter är ännu inte uttömda.”⁹

Men i sina senare skrifter tenderar han att ge mindre betydelse åt huruvida regimen i fråga har en laglig fasad eller ej.

När det gäller de subjektiva villkoren, finns det huvudsakligen två som kompletterar varandra och som fördjupas under kampens gång:

⁷ *Textes politiques*, s. 67, 71. Jämför det med det avslöjande uttalande som Colombias president Carlos Lleras Restrepo gjorde 1966: ”Jag tror att småjordbruken är politiskt farligare än storgodsen. Dessa allt mindre egendomar räcker inte för att föda en familj och problemet blir värre genom arvsdragarna som leder till att de delas upp och genom den kraftiga befolkningsexplosionen [...] vilken skapar en klass av 'proletära jordägare' vars inkomster är ännu lägre än inkomsterna för arbetarna i sockerskörden.” Citeras i N.Gall ”Che Guevaras arv”, *Esprit*, september 1969, s. 2.25. César Montes, ledaren för FAR-gerillan i Guatemala, har också gjort uttalanden om gerillans förvånansvärda framgångar bland de utarmade ägarna till småjordbruk.

⁸ *Guerillakrig*, s. 39.

⁹ *Guerillakrig*, s. 14.

* Medvetenheten om att en revolutionär förändring av regimen är *nödvändig*.

* Medvetenheten om att en sådan förändring är *möjlig*.

De härskandes makt bygger (bland annat) på att dessa två villkor saknas. Den bygger på massornas ideologiska alienation och (eller) på deras skräck för militären och för den borgerliga staten.

När *Granma*-expeditionen i december 1956 gjorde misstaget att hysa optimistiska förhoppningar om en blix seger berodde det på deras okunnighet om det andra subjektiva villkoret: Det kubanska folket var medvetet om att en förändring var nödvändig, men det saknade fortfarande tilltro till att den var möjlig.

Det innebär absolut inte att revolutionära partier och ledare ska vänta med armarna i kors på att villkoren ska mogna fram. Mot en sådan passivitet i den anda som beskrevs i Kautsky-citatet tidigare (och som kännetecknar stora grupper inom den traditionella latinamerikanska vänster), mot ”opportunisten hos de revolutionärer eller pseudorevolutionärer som ursäktar sin passivitet med att de ingenting förmår gentemot en reguljär armé; och mot dem som går omkring och väntar på att alla objektiva och subjektiva villkor samtidigt skall uppfyllas på något mekaniskt sätt utan att bekymra sig om att påskynda en sådan händelseutveckling”¹⁰ — mot dessa hållningar framhäver Che den kubanska revolutionens två huvudlärdomar:

* De folkliga styrkorna kan vinna ett krig mot armén.

* Man får inte vänta på att allt ska vara redo för att börja revolutionen. Upproret kan bidra till att villkoren mognar.

Med andra ord avslöjar gerillan makten genom sina politiska och militära aktioner, och tvingar den att framträda som den våldsamma diktaturen i dess nakenhet. Samtidigt som makten framstår som sårbar och svag, är gerillan onåbar och oövervinnerlig. Gerillan väcker på så sätt revolutionärt medvetande och stridslysten entusiasm hos folket och gör det möjligt för det andra subjektiva villkoret — övertygelsen om att segern mot förtryckarna är möjlig — att blomstra och fördjupa sina rötter.

Ändå är Che medveten om att gerillans aktivitet inte räcker för att revolutionen ska bli möjlig. För att en första gerillakärna ska kunna bildas och förstärkas, måste vissa ekonomiska, sociala, politiska och ideologiska villkor redan vara uppfyllda. Dessa villkor kan bara bestämmas genom en konkret analys av den konkreta situationen.

Ches ståndpunkt sammanfaller alltså exakt med den marxistiska dialektiken, som går längre än såväl mekanisk materialism (”omständigheterna bestämmer den historiska processen”) som abstrakt idealism (”viljans makt styr”). Den revolutionära förtruppens praxis är ett resultat av givna omständigheter *och* skapar nya omständigheter.

Genom att påverka folkmassornas medvetande på denna nivå, kan gerillan fungera som en katalysator, ett sådant litet yttre ämne, som när det införs i en ”gynnsam miljö” kan leda till kristallisering och polarisering. Den spelar också en avgörande politisk roll, inte bara i den region som direkt berörs av dess aktioner, utan också i hela nationen (eller världsdelen!). I sin dagbok från Bolivia skrev Che 13 juni 1967 om den politiska konvulsion i hela landet som följde på gerillans första segrar:

”Sällan har man så tydligt sett gerillans möjlighet att katalysera.”¹¹

¹⁰ *Guerillakrig*, s. 13.

¹¹ Ur *Dagbok från Bolivia*, 13 juni 1967. Jämför också med ELN-gerillans appell till de bolivianska gruvarbetarna där Che skriver att gerillan ”kommer att bli allt starkare på fiendearméns bekostnad och kommer att utgöra en katalysator för massornas revolutionära glöd tills en revolutionär situation skapats, och statsmakten kan störtas med ett enda effektivt slag, givet i rätt ögonblick.” *Selected Works*, s. 186.

Gerillan kan, tack vare sin katalysatorfunktion och tack vare sin politiska och militära aktivitet, gradvis vinna böndernas stöd, för att slutligen för folkmassorna i städerna och på landsbygden bli det väpnade uttrycket för deras klasskamp och ett konkret politiskt alternativ till den etablerade makten. För att förstå den processen, måste vi närmare granska de band som förenar gerillan och folket, framförallt på landsbygden.

Gerillan och folket

Ches gerillateori fördömdes av de ”ortodoxa” som äventyrspolitik och som en hädelse i Blanquis och Bakunins anda. Den sågs som en illusion om att en liten grupp hjältemodiga och beslutsamma män skulle kunna göra revolution, ta makten och befria folket, samtidigt som masskampen skulle ersättas av hjältedåden hos några bråkstakar av de tre musketörernas typ.

Nu var detta inte alls Ches uppfattning. I sin ”gerillahandbok” förkastade han den bokstavliga tolkningen av ordet gerilla, som på spanska betyder ”litet krig”. Han betonade att gerillakriget inte är ett minikrig, en minoritetsgrupps krig mot den mäktiga armén, utan tvärtom hela folkets krig mot förtrycket. I artikeln Gerillakriget: en metod är han ännu tydligare:

”I polemiken brukar man kritisera den som vill bedriva gerillakrig med argumentet att man glömmer bort masskampen, nästan som om de var motsatta metoder. Vi för vår del förkastar den tolkning som denna inställning innebär: gerillakriget är ett folkkrig, det är en masskamp. Att påstå sig vilja genomföra denna typ av krig utan befolkningens stöd är ett förebud om oundvikligt misslyckande. Gerillan är folkets stridsberedda förtrupp [...] stödd av arbetarbefolkningen inom zonen och hela det territorium det är fråga om. Utan dessa förutsättningar, kan man inte erkänna gerillakriget.”¹²

Detta är lärdomen, inte bara från den kubanska revolutionen, utan från alla folkliga krig, och särskilt från det vietnamesiska folkets revolutionära krig. Che såg det som det mest fulländade exemplet på det ”organiska” bandet mellan den väpnade förtruppen och folket, där ”gerillakriget bara är ett uttryck för masskampen”.¹³

Det är givetvis också lärdomen från den kinesiska revolutionen. I en intervju från april 1959 med en kinesisk journalist, betonar Che att han under gerillatiden i Kuba ”omsorgsfullt” studerade Maos militära skrifter och ”lärde mycket” av dem. Det handlade då troligen inte bara om Maos beskrivning av strategin, utan också om hans politiska analyser av gerillans förhållande till bondemassorna.¹⁴

Först och främst är det folket (det vill säga, på landsbygden är det bönderna) som förser gerillan med dess bästa kämpar, de som bäst känner till terrängen, invånarna och sederna i regionen, de som är vana vid det hårda livet i bergen. På ett mer allmänt plan är folket ”gerillans hjärta”, som står bakom varje operation. Folket är de osynliga samarbetsmännen som övervakar fienden, förmedlar information, garanterar försörjningen, och självuppoffrande ger sitt effektiva stöd, sin medbrottslighet och sitt generösa skydd till gerillan.¹⁵

Bodemassorna deltar i kampen bara i den utsträckning som gerillan framstår som uttrycket för deras egen klasskamp. Därför måste gerillans väpnade aktion vara ett eko av folkets sociala protester mot förtryckarna och av den stora bondemassans krav på jordreform. Folket måste med andra ord kunna förstå gerillans politiska budskap och göra det till sitt.

Det är därför som Che, utan att på något sätt förringa den rent militära frågan, betonade vikten

¹² *Guerillakrig*, s. 145.

¹³ Förord till Giaps bok ”Folkkrig, folkarmé”, i *Pensamiento Crítico*, nr 33, oktober 1969, s. 250.

¹⁴ *Selected Works*, s. 368. När det gäller gerillans strategi och taktik och dess förhållande till bönderna står Che nära Mao. På den rent politiska nivån däremot omfattar inte Che vissa klassiska maoistiska analyser (den ”nya demokratin”, ”de fyra klassernas block” och så vidare), just därför att han istället har en strategi för permanent revolution.

¹⁵ *Guerillakrig*, s. 83, 88 ff.

av det politiska arbetet och beskrev det revolutionära kriget som ”en stor politisk och militär aktion, där gerillan bara utgör en del”. Förtruppen måste parallellt med väpnade aktioner genomföra ett intensivt massarbete, förklara revolutionens motiv och mål, gerillans segrar, motiven bakom varje aktion och mana arbetarna och bönderna till verklig masskamp:

”Man bör avstå från blind terrorism och attentatsverksamhet. Långt effektivare är ett intensivt skolningsarbete bland de breda lagren, så att de revolutionära idéerna får tid att mogna i folkets medvetande. Ett väl utfört arbete på detta område kommer att ha avgörande betydelse i krigets slutskede. Arbetar- och bondeorganisationer måste verka för att sprida revolutionens idé bland sina medlemmar, dela ut upprorsrörelsens publikationer, förklara rörelsens motiv, ge sanningen.”¹⁶

Vi ser således att bilden av Che som en romantisk äventyrare, som ett slags röd d'Artagnan, för vilken gerillan skulle vara som musketörernas fäktning mot kungens garde, är falsk. Samtidigt som Guevara ägnade en sträng och minutiös uppmärksamhet åt kampens rent militära och strategiska frågor, hade han klart förstått att folkkriget måste ha ett globalt, politiskt så väl som militärt innehåll, och att det var ytterst viktigt att agitera, propagera och organisera massorna för den revolutionära kampen.

Gerillans politiska aktioner inskränks för övrigt inte alls till ”klassisk” propaganda. Den genomför också ”propaganda i handling”, å ena sidan genom de väpnade aktionerna som visar förtryckararméns sårbarhet, å andra sidan genom revolutionära åtgärder i de regioner som kontrolleras av gerillan. Det handlar om att expropriera, ockupera och dela ut jord till bönderna, att organisera kooperativ, att upprätta domstolar och administration, utfärda revolutionära lagar och så vidare.

Gerillan framstår på så sätt gradvis som en alternativ makt, som står emot den etablerade makten, som ett nytt rättsväsende som ersätter statens lagar. Det är en revolutionär makt och ett revolutionärt rättsväsende som tjänar folkets intressen och sociala strävan, och som neutraliserar de härskande klassernas förtryckarapparat.

Samtidigt är förhållandet mellan bönderna och gerillan inte alls bara ensidigt och mekaniskt, bara i riktning ”uppifrån och ned”. När vi fick kontakt med böndernas liv, problem och kamp, ”skedde en revolution i våra sinnen”, skriver Che, och understryker betydelsen av den erfarenheten för att utveckla gerillans ideologi. Under gerillakriget växer det fram ett ömsesidigt dialektiskt förhållande mellan förtrupp och massor:

”Det växer alltså fram [...I ett verkligt samspel mellan ledarna, som uppfostrar folket genom vad de uträttar — och här ligger den väpnade kampens djupaste betydelse — och å andra sidan folket självt som växer under kampen och i sin tur påvisar vad som är praktiskt nödvändigt för ledarna. Ur detta samspel mellan guerilleron och folket framväxer en progressiv radikaliserings, som undan för undan förtydligar rörelsens revolutionära karakteristika och ger den nationella dimensioner.”¹⁷

I själva verket uppstår inte det täta förbundet mellan gerillan och bönderna i första taget. Det växer gradvis fram i den politiska och militära aktiviteten under vilken gerillan blir folklig och folket blir revolutionärt, för att så småningom gå samman i ett alltmer homogent ”block”. Från den stunden blir gerillan praktiskt taget oöverbinnerlig och kan steg för steg tillintetgöra, demoralisera och besegra den borgerliga statens armé.

Även om det är sant att gerillakärnan inte från början kan vara en ”massrörelse”, fordras det ändå inte ett visst politiskt arbete bland folket i städerna och på landsbygden för att förbereda

¹⁶ *Guerillakrig*, s. 91-92. Vi vet för övrigt att under sommaren 1958, då Ches kolonn invaderade Camaguey-provinsen, kontaktade Che arbetar- och bondefacken i regionen och grundade till och med lokala lantarbetarföreningar. Se Ches brev till Fidel, 13 september 1958 i *Maquis*, nr i, Milano 1969, s. 53.

¹⁷ *Guerillakrig*, s. 47.

den väpnade kampen? Är inte ett av villkoren för gerillans överlevnad, att det redan finns ett politiskt och militärt nätverk för skydd och försörjning (i städerna och bland bönderna)? Måste inte gerillan redan från början ha band till den klasskamp som redan bedrivs i vissa landsbygdsregioner? Svaret på dessa och många andra frågor — som ställdes på sin spets efter den bolivianska tragedin 1967 — kan inte återfinnas enbart i Ches skrifter. Svaret kommer att ges ur de konkreta erfarenheterna hos de nya revolutionära grupper som kämpar idag i Latinamerika och på andra håll.

3. Generalstrejken

GERILLAN KAN BARA utvecklas, bli folkets kämpande förtrupp och slutligen förstöra statens förtryckarapparat, om den har stöd av arbetarklassen, om den understöds av en kamp i städerna och om arbetarmassorna mobiliseras för kampen. Det är det revolutionära krigets allmänna erfarenhet. När Che analyserar den vietnamesiska gerillans historia, i sin inledning till den vietnamesiske generalen Giaps bok, understryker han att ”masskampen användes hela tiden i städerna som ett nödvändigt vapen för att utveckla kampen”. Denna massrörelse i städerna, som är så dynamisk och kompromisslös, utgör i hans ögon ett värdefullt exempel av avgörande betydelse för befrielsekampen i Latinamerika.¹

Arbetarkampens roll, betydelse och tyngd växer i takt med att det revolutionära kriget fortskrider och arbetarnas och böndernas enhet stärks. Under den första perioden, då gerillakriget inleds, spelar städernas massrörelse (strejker, demonstrationer och så vidare) främst en avledande roll. Förtryckarapparaten tvingas att splittra upp sina styrkor och de kan inte koncentreras på landsbygden. När gerillan går ned till de mer befolkade områdena, förstärker den sina band med arbetarrörelsen, som den är beroende av för att kunna agera i så geografiskt ogynnsamma områden. I Kuba skedde det vid den tidpunkt då Ches gerillakolonn invaderade provinsen Las Villas och erövrade staden Santa Clara, med stöd från fackföreningen, Folkliga socialistpartiet, stadsavdelningen av 26 juli-rörelsen och de arbetande klasserna i allmänhet.

När slutligen armén tillintetgjorts av gerillan utbryter upprorsstrejken, ”en faktor av största vikt i inbördeskriget”,² vilken utgör den revolutionära rörelsens kulmen, det slutliga slaget mot staten, krossandet av arméns sista försök till politiska manövrer och palatskupper. Och den utgör det ögonblick då förtrupp och massor slutligt förenas i politisk och militär kamp.

Vi vet att under den kubanska revolutionen gjordes tre försök till generalstrejk: den spontanta strejken i augusti 1957 som började i Santiago efter mordet på Frank País, den misslyckade strejken 9 april 1958, och den segerrika generalstrejken i januari 1959, vilken gav regimen nådestöten. Guevaras skrifter handlar främst om de två förstnämnda strejkerna.

När 26 juli-rörelsens främste ledare i städerna, Frank País, mördades 30 juli 1957 i Santiago, utbröt en spontan strejk i staden och den spreds snabbt till andra städer i Orientprovinsen (Guantánamo, Manzanillo, Bayamo och så vidare). Provinsen förklarades helt och det fick återverkningar i provinserna Camaguey och Las Villas. Diktaturen krossade strejken som uppstått utan vare sig förberedelse eller revolutionär ledning. Men gerillaledarna, och särskilt Che, förstod att nya samhällskrafter hade rest sig mot regimen och att det var absolut nödvändigt att få med arbetarna i befrielsekampen.³ Erfarenheterna av den spontana strejken 1957 ledde emellertid inte till någon ”kult av spontaniteten” utan tvärtom till underjordisk aktivitet och organisering bland arbetarna ”med sikte på en generalstrejk som skulle hjälpa rebellarmén att ta makten”.⁴

Den misslyckade strejken 9 april 1958, däremot, hade utlösts ”överrumplande”. Organisatorerna ville av militärstrategiska skäl överraska regeringen och förtryckarapparaten, och strejken utlöstes genom att revolutionärerna ockuperade radion och läste upp en appell klockan 11 på förmiddagen. Arbetarna som var på sitt arbete lyssnade inte på radio. Förvirrade och motstridiga rykten spreds, och i slutänden blev strejken aldrig av. Några

¹ ”Förord till Giap”, *Pensamiento Crítico*, nr 33, s. 250.

² *Guerillakrig*, s. 22.

³ *Minnen från det revolutionära kriget...*, s. 117 ff.

⁴ *Textes militaires*, s. 138. Enligt Che föreligger de nödvändiga villkoren för en generalstrejk ”spontan endast i ett fåtal fall. Det gäller att skapa dem genom att argumentera för revolutionen och genom att visa folkets verkliga makt och dess möjligheter.”

väpnade förband som rest sig krossades och förtrycket slog hårt mot revolutionärerna.

Enligt Che bar ledarna för 26 juli-rörelsens stadsavdelning (vilken kallades ”Slätten” i motsättning till gerillan i ”Bergen”) ansvaret för nederlaget. Han menade att strategin innehöll två misstag:

* Genom att vilja centrera kampen i städerna, underskattade de gerillans roll, och såg den bara som en ”sporre” för arbetarupproret.

* Genom en alltför snäv syn på upprorsstrejken och genom kuppmakeri och sekterism mot andra strömningar bland arbetarna, främst mot Folkliga socialistpartiet, kom de att underskatta masskampens betydelse och taktik.

Följaktligen utlyste de strejken 9 april 1958 ”utan att man berett marken politiskt och utan någon massaktion”, genom en underjordisk kupp, utan verkliga band med arbetarbasen. De försökte styrka rörelsen från toppen, och ville starta strejken överrumplande, med en kanonad, utan att ta hänsyn till arbetarenheten, och framförallt ”strävade de inte efter att arbetarna själva, i utövandet av sin egen revolutionära aktivitet, skulle välja det lämpliga ögonblicket”.⁵

Ches anmärkningar illustrerar å ena sidan hans intresse för frågan om generalstrejken, å andra sidan hans djupa förståelse för att strejken måste bli en massrörelse (en förståelse som ska jämföras med Lenins och Rosa Luxemburgs skrifter om de ryska strejkerna 1905). Vare sig när det gäller landsbygdsgerillan eller upprorsstrejken, har Ches ståndpunkt något gemensamt med den äventyrspolitik som hans så kallade ”ortodoxa” kritiker tillskriver honom.

Såg Guevara någonsin möjligheten av en revolution i Latinamerikas mest industrialiserade länder, som huvudsakligen skulle bäras upp av arbetarna och utspelas i städerna? Han erkände öppet att det var svårare att bilda gerillagrupper på landsbygden i länder med större städer och han uteslöt inte i förväg möjligheten av en seger för ”ett folkligt uppror med gerillabas i städerna”.⁶

Framförallt antyder han att radikaliseringsen av massrörelsen i Argentina — kontinentens mest urbaniserade land — kan leda till arbetarklassens maktövertagande.⁷

Även Régis Debray medger att i Argentina, ”där Buenos Aires, Rosario och Córdoba redan samlar mer än hälften av den totala befolkningen (2.0 miljoner), är landsbygdsproletariatet mycket litet, utspritt och har liten tyngd i landets ekonomiska liv, och dess betydelse är därför minimal. En gerillahärd på landsbygden kan alltså bara spela en underordnad roll i förhållande till staden, till Buenos Aires, där industriarbetarklassen är huvudkraften”.⁸

Men även om revolutionens viktigaste strategiska axel inte är arbetarkampen i städerna, även om rebellarmén till största delen består av bönder, måste det revolutionära kriget vägledas av arbetarklassens ideologi.⁹ Så skedde inte på Kuba (fram till 1959) men däremot i Vietnam, där ett bondekrig genom arméns aktioner och sociala sammansättning, vägledades av proletariatets ideologi.¹⁰ Det verkar alltså som om Che ser den kubanska revolutionen snarare som ett undantag, som vi knappast kommer att få se upprepat på andra håll.

I Vietnam företrädde denna ideologi konkret av ett marxistiskt förtruppparti, som ledde folkets kamp för nationell och social frigörelse. Är det ett allmänt kännetecken för revolutionära krig? Fram emot 1963 verkar det som om Che tenderar att svara ja på frågan.

⁵ *Minnen*, s. 168. *Textes politiques*, s. 41-42. *Pensamiento Crítico*, nr 31, s. 58, 61.

⁶ ”Kuba, undantag eller avantgarde i kampen mot imperialismen”, *Textes politiques*, s. 61. Che menade ändå att det av säkerhetsskäl vore bäst att behålla den politiska ledningen på landsbygden, även i länder med stora städer.

⁷ ”Budskap till argentinarna”, *Cristianismo y Revolución*, s. 22.

⁸ Debray, ”Castrismen, Latinamerikas långa marsch” i *Essais sur l'Amérique Latine*, Ed. F Maspéro, Paris 1967, s. 73-74.

⁹ *Textes politiques*, s. 70.

¹⁰ ”Förord till Giap”, *Pensamiento Crítico*, nr 33, s. 250.

I inledningen till samlingen med namnet Det marxist-leninistiska partiet, skriver han uttryckligen att ett parti av den typen, "ett arbetarklassens förtruppssparti" måste leda den revolutionära kampen. Samtidigt understryker han i en annan skrift från samma period (Gerillakriget: en metod) att ett förtruppssparti inte blir till genom "ett officiellt diplom från ett universitet" utan genom att "gå i spetsen för arbetarklassen i kampen för maktövertagandet".¹¹

I vart fall tar hans senare skrifter inte upp problematiken och svarar inte på den kontroversiella frågan om sambandet mellan parti och gerilla. Idag tycks flera revolutionära grupper i Latinamerika anta en strategi som förenar Guevaras syn på gerillan med Lenins på partiet. Den bolivianska tragedin 1967 visade å ena sidan omöjligheten av att förlita sig på de reformistiska kommunistpartierna och å andra sidan behovet av att bygga en förtrupsorganisation med förankring både i stad och på land och som kan leda den revolutionära kampen på alla fronter.

Det revolutionära kriget som utvecklas genom politisk kamp och väpnad kamp, genom gerillakrig och masstrejk, måste inte bara krossa den "omedelbara fienden", den borgerliga staten, utan också förbereda sig för att möta den väpnade interventionen från "huvudfienden", den amerikanska imperialismen, som förtrycker och utsuger folk i hela världen. Revolutionen måste alltså i sin förlängning uppfattas som ett långvarigt krig i världsskala.

¹¹ *Guerillakrig*, s. 148.

4. Världsrevolutionen

FÖR CHE VAR den proletära internationalismen inte ett uppbyggligt ämne för tal på första maj. Liksom för Kommunistiska internationalens grundare 1919 var det samtidigt ett sätt att leva, ett högt ideal, en trossats utan religion, något absolut nödvändigt och en själslig hemhörighet. Man kan bara förstå internationalismens djupa innebörd för Che i ljuset av hans revolutionära humanism. Internationalismen är den humanismens mest genuina, renaste, mest universella och mest stridbara uttryck.¹ För Che är den verkliga internationalisten den som kan ”känna ångest, när en människa mördas var än i världen det sker, och känna sig hänförd när en ny frihetsfana lyfts var än det sker”, den som uppfattar ”som en personlig skymf varje angrepp, varje vanärande av människors värdighet och lycka, var det än sker i världen”.²

Givetvis måste internationalismen inte bara upplevas, utan även och framförallt praktiseras, genom verklig, aktiv solidaritet mellan folken som kämpar mot imperialismen och genom de socialistiska ländernas ekonomiska och militära stöd till de nationer som kämpar för sin frigörelse. Det är inspirerad av dessa principer som Che i sitt berömda och uppseendeväckande Alger-tal från februari 1965 uppmanar de industrialiserade socialistiska länderna, att i handeln med de underutvecklade länderna inte använda sig av det ojämna handelsutbyte, som är ett resultat av världelagen:

”Socialismen kan inte existera om det inte sker en förändring i medvetandet som framkallar en ny broderlig hållning gentemot mänskligheten såväl på det individuella planet i det samhälle där man bygger eller har byggt socialismen som på det globala planet gentemot alla folk som lider under det imperialistiska förtrycket.”³

Men för Che är den proletära internationalismen inte bara en moralisk nödvändighet för den konsekventa kommunismen, ett verkligt politiskt uttryck för humanistiska värden, utan också och framförallt en praktisk och reell nödvändighet i den revolutionära kampen mot den gemensamma imperialistiska fienden. Den indignation och den ångest han uttrycker i sitt meddelande till Tricontinentalkonferensen när det gäller det vietnamesiska folkets tragiska ensamhet gentemot mordiska angrepp från historiens största krigsmaskin är följaktligen inte bara en revolutionär humanists reaktion på det fega och orättvisa förtryck som folket vill befria sig från. Det är framförallt den klarsynte antiimperialistiske kämpens realistiska reflektion, när han i Vietnams ensamhet ser ett ”mänsklighetens ödesdiga ögonblick”.⁴

En världsstrategi mot imperialismen

Guevara blev snabbt medveten om att den kubanska revolutionen var den första milstolpen i en kontinental kamp. I sitt ”budskap till argentinarna” 25 maj 1961 (på årsdagen av det antikoloniala upproret i Argentina 1910) tar Che upp 1800-talets erfarenheter av kamp i kontinental skala mot det spanska oket, och han understryker att rebellarméerna i de olika latinamerikanska länderna hjälpte varandra inbördes.⁵ Han återknöt på så sätt till ”Bolívar-

¹ ”Det (den kubanska revolutionen) är alltså en revolution med humanistiska kännetecken, den ställer sig solidarisk med alla världens förtryckta folk.” Tal i Punta del Este augusti 1961, *Vi skall segra!*, s. 26.

² *Textes politiques*, s. 118, 137.

³ *Vi skall segra!*, s. 107. Se också Ches budskap till Tricontinentalkonferensen. Det var första gången sedan spanska inbördeskriget som någon förespråkade att man skulle bilda internationella proletära frivilligbrigader ”där den flagga vi strider under skall bli den heliga uppgiften att återlösa mänskligheten, så att detta att dö för Vietnam, Venezuela, Guatemala, Laos, Guinea, Colombia, Bolivia eller Brasilien, för att bara nämna de aktuella krigsskådeplatserna, blir lika ärofyllt och lockande för en amerikan som för en asiat, en afrikan eller, varför inte, en europé.” *Kontinent i uppror*, s. 153 f.

⁴ *Kontinent i uppror*, s. 144.

⁵ ”Det var inte bara fråga om osjälviskhet hos de revolutionära styrkorna, det var absolut nödvändigt, det var en nödvändighet i den militära strategin för att få en kontinental seger, ty det skulle inte kunna bli frågan om delsegrar, för det kunde inte bli något annat resultat än antingen total seger eller totalt nederlag för de

traditionen” i Latinamerikas historia, men gav den ett proletärt och socialistiskt innehåll.

Men det var troligen ändå raketkrisen i oktober 1962 med det omedelbara hotet om amerikansk invasion på Kuba, som placerade frågan om den kontinentala revolutionen i centrum för hans tänkande. I en essä Che skrev vid den tiden, *Den latinamerikanska revolutionens taktik och strategi*, slog han fast att USA med säkerhet skulle intervensera mot latinamerikanska revolutioner, för att försvara sina intressen och eftersom kampen i Latinamerika är av avgörande betydelse. Han drog slutsatsen att svaret på USA-interventionen måste organiseras i kontinental skala:

”Under sådana villkor, tror vi att det i Amerika är svårt att segra i ett isolerat land. Mot förtryckets enade krafter, måste vi svara med en enhet av de folkliga krafterna. I alla länder där förtrycket blir outhärdligt, måste vi höja revoltens fana, och den fanan kommer av historisk nödvändighet att bli kontinental. Som Fidel har sagt, är Andernas cordillera förutbestämd att bli Amerikas Sierra Maestra.”⁶

När det gäller gerillan i Bolivia 1967 vet vi att Guevara såg den just som första etappen i en kontinental revolution, vars första förgreningar borde bli Peru och Argentina, och senare, Paraguay och Brasilien.

A andra sidan var Che inte omedveten om att den latinamerikanska revolutionen i sin tur bara var en del av en större rörelse, den ofantliga rörelsen av de ”människomassor” som ”har uttalat sitt 'Nu är det nog!' — och satt sig i rörelse” (avslutningen av den andra Havannadeklarationen från 1962, en fras som också blev mottot för Tricontinentalkonferensen).⁷ Hans medvetenhet om att det behövs en världsomspännande kamp mot imperialismen ökar med hans resor till tredje världens länder (1959). I en artikel från september 1959, vilken publicerades i den mexikanska tidskriften *Humanismo*, beskrev Che redan den antiimperialistiska solidariteten i marxistiska, det vill säga i klasstermer:

”Är det inte sant att vårt broderskap övervinner avstånden, språkskillnaderna, avsaknaden av täta kulturella band och förenar oss i kampen? Är det inte sant att en japansk arbetare står närmare en argentinsk arbetare, en boliviansk gruvarbetare, en man som arbetar för United Fruit, eller en kubansk sockerarbetare, än en japansk samuraj?”⁸

Men den faktor som mest bidrog till att skapa hans strategiska internationella perspektiv var det vietnamesiska folkets revolutionära krig. Che tillhörde ju en generation (vår generation), för vilken Vietnamkriget hade samma polariserande roll som inbördeskriget i Spanien för den tidigare generationen. Vietnamkriget blev den ”avslöjande händelse” kring vilken ett internationalistiskt medvetande började skapas i världsskala. Redan 1963, efter den vietnamesiska FNL-gerillans första uppsving, underströk Che att vietnameserna var ”ett folk av frontkämpar i världsproletariatets främsta skyttegravar mot imperialismen”, och han betonade att deras kampfront var av yttersta vikt även för Amerikas framtid. Och det är på Vietnam han tänker då han i Alger 1965 säger:

”Det finns inga gränser i denna kamp på liv och död. Vi kan inte förbli likgiltiga inför vad som sker i olika delar av världen. Varje lands seger över imperialismen är vår seger, liksom varje nations nederlag är ett nederlag för oss alla. Att visa proletär internationalism är inte endast en plikt för de folk som kämpar för att säkra en bättre framtid utan är dessutom en ofrånkomlig nödvändighet.”⁹

Men det är efter 1965, med den amerikanska upptrappingen och öppna och massiva militära

revolutionära idéerna. Och den fasen i Amerikas historia upprepas idag.” ”Budskap till argentinarna”, s. 21.

⁶ Publicerades först 1968 av försvarsmaktens tidning, *Verde Olivo. Textes politiques*, s. 73 ff.

⁷ *Kontinent i uppror*, s. 44.

⁸ *Selected Works*, s. 44.

⁹ *Vi skall segra!* s. 107.

interventionen i Vietnam, som Guevara på ett uttalat och preciserat sätt formulerar sin strategi för världsrevolutionen. Dess första offentliga uttryck är budskapet till Tricontinental-konferensen 1967. I denna bländande och bitande text utvecklar Che följande teman:

1. Imperialismen, kapitalismens högsta stadium, är ett världssystem och det måste bekämpas i en bred och långvarig kamp över hela världen.
2. För att bekämpa människosläktets gemensamma fiende, den amerikanska imperialismen, måste de socialistiska länderna och deras anhängare ena sina krafter, trots sina åsiktsskillnader. För närvarande försvagas enheten av det sätt som skillnaderna uttrycker sig på, men till slut kommer enheten att segra, under trycket från fiendens slag.
3. I denna ofantliga kamp är den historiska uppgiften för folken i tredje världen att beröva imperialismen dess bas i de underutvecklade länderna, där imperialisterna hämtar vinster och råvaror, och finner marknader för varorna från metropolen, samtidigt som dessa länder idag är absolut beroende.
4. Idag måste vi ha en världsomfattande strategi för kriget mot imperialismen, så att vi effektivt kan hjälpa världsproletariatets förtrupp Vietnam. Det vill säga, vi måste skapa två, tre, flera Vietnam för att tvinga imperialismen att splittra sina styrkor.¹⁰

Det var första gången på mycket länge som en kommunistisk ledare av internationella mått försökte att skissera en internationell revolutionär strategi, som inte bara uttryckte en viss stats intressen. Även i den meningen återvänder Che i sitt tänkande till leninismens källor, Komintern under dess gyllene tid mellan 1919 och 1924, innan det gradvis omvandlades till ett redskap för Sovjetunionens utrikespolitik under Stalin.

Å andra sidan var denna appell från Che inte bara ett abstrakt och platoniskt löfte. Den skrevs i djupet av den bolivianska djungeln, av en man som försökte genomföra det han förespråkade och som offrade sitt liv för det målet: att komma till det vietnamesiska folkets hjälp genom att öppna en andra front i Latinamerika. Allt detta förklarar den genomslagskraft som dokumentet fick över hela världen.

Appellen riktades till Organisationen för solidaritet med folken i Asien, Afrika och Latinamerika och dess centrala axel är den roll folken på dessa tre kontinenter spelar. Det betyder emellertid inte att Che bara stod för en vag ”tredje-världen”-ideologi, utan klart politiskt innehåll. Inget kunde vara mer falskt än den tes som spridits av vissa ytliga och tvetydiga uttolkare, enligt vilka Che hävdade att ”den verkliga motsättningen inte var mellan kapitalism och kommunism, utan mellan utvecklade och underutvecklade länder”.¹¹

Guevara såg världsrevolutionen mot imperialismen som ett klasskrig och hans slutliga mål var, utan skuggan av ett tvivel, att upprätta kommunismen över hela planeten. Och även om han medgav att stridsviljan hos arbetarna i de imperialistiska länderna var försvagad, så föll han inte i samma antieuropeiske nihilistiska fälla som Fanon. Tvärtom, i appellen till Tricontinental-konferensen 1967 förutsåg han att ”motsättningarna (i Europa) inom de närmaste åren kommer att få en explosiv karaktär” (maj 1968!) och att klasskampen till slut kommer att välla fram även i den amerikanska imperialismens hjärta.

¹⁰ *Kontinent i uppror*, s. 139 ff.

¹¹ Andrew Sinclair, *Guevara*, Fontana, Collins, London 1970, s. 75.

Arvet efter Guevara

”Bara för att du fallit lyser ditt ljus inte mindre klart.”

Nicolas Guillén, *Che Comandante*, 15 oktober 1967

GUEVARA HAR OFTA, och inte utan anledning, jämförts med 1800-talets stora romantiska revolutionärer. Det skulle emellertid vara ett misstag att se Che som en man från det förflutna, en lämning från en annan epok, en anakronism i datorernas tidsålder. Han är tvärtom den som profetiskt förutspår de framtida revolutionerna, hämnden från ”jordens fördömda”, de hungrigas, förtrycktas, utsugnas och förödmjukades revolution på de tre kontinenter som domineras av imperialismen. En profet som skrivit sitt mene tekel i eld på det nya Babels väggar — dina dagar är räknade. Och det är som profeten som förutspår framtiden, den nya människan, det kommunistiska samhället i tjugoförsta århundradet, vilket ska byggas på den dekadenta, ”endimensionella” kapitalismens ruiner, som han blivit en hjälte för den rebelliska och revolutionära ungdomen, när den reser sig i Europas och Nordamerikas industristäder.

Ches tänkande är förankrat i erfarenheterna från Kuba och Latinamerika, samtidigt som det har en djupt universell karaktär, vilket också förklarar den genklang och det inflytande hans skrifter fått över hela världen.

För de undertryckta folken i Asien, Afrika och Latinamerika, för de svarta i USA, för den europeiska ”tredje världen” (Grekland, Spanien, Portugal) är Che det revolutionära krigets väpnade profet mot fåtalsväldet, mot militärgeorillorna och imperialismen. Hans skrifter om gerillan studeras och diskuteras passionerat, tillsammans med Maos, Giaps och Fanons skrifter på gymnasier, vid universitet, i fabriker och på landsbygden. De inspirerar revolutionära aktivister från Guatemalas djungel till Detroit's svarta getton, från Guinea Bissaus skogar till Rio de Janeiros slum, från de persiska oljefälten till fabrikerna i argentinska Córdoba.

Guevaras arv i tredje världen innebär en vägran att acceptera ruttna kompromisser, opportunistiska manövrer, ”fredlig samexistens”. Det innebär att säga nej till såväl en tvetydig neutralitet som till underkastelse under de olika konkurrerande socialistiska makternas diplomati. Väpnad kamp utan eftergifter, folkligt krig fram till borgararméns nederlag, permanent revolution fram till socialismen. Den revolutionära förtruppens historiska initiativ då den startar gerillakriget och mobiliserar folkmassorna. Den konkreta internationalistiska solidariteten mellan väpnade bröder i gemensamt krig mot det imperialistiska oket.

Ches inflytande har emellertid för länge sedan överskridit tredje världens gränser: vi har sett ungdomliga massor bära hans porträtt vid de jättelika demonstrationerna mot Vietnamkriget framför Pentagon, vid barrikaderna under maj -68 i Paris, på universiteten i London och på avenyerna i Berlin. Hans slagord ”ett, två, tre Vietnam” har skanderats på japanska på Tokyos gator och skrivits på italienska på banderoller i Rom. Hur ska vi förklara att de radikala ungdomarna i de utvecklade kapitalistiska länderna, något förvånande, är så påverkade av Guevara?

För det första framstår Che, genom att bli ett föredöme i livet och en martyr efter sin död, som den tydligaste symbolen för tredje världens befrielsekamp. Han föll i ett försök att komma till det vietnamesiska folkets hjälp, vid en tidpunkt då kriget i Vietnam skapar revolutionärt medvetande i de kapitalistiska länderna. På så sätt blir Che också för de unga den lysande symbolen för internationalismen, deras nya internationalism, som nu reser sig ur askan av den långa natt som helt dominerats av chauvinism och nationalism. Janette Habel, en av ledarna för Revolutionär kommunistisk ungdom (JCR) i Frankrike, sade följande på en solidaritetskongress med Vietnam i Berlin i februari 1968:

”Ungdomen i Västeuropa bör hämta sin inspiration från Ches exempel, från revolutionären

utan gränser. Vi måste försvara Che som en fana [...], försvara hans uppfattning om den nya människan, härdad i den antiimperialistiska kampen, hans uppfattning om den revolutionära människan, som berörs av alla de utsagnas öde och som kämpar, utan att vänta sig någon materiell ersättning, och ställer det revolutionära våldet mot det reaktionära våldet.”¹

Å andra sidan representerar Che Guevaras tänkande och handlingar i ungdomens ögon samtidigt ett absolut, oförsonligt och radikalt ”nej” till ”systemet” och avantgardets revolutionära initiativ för att omvandla det. I en av Rudi Dutschkes mest briljanta skrifter (*Motsättningarna inom senkapitalismen, de antiauktoritära studenterna och deras förhållande till tredje världen*), visar han hur metoderna i Ches teori om gerillakärnan påverkat den västtyska studentorganisationen SDS:

”För första gången försökte vi införliva Ches teori om gerillakärnan i vår politiska praktik. Problemet ställdes på följande sätt: hur och under vilka villkor kan den subjektiva faktorn framträda som objektiv faktor i den historiska processen? Guevaras svar för Latinamerika var att revolutionärerna inte alltid bör invänta de objektiva förutsättningarna för revolutionen, utan att de kan skapa förutsättningarna genom sin subjektiva aktivitet, genom gerillakärnan, folkets väpnade förtrupp. I sista hand fanns samma frågeställning alltid — och finns fortfarande — bakom alla våra aktioner. Ska vi vår verksamhet utgå från vårt politiska arbete och dess ständiga maktlöshet eller har vi kommit till ett historiskt ögonblick, då individers objektiva och skapande aktivitet när de samarbetar politiskt kan bestämma verkligheten och möjligheten att omvandla den?”²

Dessa principer har utan tvivel också inspirerat andra organisationer i den nya vänstern, och hjälpt dem att komma över passivitet, byråkratisk konservatism och passiv anpassning till det borgerliga ”systemet” — den gamla reformistiska vänsterns ålderssjukdomar.

Slutligen är den tredje del av Ches tänkande som fascinerat den revolutionära ungdomen i de utvecklade kapitalistiska länderna hans nya modell för kommunismen. För borgaren var Che en utopisk, romantisk anarkist, vars framtidsideal bara var ”den infantila visionen om lyckan utan byråkrati eller militärer, den eviga längtan efter frälsningens värld”.³ Den ”nya vänstern” i Europa och Amerika, å andra sidan, den vänster som förkastar det borgerligt och byråkratiskt auktoritära systemet, och som förkastar konsumtionssamhällets värderingar, känner igen sig i Ches tänkande. För honom skulle det kommunistiska samhället vara en ny mänsklighet och inte en förställd version av det amerikanska samhället.

För Chrusjtjev och en stor del av de traditionella kommunistpartierna kommer kommunismen att bli ”attraktiv” i Västvärlden när Sovjetunionen kommer ifatt USA vad gäller produktion och konsumtionsnivå. För Che och för den röda ungdomen i de industrialiserade länderna måste kommunismen vara mycket mer än ett nytt sätt att fördela tillgångar. Den måste vara en alternativ modell för civilisationen, en ny social, kulturell och moralisk värld. Det handlar alltså inte om att konkurrera med kapitalismen och med det privata intressets borgerliga samhälle genom att spela deras spel. Det gäller att i grunden ändra spelreglerna.

Det är därför som fattiga länder i övergång mot socialismen som på olika vägar försöker skapa ett nytt samhälle och en ny människa (Kuba, Kina, Vietnam) tilltalar ungdomen mycket mer än de relativt rika och välmående länder (Sovjetunionen, DDR) som genom ”marknadssocialismens” väg försöker härma det nordamerikanska överflödet.

Den här delen av Ches tänkande hade en särskilt djup inverkan på de radikala rörelserna i Frankrike, före och under händelserna i maj 1968. Redan 1965 publicerar en del av det kommunistiska studentförbundet — den del som snart ska bryta sig ut för att bilda

¹ H.R: Sontag (red.), *Che Guevara und die Revolution*, Fischer Bücherei, Frankfurt 1968, s 106.

² *Pensamiento Crítico*, nr 21, 1968, s 116.

³ *Der Spiegel*, nr 51, 1967.

Revolutionär kommunistisk ungdom och som kommer att spela en viktig roll under maj 68 — Ches bok *Människan och socialismen på Kuba* för första gången i Frankrike. Inledningen är mycket betydelsefull och ställer Chrusjtjevs ”gulasch-kommunism” mot Ches kommunism, som beskrivs inte som ett planerat ”superkonsumtions-samhälle” utan som ett helt annorlunda samhälle. Ett samhälle där ägodelar, arbete och fritid inte kommer att ha samma betydelse som idag. Ches syn på kommunismen kommer under maj 1968 att förenas med Marcuses kritik av den kapitalistiska civilisationen, med vissa delar av den kinesiska kulturrevolutionen, och med den trotskistiska kritiken av byråkratin. Föreningen av dessa tankar kommer att visa sig vara högexplosiv...

”Det är eldarnas tid, och det gäller att bara se ljuset”, skrev Che och citerade Martí i sitt politiska testamente, brevet till Tricontinental-konferensen. Den bolivianska elden i Nancahuasu släcktes tillfälligt. Men dess ljus, ljuset från Ches tänkande, fortsätter att lysa, att överallt lysa upp nya eldar, att överallt få nya gnistor att spraka, att vägleda folken som en fackla i natten. Det ljuset kan ingenting någonsin släcka.

Bilagor till den svenska utgåvan

Böcker på svenska

Texter om Che

Régis Debray, *Che Guevaras gerilla*, Tiden, Stockholm 1974.

Ricardo Rojo, *Min vän Che*, Aldus/ Bonnier, Stockholm 1969.

Texter av Che *

Debray, Guevara m.fl., *Kontinent i uppror*, Rabén och Sjögren, Stockholm 1967 (innehåller budskapet till Tricontinental-konferensen *Vietnam får inte lämnas ensamt!*).

Minnen från det revolutionära kriget på Kuba, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1968.

Dagbok från Bolivia, Rabén & Sjögren, Stockholm 1968. *Dagbok*, Aldus/ Bonnier, Stockholm 1968.

Vi skall segra! (innehåller bland annat *Människan och socialismen på Kuba*), Rabén & Sjögren, Stockholm 1968.

Guerillakrig, Bo Cavefors, Staffanstorps 1968.

Moderna ideologier (red. Svante Hansson, innehåller *Vietnam får inte lämnas ensamt!*), Wahlström & Widstrand, Stockholm 1969.

Bettelheim, Guevara, Mandel m.fl., *Planeringsdebatten på Kuba*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1972.

Socialismen och människan på Kuba, Pathfinder, Älvsjö 1989.

Che på svenska, Svensk-kubanska föreningen, Stockholm 1997.

Ord- och namnförklaringar

Abstrakt arbete. Marx skiljer på konkret arbete, det vill säga den faktiska påtagliga verksamheten att t ex bygga en bil, och abstrakt arbete. Det abstrakta arbetet ingår i alla varor som deras del av det totala samhällsliga arbetet och visar sig i att varor får olika värde beroende på hur mycket arbete som lagts ned i dem. Se bytesvärde.

Alienation (främlingskap), att arbetarna i en marknadsekonomi blir avskilda från sitt eget arbete och från produkterna av det. Det sker på tre sätt: Genom att fabriker ägs av privata kapitalister och inte av dem som faktiskt producerar. Genom att den teknologiska utvecklingen leder till en allt mer långtgående arbetsdelning, där arbetaren inte har överblick över produktionen. Genom att även den mänskliga arbetskraften säljs som en vara på marknaden och således blir ett objekt, ett ting.

Andra internationalen, den socialdemokratiska internationalliga organisationen som bildades 1889 och bröt samman i början av första världskriget 1914.

APRA, Folkliga revolutionära amerikanska alliansen. Ett populistiskt parti i Peru med brett folkligt stöd och ett program för måttliga reformer. Bildades 1924 under ledning av Víctor Raúl Haya de la Torre. Vann flera valsegrar men militären hindrade partiet från att bilda regering. Först 1985 kom APRA (som numera har kontakter med den internationella socialdemokratiska rörelsen) under Alan Garcías ledning till makten efter en valseger.

Aprilteserna, de teser Lenin offentliggjorde när han återvände till Ryssland från exilen efter

* Alla Che-texter finns även på marxistarkivet.

februarirevolutionen som hade störtat tsaren. I Aprilteserna drev Lenin kravet att bolsjevikerna skulle överge den tidigare linjen att revolutionen i Ryssland måste vara borgerlig, och istället gå vidare och kämpa för en socialistisk revolution. Se permanent revolution.

Aufhebung (upphävande) ett begrepp i dialektiken som innebär att historien går vidare inte bara genom förnekandet/omkullkastandet av det gamla, utan att delar av det gamla ingår i och påverkar det nya. Se dialektik.

Avantgarde (förtrupp), en från början militär term, som används som en beteckning på den del av arbetarklassen som har tidigare kamperfarenheter och som ställer sig politiska frågor.

Bakunin, Michail Alexandrovitj (1814-76), rysk revolutionär, en av anarkismens grundare. Motståndare till Marx i Första internationalen.

Bauer, Otto (1881-1938), österrikisk marxist, skrev framför allt om nationalitetsfrågan. Ledde den österrikiska socialdemokratin under 20-talet och början av 30-talet.

Bernstein, Edward (1850-1932), tysk socialdemokratisk ledare, vars namn förknippas med "revisionismen" därför att han ville revidera marxismen i mer reformistisk riktning.

Blanqui, Auguste (1805-81), fransk revolutionär kommunist. Var aktiv under julirevolutionen 1830; ledde ett väpnat uppror 1839. Satt fängslad under Pariskommunen 1871 och kunde därför inte ingå i ledningen för den.

Bolívar, Simon (1783-1830), viktigaste borgerlige ledaren för befrielsekrigen i Latinamerika (1810-24).

Bolsjeviker, den radikala delen av det ryska socialdemokratiska arbetarpartiet. Beteckningen uppstod i samband med partiets andra kongress 1903, där vänstern fick majoriteten och därför kom att kallas bolsjeviker (efter ryskans ord för 'många'). Se mensjeviker.

Bordiga, Amadeo (1889-1970), tillsammans med Gramsci en av grundarna av italienska kommunistpartiet. Drev en ultravänsterlinje, som kritiserades av Komintern redan i början av 20-talet. Uteslöts senare ur partiet anklagad för "trotskism".

Bruksvärde, den nytta, den behovstillfredsställelse man får av en produkt. Alla produkter har ett bruksvärde. De produkter som är varor som säljs på en marknad, har dessutom bytesvärde. Se bytesvärde.

Bucharin, Nikolaj Ivanovitj (1888-1938), rysk bolsjevik och ekonomisk teoretiker. Dömdes till döden i Moskvarättegångarna 1938 och avrättades.

Bytesvärde, ett värde som finns hos varor, det vill säga hos produkter som säljs på en marknad. Bestäms av det genomsnittliga samhällliga arbete som läggs ned i varan. Se värdelagen.

Cid (1040-99), i spansk folkdiktning det kristna Spaniens främsta försvarare. I verkligheten tjänade han såväl arabiska som spanska furstar.

Clausewitz, Karl von (1780-1831), preussisk general och militärteoretiker. Beskrev kriget som politikens fortsättning med andra medel.

Debray, Régis (1940-), fransk filosof, journalist och författare. Skrev boken *Revolution i revolutionen* om Castro och kampen i tredje världen. Fängslades våren 1967 av regeringen i Bolivia, dit han kommit för att stödja gerillan. Dömdes till 30 års fängelse, men efter en internationell solidaritetskampanj frigavs han efter fyra år. — Var rådgivare åt förre franske presidenten Mitterrand.

Dialektik, har kallats "rörelsens logik", filosofisk beskrivning av hur motsättningar driver fram utveckling, t ex samhällsutveckling. I detta begrepp ingår att förändring inte sker linjärt,

utan att motsättningar växer tills det sker en plötslig förändring. Det innebär också att förändringar inte bara innebär förkastande av det gamla utan också bär med sig något av det gamla, vilket präglar slutresultatet. (Se *Aufhebung*.) Filosofen Hegel står som den som utvecklat en dialektisk filosofi, med idealistiska, religiösa förtecken. Marx och Engels tog fasta på Hegels filosofi och utvecklade en dialektisk materialism, där det är materiella, icke-andliga krafter som driver utvecklingen framåt. Se materialism.

Dominikanska republiken 1965. USA skickade det året 35 000 soldater till Dominikanska republiken för att krossa en resning mot en militärdiktatur.

Dutschke, Rudi (1940-79), tysk marxist, sociolog och filosof. Spelade en ledande roll i de västtyska studentprotesterna 1968 och i studentorganisationen SDS. Skadades i ett attentat 1968. Publicerade en Leninstudie 1974. Ekonomism, kritiskt begrepp för strömningar som kämpar för förbättringar för arbetarna, utan att ställa frågan om samhällsmakten.

Enríquez, Miguel (1944-74), ledare för den chilenska vänsterorganisationen MIR. Dödades i ett bakhåll under Pinochetdiktaturen.

Fetischism. Används inom marxismen för att beskriva hur "ogenomskinligt" ett kapitalistiskt samhälle är, på så sätt att de samhälleliga relationerna mellan människor (t ex kapitalister och arbetare) inte "syns" utan visar sig i de opersonliga relationerna mellan varor som säljs på en anonym marknad.

Fjärde Internationalen, sammanslutning av socialistiska organisationer som bildades 1938, med den ryske landsförvisade revolutionsledaren Trotskij i ledningen. Fjärde Internationals medlemmar menade — och menar — att Tredje internationalen hade urartat till en stödtrupp för Stalins byråkratiska styre. Se *Komintern*.

FMLN, Farabundo Martí-fronten för nationell befrielse, bildades i El Salvador mot slutet av 70-talet och organiserade såväl gerillakrig som fackföreningar och andra massrörelser. Efter fredsavtalen i början av 90-talet fortsätter en del av de ingående partierna att föra en radikal opposition mot den nya regeringen. Fronten har namn efter Farabundo Martí, salvadoransk kommunist som ledde ett uppror i januari 1931.

Fourier, Charles (1771-1837), fransman, en av de så kallade utopiska socialisterna. Utvecklade idéer om ett framtidssamhälle uppbyggt på falangstärer, stora arbetskollektiv på 1 800 medlemmar.

FSLN, Sandinistfronten för nationell befrielse, frontorganisation i Nicaragua som ledde ett uppror — baserat på såväl gerillakrig som stadsuppror — mot diktatorn Somoza sommaren 1979 och tog makten. Ledde landet och den revolutionära omvandlingen fram till valet 1990, då de konservativa krafterna vann.

Försvarskommittéer, CDR, kvarterskommittéer som byggdes upp i bostadsområdena i Kuba efter revolutionen.

Galahad, Sir, en av riddarna kring runda bordet i den engelska Artursagan.

Garibaldi, Giuseppe (1807-81), italiensk revolutionär. Ledde de tusens expedition som störtade den halvfeodala regimen på Sicilien och i Neapel 1860 och bidrog på ett avgörande sätt till Italiens enande.

Gramsci, Antonio (1881-1937), italiensk kommunist, var med och bildade kommunistpartiet 1911. Satt i Mussolinis fängelser från 1916 till sin död, och skrev där anteckningsböcker med essäer i teoretiska frågor. Idealism, filosofisk teori/teorier som går ut på att det är idéer och inte materiella förändringar som driver utvecklingen framåt. Se materialism. Incitament, (belöning, stimulans), beteckning på de redskap som används för att stimulera den enskilde till ökade arbetsansträngningar.

Kant, Immanuel, (1714-1804), tysk filosof. Sammanfattar sin moraluppfattning i det kategoriska imperativet — handla så som du skulle vilja att alla andra ska handla.

Kautsky, Karl (1854-1938), tysk socialdemokratisk teoretiker och politiker. Var bl a redaktör för den teoretiska tidskriften *Die neue Zeit*. Kritiserade såväl Bernsteins revisionister, som senare Rosa Luxemburgs revolutionärer.

Kolchos, kollektivjordbruk som fanns i det gamla Sovjetunionen, och där bönderna tillsammans hyrde jorden kollektivt utan räntor och fördelade överskottet efter det antal arbetstimmar var och en lagt ned i kolchosen. Den andra vanliga ägandeformen var sovchoser, statsägda jordbruk, där brukarna var anställda lantarbetare.

Kommun i Kina. Under försöken att industrialisera Kina i slutet av 50-talet bildades folkkommuner runt om i landet. Folkkommunen organiserade arbetet i arbetslag, men skötte också administrativa uppgifter inom sitt område.

Komintern, Kommunistiska internationalen, den tredje internationalen som bildades 1919, sedan Andra internationalen splittrats under första världskriget på grund av de stora partiernas stöd till kriget. Komintern blev alltmer ett redskap för Stalin och för dennes byråkratiska välde. Lades ned 1943 på direktiv från Stalinledningen.

Lafargue, Paul (1841-1911), fransk socialist, aktiv i Första och Andra internationerna. Mest känd för skriften *Rätten till lättja*.

Lamarca, Carlos, ledare för socialistpartiets ungdomsförbund i Chile under början av 70-talet. Försvann under Pinochetdiktaturen.

Marcuse, Herbert (1898-1979), tysk-amerikansk marxist. Verksam inom den så kallade Frankfurtskolan som sysslade med sociologisk samhällskritik. Skrivit analyser av människan i det kapitalistiska samhället (Den endimensionella människan). Också känd för sin pessimistiska syn på arbetarklassen i de utvecklade länderna.

Mariátegui, José Carlos (1895-1930), grundare av det peruanska kommunistpartiet. Utvecklade allt tydligare tankar om att revolutionen i Latinamerika måste bli socialistisk (trots det stalinistiskt styrda Kominterns påbud om ”revolution i etapper”).

Martí, José (1853-95), kubansk nationalist, en av ledarna för Kubas kamp för befrielse från de spanska kolonisatörerna 1895.

Materialism, filosofisk riktning som hävdar att materiella villkor är grundläggande för utveckling. Motsats till idealism. Man talar om historiematerialism, studiet av hur materiella faktorer påverkar historiens utveckling, samt om dialektisk materialism i motsats till mekanisk materialism. Se idealism.

Mella, Julio Antonio (1903-19), en av grundarna av det kubanska kommunistpartiet. Analyserade imperialismen i Latinamerika och kritiserade de inhemska borgarklassernas roll.

Mensjeviker, minoriteten inom det ryska socialdemokratiska partiet vid kongressen 1903. Utvecklades till det stora reformistiska arbetarpartiet i Ryssland.

Nya ekonomiska politiken, NEP, infördes i Sovjetunionen 1921 i en ekonomisk krissituation med omfattande svält. Vissa marknadsmekanismer återinfördes under några år. Privat handel och företagande släpptes fritt inom vissa gränser.

Objektiva villkor för revolutionen är sådana som inte beror av medvetenheten hos de arbetande. T ex den ekonomiska krisen, arbetarnas numerära styrka i samhället, borgarklassens politiska kris.

Oligarki, fåtalsvälde.

Pannekoek, Anton (1873-1960), holländsk rådskommunistisk teoretiker. Motståndare till

deltagande i val.

Pariskommunen bildades genom ett folkligt uppror i Paris 18 mars 1871 under det tysk-franska kriget. Framhövdes av Marx och Lenin som det första exemplet på arbetarstyre. Krossades blodigt i maj samma år.

Peredo, Inti, en av Ches medkämpar i den bolivianska gerillan.

Permanent revolution, en teori som utvecklats främst av Trotskij och vars bärande tes är att revolutionen kan genomföras även i underutvecklade länder, som inte har en utvecklad kapitalistisk ekonomi. Revolutionen som startar med demokratiska krav kan bara nå sitt mål med ett socialistiskt program och under arbetarklassens ledning.

Plechanov, Georgij Valentinovitj (1856-1918), rysk marxist och teoretiker. Var med och grundade det ryska socialdemokratiska partiet och Andra internationalen. Intog en mellanställning mellan bolsjeviker och mensjeviker. Bröt med bolsjevikerna i samband med första världskrigets utbrott, då han stödde det nationella försvaret.

Populism, en i grunden borgerlig rörelse som för fram vissa folkliga krav och baseras på folkligt stöd.

Positivism, vetenskapssyn som innebär att kunskap förutsätter objektiva observationer som kan upprepas, och att all vetenskap (även om människan och samhället) bör efterlikna den naturvetenskapliga modellen.

Praxis, människans aktivitet för att skapa historien och sig själv.

Produktionsförhållanden, de förhållanden som upprättas mellan människor i samhällets produktion. I det kapitalistiska samhället utgörs de av förhållandet mellan "fria" arbetare som säljer sin arbetskraft och kapitalister som äger fabrikerna.

Produktionsmedel, de material och verktyg som används i produktionen.

Produktionssätt, samhällssystem, bestäms dels av produktivkrafterna och dels av produktionsförhållandena. T ex. det kapitalistiska produktions sättet som kännetecknas av storindustri (produktivkraft) och av att arbetare säljer sin arbetskraft åt kapitalister som äger produktionsmedlen (produktionsförhållanden).

Produktivkrafter, den teknik och de människor med deras kunskap och erfarenhet som behövs för produktionen.

Revolution i etapper, den syn som dominerade inom socialdemokratin före första världskriget. Innebar att samhällets utvecklingsnivå bestämmer de uppgifter revolutionärerna kan ställa sig. Så menade till exempel de flesta bolsjeviker före 1917, att Ryssland som ett outvecklat land först måste genomgå en borgerlig revolution för att störta feodalväldet och utveckla kapitalismen. Mensjevikerna höll fast vid den uppfattningen, medan bolsjevikerna övergav den när de genomförde den socialistiska oktoberrevolutionen. Stalin återupplivade sedan teorin om "revolution i etapper", när han behövde den i striden mot trotskisterna i mitten på 20-talet. Se *Aprilteser, permanent revolution*.

Rousseau, Jean Jacques (1712-78), fransk-schweizisk författare och filosof. Utvecklade tesen om att människan fördärvas av kulturen och samhället, förespråkade folksuveränitet.

Sandinistfronten, se FSLN.

Saint Just, Antoine de (1767-94), en av ledarna för franska revolutionen, ibland sedd som en av de radikalaste ledarna.

Santucho, Roberto (1936-76), ledare för den argentinska Guevarainspirerade organisationen ERP (Folkets revolutionära armé), som under några år var sammanslagen med Fjärde internationals argentinska organisation PRT. Dödades kort tid efter kuppen i Argentina.

Skolastik, vetenskapliga hårklyverier. Efter de strängt formella, logiska och spetsfundiga filosofiska skolorna under medeltiden.

Strukturalistisk marxism, skola inom marxismen som framför allt betonar att det är de materiella omständigheterna som driver historien framåt, men står främmande för den unge Marx' teorier om alienation och praxis. Förknippas med namn som den franske marxisten Louis Althusser.

Subjektiva villkor för samhällsförändring är sådana som har med medvetande, idéer, organisering att göra. Arbetarnas klassmedvetande och existensen av en tillräckligt stark politisk kraft brukar nämnas. Se objektiva villkor.

Trotskyj, Leo (1879-1940), rysk revolutionsledare som spelade en ledande roll i Petrogradsovjeten under den första ryska revolutionen 1905 liksom under och efter oktoberrevolutionen 1917. Ledde bland annat Röda armén i inbördeskriget 1918-2 i. Hamnade i strid med den framväxande byråkratin som leddes av Stalin, uteslöts ur partiet och landsförvisades. Levde i exil fram tills dess att han mördades av en Stalin-agent 1940 i Mexiko. Utvecklade teorin om den permanenta revolutionen, försvaret av den socialistiska demokratin i arbetarstaten och en skarp kritik av den byråkrati som han menade hade tagit makten i Sovjetunionen, och som måste störtas i en ny revolution. Grundade Fjärde Internationalen 1938. Se permanent revolution, Fjärde Internationalen.

Utopister, teoretiker som konstruerar en idealisk samhällsmodell utan att utveckla den ur det aktuella samhällets drivkrafter. Det fanns en rad socialistiska utopister vid tiden för arbetarrörelsens födelse.

Värdelagen, en ekonomisk lag som uppställts av Marx, och som innebär att varors värde bestäms av den genomsnittliga mängd samhälleligt nödvändigt arbete som behövs för att producera dem.

Zapata, Emiliano (1883-1919), mexikansk revolutionär, indian. Ledde från 1911 lantarbetarnas kamp. Mördades.

Zapatism, beteckning på mexikanska EZLN (Zapatistiska armén för nationell befrielse) som organiserade en resning i djungelregionen Chiapas i januari 1994. Zapatisterna har därefter blivit en politisk kraft i Mexiko, genom sin organisering av indianbefolkningen och sitt stöd till folkliga organisationer, och internationellt, genom sina initiativ till appeller och konferenser mot nyliberalismen.

Överbyggnad. Om basen i ett samhälle är den materiella produktionen, är överbyggnaden de juridiska, politiska, ideologiska formerna som avspeglar basen och rättfärdigar den. T ex domstolarna som dömer enligt lagar för att skydda privategendom i ett kapitalistiskt samhälle.

Övergångssamhälle, ett samhälle där kapitalismen störtats och där det inletts en övergång mot socialism.